

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Ana Bilim Dalı

**NEOLİBERAL EKONOMİK DÜZENİN HEGEMONİK ERKEKLİK
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Nursu Duha ÇUBUKÇU

Sivas

Aralık 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Ana Bilim Dalı

**NEOLİBERAL EKONOMİK DÜZENİN HEGEMONİK
ERKEKLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Nursu Duha ÇUBUKÇU

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Sezer AYAN

Sivas

Aralık 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Sosyoloji Ana Bilim Dalı
Tezin Başlığı : Neoliberal Ekonomik Düzenin Hegemonik Erkeklik Üzerindeki Etkisi
Savunma Tarihi : 02/12/2019
Danışmanı : Prof. Dr. Sezer AYAN

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Sezer AYAN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ziyet BAHADIR

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş Ümit YAZGAN

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Nursu Duha ÇUBUKÇU tarafından hazırlanan Neoliberal Ekonomik Düzenin Hegemonik Erkeklik Üzerindeki Etkisi başlıklı tez, kabul edilmiştir.

....../....../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

12/12/2019

Nursu Duha ÇUBUKÇU

ÖNSÖZ

2011 senesinde tercih ettiğim sosyoloji bölümü, hayatımın tüm akışını değiştiren bir karardı. Sosyoloji okuyarak bir meslekten daha fazlasını kazandığımı söyleyebilirim. Bu bölümü okumak bu hayatta kendime yaptığım en büyük yatırımlardandır. Ancak, sosyoloji okumanın kolay olmadığını da belirtmem gerekiyor. 2016 senesinde kazandığım yüksek lisans eğitimi ile beraber bu zorluğun derecesi daha da arttı. Özellikle tez yazma süreci benim için çok zorlu bir süreçti. Birçok kez bırakıp başladığım bu süreci tek başıma tamamlamadım. Tek başıma da tamamlayamazdım. Bu sebeple teşekkür etmem gereken çok fazla isim var. Öncelikle anne ve babama, bu 3 yıllık yüksek lisans eğitimi sürecinde, bana destek oldukları için sonsuz teşekkürlerimi iletiyorum. Ardından, tez sürecinde bana danışmanlık yapan, tez konusu seçmemde, tez içeriğini belirlememde bana yardımcı olan; zorlandığım noktalarda beni yönlendiren ve her koşulda bana sabır ve özveriyle yaklaşan, bu zorlu süreci benim için kolaylaştıran tez danışmanım sevgili hocam Prof. Dr. Sezer Ayan'a çok teşekkür ediyorum.

Tez yazma sürecinin üzerimde oluşturduğu stresle baş etmemde en büyük desteği sağlayan ve tezi yazabileceğim konusunda beni ikna eden Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya Yelboğa'ya sonsuz teşekkürlerimi iletiyorum. Tez jürimde bulunan hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Ziyet Bahadır'a bana her zaman vakit ayırıp tez konusundaki fikirleriyle yol gösterdiği için çok teşekkür ediyorum. Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş Ümit Yazgan hocama tezimi kelime kelime inceleyerek, sosyolojik bilgisiyle beni yönlendirdiği için teşekkürlerimi iletiyorum.

Son olarak tez yazım sürecinde beni maddi manevi destekleriyle yalnız bırakmayan sevgili arkadaşlarım Büşra Güneş ve Yasin Coşkun'a ve kuzenim Didem Saka'ya çok teşekkür ediyorum. Ayrıca, tezimi büyük bir özveriyle okuyup bana yardım eden teyzem Bedia Aslan Yavuz'a teşekkürlerimi iletiyorum.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	3
1.ATAERKİ ÖNCESİ KADINLIK VE ERKEKLİK	3
1.1. Ataerki Düzenin Ortaya Çıkışı.....	7
1.2. Ataerki ve Kapitalizm	8
1.2.1. Ücretli Emek	9
1.2.2. Kamusal- Özel Alan Ayrımı	11
1.3. Feminizmin Ortaya Çıkış Süreci	13
1.3.1. Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Ayrımı.....	16
1.3.2. Erkeklik ve Hegemonik Erkeklik.....	21
2. BÖLÜM	29
2. LIBERALİZM VE TARİHSEL SÜRECİ	29
2.1. Liberalizmin İlerleyişi	30
2.2. Liberalizmin Gerileyişi.....	32
2.3. Keynes Dönemi	33
2.4. Liberalizmin Yeniden Canlanması: Neoliberalizm.....	35
2.4.1. Neoliberalizm ve Özellikleri	38
2.4.2. Neoliberalizm ve Ekonomi.....	40

2.4.3.Neoliberalizm ve Devlet	42
2.4.4.Neoliberal Toplum Anlayışı.....	45
3. BÖLÜM.....	49
3.NEOLİBERALİZM VE AİLE.....	49
3.1.Neoliberalizm ve Kadınlık.....	52
3.2.Neoliberalizm ve Hegemonik Erkeklik	59
SONUÇ.....	67
KAYNAKÇA	73
ÖZGEÇMİŞ.....	81

KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
Akt.	:Aktaran
Çev.	:Çeviren
Ed.	:Editör
IMF	:Uluslararası Para Fonu
TDK	:Türk Dil Kurumu
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
Vb.	:Ve benzeri
Vd.	:Ve diğerleri
Vs.	:Vesaire

ÖZET

21. yüzyılda hâlâ tartışılmaya devam eden toplumsal cinsiyet kavramı ve eşitsizlikleri üzerine birçok çalışma mevcuttur. Toplumsal cinsiyet ilişkilerini, içinde bulunduğumuz dönemi anlamadan yorumlamak bizlere fazla fayda sağlamamaktadır. Bu sebeple, bu çalışmada toplumsal cinsiyet ilişkilerinde de etkili olan, hayatlarımızın tüm alanını değiştiren neoliberalizm çerçevesinde incelenecektir.

Neoliberalizm, yaşadığımız dünyayı etkisi altına almayı başaran bir doktrin olarak 1980’li yıllardan itibaren, tüm toplumsal kurumları ve kültürleri değiştirmiştir. “Özgürlük” ve “bireysellik”e yaptığı atıflarla, toplumsal hayatları dönüştürürken, bireysel hayatlarımızı da derinden etkilemiştir. Yaşadığımız dönemi yansıtan neoliberalizm, toplumsal cinsiyet ilişkilerini; hegemonik erkeklik, diğer erkeklik ve kadınlık durumlarını da etkisi altına alarak dönüştürmektedir.

Modern toplumla birlikte, artık cinsiyet rol ve ilişkilerini anlatırken kullandığımız kavramlar her “erkeklik” ve “kadınlık”ı temsil etmemeye başlamıştır. Bunun sebebini neoliberalizmin hayatlarımızı toplumsal ve bireysel olarak etkilemesinde aramaktayız. Bu konu üzerinde çalışan R.W. Connell, “hegemonik erkeklik” kavramı ile mevzunun derinliğine dikkat çekmeyi başarmıştır. R.W. Connell tarafından kavramsallaştırılan hegemonik erkeklik, Gramsci’nin hegemonya kavramından esinlenerek oluşturulmuştur. Bu kavram, toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve rollerini tek bir kadınlık ve erkeklik çerçevesinde incelemenin doğru olmadığını; daha ayrıntılı ve karmaşık ilişkilerin olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Bu çalışmanın amacı toplumsal cinsiyet ilişkilerini, “hegemonik erkeklik” ekseninde incelemek; kadınlık ve erkeklik rollerinin, günümüzü şekillendiren neoliberalizmin toplumsal ilişkilerde yaşattığı değişimlere değinmektir. Bugünü anlayabilmek adına, bugünü anlatan bu iki önemli kavramı irdelemek ve birbirleriyle ilişkisini analiz etmek önemlidir.

Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, toplumsal cinsiyet ve hegemonik erkeklik kavramına kadar ilerleyen tarihsel süreç içerisindeki ataerki öncesi toplumsal yaşam, ataerki dönem ve kapitalizmle birlikte değişen toplumsal ilişkiler çerçevesinde kadınlık ve erkeklik rolleri, toplumsal cinsiyet ve sonrasında kavramsallaştırılan erkeklik ve hegemonik erkeklik kavramları irdelenecektir. İkinci

bölümde ise hegemonik erkeklik ile ilişkilendirilecek olan neoliberalizmin tarihsel süreçte ortaya çıkışı, ilerleyişi ve toplumsal hayatları ve kültürü ne şekilde etkilediği incelenecektir. Üçüncü bölümde ise neoliberalizm çerçevesinde değiştiğini iddia ettiğimizi aile, kadınlık ve erkeklik ilişkilerini analiz ederek, neoliberalizmin bu üç önemli alana etkisi olup olmadığı ve eğer etkiliyorsa, bu etkilerin ne yönde olduğu analiz edilecektir.

Sonuç bölümünde ise; neoliberalizmin toplumsal cinsiyet ilişkilerini değiştirdiğine dair oluşan genel kanının doğruluğu tespit edilmiş olup, bu değişimin sonucunun olumlu olarak yansıdığı günümüz toplumsal ilişkilerinde gerçeğin hiç de görüldüğü gibi olmadığı anlaşılmıştır. Değişen erkeklik ve kadınlık rol ve statülerinde bir iyileşmeden ziyade bir gerileme olduğu fakat günümüz neoliberal toplumun temel nitelikleri olan özgürlük, bireysellik ve girişimcilik söylemleriyle bu gerilemenin görünürlüğü azaltıldığını görmekteyiz. Hegemonik erkeklik ve neoliberalizm arasındaki ilişki de ise, neoliberalizmin erkekliğin toplumsal konumunda büyük değişimlere yol açmıyor gibi görünse de esasında eskiden itibar ettiğimiz hegemonik erkeklik kalıbının neoliberalizmle değiştiği ve çeşitlendiği ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, toplumsal cinsiyet, ataerki, kadınlık, erkeklik, hegemonik erkeklik.

ABSTRACT

There have been lots of studies about the concept of social gender and its inequalities that are still being discussed in the 21st century. Making a criticize about social gender relations without understanding the current period does not make something more valuable. Therefore, this study will be examined within the conceptual framework of neoliberalism, which is also effective in social gender relations and changes the whole field of our live.

Neoliberalism has changed all social institutions and cultures since the 1980s as a theory that succeeded in influencing the world we live in. With its references to “freedom” and “individuality, it has influenced deeply our individual lives as well while transforming social lives. Neoliberalism which reflects the period we live in has been transforming the social gender relationships by influencing hegemonic masculinity, other masculinity and femininity conditions.

With modern society, the concepts we use to describe gender roles and relationships no longer represent every masculinity and femininity. It is because of the reason that neoliberalism affects our lives socially and individually. Studying on that subject R.W. Connell, with the concept of hegemonic masculinity has succeeded to draw attention to the depth of the issue. The hegemonic masculinity, conceptualized by R. W. Connell has been designed by inspiring Gramsci's concept of hegemony. This concept implies that it is not right to examine social gender relations and roles within the framework of a single femininity and masculinity; It reveals the fact that there are more detailed and complex relationships.

The aim of this study is to investigate social gender relations on the axis of hegemonic masculinity; to discuss the changes in the roles of femininity and masculinity in neoliberal society. It is important to examine these two important concepts and analyze their relationship to each other so that we could understand today.

This study has three major parts. In the first part; The pre-patriarchal social life in the historical process going up to the concept of social gender and hegemonic

masculinity, the roles of femininity and masculinity within the framework of changing social relations with the patriarchal period and capitalism, the concepts of masculinity and hegemonic masculinity conceptualized in social gender and afterwards will be examined. In the second part; the emergence of neoliberalism, which will be associated with hegemonic masculinity, its progress and its impact on social lives and culture will be examined. In the third part; the relationship between family, femininity and masculinity, which we claim to have changed within the framework of neoliberalism, and whether neoliberalism has an impact on these three important areas, and if so, what direction these effects will be analyzed.

In the conclusion section; The general belief that neoliberalism has changed the social gender relations has been agreed to be correct, and it is understood that the reality is not what it seems to be in today's social relations where the result of this change is positively reflected. We see that changing masculinity and femininity are in a decline rather than in an improvement in their role and status, but the visibility of this decline is reduced with the discourses of freedom, individuality and entrepreneurship which are the basic characteristics of today's neoliberal society. As for the relationship between hegemonic masculinity and neoliberalism, although neoliberalism does not seem to lead to new changes in the social position of masculinity, it is stated that the pattern of hegemonic masculinity which we have previously respected has changed and diversified with neoliberalism indeed.

Key Words: Neoliberalism, social gender, patriarchy, femininity, masculinity, hegemonic masculinity.

GİRİŞ

Günümüzde yaygın bir sosyal sorun olarak karşılaştığımız toplumsal cinsiyet ilişkileri ve eşitsizliklerine dair birçok araştırma ve çalışma mevcuttur. Tarihsel bir süreç içerisinde analiz edilmeye çalışılan toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yapısı, bu konunun basite indirgenemeyecek kadar karmaşık olduğunu göstermektedir. Toplumsal cinsiyet kavramı, anlam itibariyle toplumdaki kadınlık ve erkeklik rollerinin sosyal yapısını vurgulamaktadır. Ancak, modern toplum yapısıyla birlikte değişen toplumsal rol ve davranışları ifade etmek için daha ayrıntılı kavramlara ihtiyaç duyulmuştur. R. W. Connell tarafından kavramsallaştırılan “hegemonik erkeklik”, toplumsal cinsiyet çalışmalarında oluşan anlam boşluğunu dolduran bir kavram olarak literatüre yerleşmiştir.

Yine, günümüzü anlatmak için kullandığımız neoliberalizm kavramı da, bizlerin yaşadığı dönemi anlamak açısından yapılan çalışmalar ekseninde teorileştirilmiştir. Böylelikle, yaşadığımız dönemi, sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi olarak anlayabilmek için bu neoliberal teoriler yolumuza ışık tutmaktadır.

Neoliberalizm ve hegemonik erkeklik kavramları üzerine birçok çalışma mevcuttur. Ancak, iki kavram arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların yeterli olmaması, bu konudaki merakı artırmıştır. Bu sebeple, neoliberalizmin hegemonik erkeklik üzerindeki etkilerini irdeleyen bir tez konusu seçilmiştir.

Bu çalışmanın konusu, ataerkil tarihsel süreç göz önüne alınarak, bugüne kadar gelişen kadınlık ve erkeklik rol ve ilişkilerini incelemek ve bugün içinde yaşadığımız neoliberal toplum ve politikaları ekseninde toplumsal cinsiyet ilişkilerini, özellikle “hegemonik erkeklik” kavramı çerçevesinde incelemektir. Amacı ise, toplumsal cinsiyet ilişkilerini, “hegemonik erkeklik” ekseninde incelemek; kadınlık ve erkeklik rollerinin, günümüzü oluşturan neoliberal toplum içindeki değişimlerine değinmek ve neoliberalizmin hegemonik erkeklığe etkilerinin olumlu olumsuz yönlerini analiz etmektir.

Neoliberalizm, 20. yüzyılda tarihsel birikim sonucunda meydana gelmiş kapitalizmin son aşamasıdır. Neoliberalizm, tek başına bağımsız bir kavram olarak ele alınamaz. Tarihsel süreç içinde kendine yer edinmeye başlayan bu kavram, şu an

içinde yaşadığımız dönemi anlamak için bize rehberlik etmektedir. Neoliberalizm hakkında da birçok farklı görüş mevcuttur. Neoliberalizmi benimseyenler olduğu kadar, neoliberalizmi eleştirenler de vardır. Ancak, toplumun en küçük kurumu olan ailede dahi neoliberal etkilere rastlanması bu doktrinin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Toplumsal ve bireysel yaşantıları bu kadar etkisine alan neoliberalizm ile toplumsal cinsiyet ilişkileri arasında da bir etkileşim olduğu söylenebilir. Neoliberal politikaların oluşturduğu toplumsal ilişkilerdeki karmaşıklığı daha net olarak görüp yorumlayabilmek için daha belirgin noktalara ihtiyaç duyulmaktadır. Hegemonik erkeklik kavramı da bu çerçevede yorumlanabilir. Hegemonik erkeklik kavramının, bazı konularda meydana gelen karışıklıkların giderilmesi ve toplumsal rol ve ilişkilerin daha net anlaşılabilmesi için önemli bir kavram olduğu ifade edilebilir.

Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde toplumsal cinsiyet ilişkileri ile üretim biçimleri birlikte analiz edilecek ve ataerkil yapının tarihsel süreç içerisinde oraya çıkışı ve gelişimi incelenecektir. Ardından, feminizmin ortaya çıkışıyla birlikte konuşmaya başlanan, cinsiyet ve sonrasında cinsiyetin kültürel boyutuna değinmek için kullanılan toplumsal cinsiyet kavramı arasındaki ayrım analiz edilecektir. Toplumsal cinsiyet kavramının gelişen toplumsal olaylarla birlikte bazı toplumsal rol ve ilişkileri açıklama konusundaki eksikliği ve erkeklik çalışmalarının kendine bir çalışma alanı oluşturmasıyla ortaya çıkan erkeklik ve hegemonik erkeklik kavramları irdelenecektir. İkinci bölümde, neoliberalizmin tarihsel süreç içerisindeki ilerleyişi ve neoliberalizmin bazı değişkenlerle ilişkisi incelenecektir. Üçüncü bölümde, neoliberalizmin, aile kurumu ile kurduğu bağlantı ile kadınlık ve hegemonik erkeklik ilişkileri analiz edilecektir.

Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise, bu zamana kadar çalışma içerisinde değinilen tüm konular göz önüne alınarak, neoliberalizmin toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerindeki etkisinin olumlu ve olumsuz yanları karşılaştırılıp, hangi yanın ağır bastığı; neoliberalizmin toplumsal cinsiyet ilişkilerini değiştirip değiştirmediği; eğer değiştirdiyse ne yönde değiştirdiği analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. BÖLÜM

1. ATAERKİ ÖNCESİ KADINLIK VE ERKEKLİK

Kadınlık ve erkeklik toplumsal hayat içinde tanımlanan statüler olarak yorumlanabilir. Kadınlığa ve erkeklığe atfedilen anlam her tarihsel süreç ve dönemde değişebileceği gibi; temel, değişmeyen özellikleri de mevcuttur. Genel olarak ekonomik üretim biçimine göre değişen toplumsal koşullar, cinsiyetlere yüklenen rolleri ve cinsiyetler arası ilişkileri de değiştirmektedir.

“İnsan doğası verili bir gerçek değildir. İnsan doğası tarih içinde evrim geçirmiştir ve biyolojik yönlerine indirgenemez, ancak bu doğanın fizyolojik boyutu daima toplumsal boyutuyla bağlantılıdır. Kadınların/erkeklerin doğayla ve birbiriyle karşılıklı etkileşiminin tarihsel bir sonucudur. İnsan türü tek başına yaşayıp gitmez; bu, hayvanlara atfedilebilecek bir durumdur. İnsanlar yaşamlarını üretirler. Bu üretim tarihsel bir süreçte gerçekleşir. İnsan tarihi en başından beri toplumsal bir tarihtir” (Mies 2011: 111).

Bu toplumsal tarih içinde, ilk eşitsizlik, insan ve doğa arasında ortaya çıkmıştır. İnsanın kültür aracılığıyla ilk istismar ettiği doğadır (Atay 2004: 15). Tarih, her zaman bir mücadele ilişkisine sahne olmuştur. Öncelikle insanlığın doğayı ele geçirip sömürmeye başlaması, bu sömürüye dayalı toplumsal hayatın temelini oluşturmaktadır. Doğayı sömürmek ve doğa üstünde bir tahakküm kurmak, ezen-ezilen ilişkisinin ilk örneği olabilir. Güçlü olanın güçsüz olanı ezmesi doğa kanunu olarak yüzyıllardır söylenen bir kalıptır.

İnsanın doğayı istismar etmeye başlayıp, doğayı kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanmayı öğrenmesiyle birlikte insanlar arasındaki ilişki de bir güç ilişkisine, ezen-ezilen ilişkisine doğru evrilmeye başlamıştır. Bu ilişki kadın erkek ilişkisinde daha net görülmektedir. Şu an yaşanan döneme gelene kadar, kadınlığın ve erkeklığın geçirdiği toplumsal dönüşümleri incelemek, bu çalışmanın asıl çıkış noktası olan “hegemonik erkeklik”in hangi tarihsel süreçlerden geçerek meydana geldiğini anlamak açısından önemlidir.

Kadınlık ve erkeklik tarihsel süreç ve dönem şartlarına uygun olarak değişen toplumsal rol ve ilişkilere sahip olmuşlardır. Genel olarak kabul edilen ortak nokta, kadınların ve erkeklerin doğayı ele geçirme yöntemlerinde bir farklılık olduğu varsayımına dayanır (Mies 2011: 116).

Kadınlığın doğayla kurduğu ilişkinin, kadının kendi bedeniyle kurduğu ilişkiye paralellik sağladığı söylenebilir. Kadının doğurganlığı sadece biyolojik bir gerçeklik olmadığı tarihsel süreç içerisinde anlaşılmaktadır. Ancak ilkel dönemlerde kadının doğurganlığı, kadına farklı anlamlar yüklenmesine neden olmuştur. Bu durum kadına bazı tarihsel dönemlerde kutsallık ve metafizik bir güç atfetmiştir.

Kadının doğurganlığı avcı-toplayıcı dönemde kadına çeşitli avantaj ve dezavantajlar sağlamıştır. Kadının geçimini sağladığı temel üretim biçimi toplayıcılık olmuştur. Bunun sebebi, kadının doğurganlığıdır. Yeniden üretimi sağlayan kadın, her dönem erkeklerle birlikte ava gidememiştir. Bu durum kadınlığın toplayıcı olmasına vesile olmuştur. Kadının gebelik sürecinde ve sonrasında yaşadığı güçlükler nedeniyle, cinsiyete dayalı işbölümünün ortaya çıktığı söylenmektedir. Özellikle evrimsel değişimlerle birlikte prematüre doğan bebeklerin bakım süreleri uzamıştır. Bu sebeple, kadınların geçimlerini sağlamak için besin üretmesi, hem çocuğuyla ilgilenmesi hem de çocuğunu beslemek durumunda kalması, kadının toplumsal yaşantısını zorlaştırmıştır. Bununla birlikte, iki cins arasında zorunlu bir paylaşım ve işbölümü yaşanmaya başlamıştır. Kadınların topladıkları bitkileri, erkeklerin avladıkları hayvanların etlerini paylaşmaları ile birlikte aralarında bir ortaklık da söz konusu olmaya başlamıştır. Ayrıca, bu görev bölüşümü sayesinde küçüklerin de yaşama şanslarının arttığı söylenir (Badinter 1992: 20-9).

Yeniden üretimi sağlayan kadın, günlük besini sağlamakta da sorumlu ilk kişi olmaktadır. Bu durum kadının tarihte ilk üretici olarak bilinmesine vesile olmaktadır (Mies 2011: 121). Kadınların toplayıcılığı ile ilgili de çeşitli söylemler mevcuttur. Bu söylemlerin bir kısmı erkeğin avcılığını yüceltirken kadının toplayıcılığını küçümseyen biyolojik indirgemeciliğe dayanan yorumlardır. Ancak kadının toplayıcılığının tehlikeli bir iş olduğu da söylenir. Çünkü bitkileri tanımak, bitkiler arasında zehirli olanlarını ayırt etmek; güç gerektirmemekle beraber kadınların zekâlarını geliştirmiştir ve bu zekâyı doğayla olan ilişkilerinde alet yapma ve

kullanma, ekim işleriyle ilgilenme gibi becerileri geliştirmekte kullanmışlardır. Ayrıca kadınlığın, anne olarak belli sosyal görevleri de mevcuttur. Kadınların çocuklarıyla kurdukları ilk ilişkiler de sosyalizasyonun ilk basamağını oluşturmaktadır (Zihlman 1974 akt. Badinter 1992: 36-7). Bu sebeple kadının tarihsel süreç içerisindeki işlevleri göz ardı edilemeyecek kadar hayati önem taşımaktadır.

Erkeklerin bu tarihsel süreçte avcı olarak hayatlarını idame ettirmelerine dair de çeşitli yorumlar mevcuttur. Erkekliğin avcı kimliği erkeğe her zaman bir güç atfetmektedir. Ancak, her koşulda avlanmanın mümkün olmayışı, bazen avlanacak hayvan bulunamayışı gibi durumlar nedeniyle, erkeğin de günlük besin ihtiyacını kadının toplayıcılığıyla sağladığı söylenir (Mies 2011: 127).

Bazı görüşler avcılığın toplayıcılığa göre yeni bir üretim biçimi olduğunu söylese de avcılığın her fırsatta, erkekliğin gücünü kanıtlayan önemli bir mezyet olduğu ifade edilir. Avcılığın erkeklige kazandırdığı özellikler;” en uyanık hayvanlarla boy ölçüşmesini sağlayan dikkat, inatçılık, mücadelecilik, cesaret, kurnazlık gibi duyuşsal algıları yorumlama yetenekleri ile göz boyama, aldatma, tuzak kurma” gibi stratejik becerilerdir. Bu özellikler erkeklere “işbirliği yapmanın, alışveriş etmenin ve bölüşmenin kurallarını öğrettiği ölçüde avlanmak”, güçlü bir toplumsallaşma faktörü olarak karışımıza çıkmaktadır. Ayrıca avcılık, avcılar aralarında dayanışma, dostluk ve belirli bir eşitlik duygusu geliştirdiği söylenir (Badinter 1992: 36-7).

Toplayıcılığın kadına atfettiği özelliklerle, avcılığın erkeğe atfettiği özellikler genellikle yukarıda anlatıldığı biçimdedir. İnsanlar, ilkel dönemler boyunca avcı-toplayıcı olarak geçimlerini sağlamışlardır. Ancak ilerleyen toplumsal şartlar, değişen ihtiyaçlar, kadınların alet yapma kullanma becerileri ve teknolojik birikimle birlikte bahçecilik, tarım ve hayvanların evcilleştirilmesi dönemine geçilmiştir.

Bahçecilik ve tohumla yapılan tarım arasında belirgin bir fark olduğu söylenir. Kadın işi olarak bilinen bahçecilik, sebze meyvelerin ekim dikimi, yetiştirilmesi ve tohumlarının tekrar ekilmek için toplanmasının bir sonucu olarak tarla tarımı oluşmaya başlamıştır. Kadınların bahçecilik ve tarım konusundaki

deneyimleri, besinleri kurutup depolamaya kadar gitmiştir. Böylelikle dengeli ve sürekli beslenmenin mümkün olduğu dönemlere geçilmiştir (Badinter 1992: 55).

Kadınların ilk tarım denemelerini yaptığı sırada erkekler de avlanmanın belirli hayvan türlerinin sayıca azalmasına yol açtığını fark etmeleriyle birlikte avlanmak yerine hayvanları ehlileştirmeye çalıştılar. Böylelikle erkekler, zamanlarını avlanmak yerine bir sürü edinmeye ve o sürüyü korumaya adanmışlar. Hayvansal besinler üzerindeki denetim yine erkeğin tekelindeydi. Ancak avcı erkeğin hayatını tehlikeye atmasının avcıya sağladığı saygınlık, hayvan yetiştiriciliğinde azalmaya başlamıştı. Cinsiyetler arası görevlerin tamamlayıcılığına saygı gösterilmeye devam ediliyordu ama farklı görevlere atfedilen değer artık aynı değildi. Avcı toplumundan uzaklaşıp tarıma yaklaşıldıkça, kadınların gücünün de giderek daha çarpıcı olduğu söylenir (Badinter 1992: 56).

Kadınlara atfedilen kutsallık, kadınların tahakküm kurduğu bir dönemin olup olmadığı sorusunu akıllara getirmektedir. Yapılan araştırmaların ortak görüşü matriyarka döneminin yaşanmadığı ancak anasoylu diye adlandırdıkları kadının kutsal ve önemli sayıldığı, çocukların, annenin ve annenin erkek kardeşinin soyundan kabul edildiği bir dönemin varlığında genel bir fikir birliği mevcuttur. (Badinter 1992; Mies 2011).

Eski tarihi çağlarda kadınlara ait heykellerin, erkeklere ait heykellerden daha fazla olduğu görülmüştür. Kadınlığın kutsallığına atıflar yapılan heykellerde kadının üretkenliği vurgulanmaktaydı. Buradan anlaşılan kadının kutsal ve saygın görüldüğü dönemlerin mevcut olduğudur. Anlatılan mitlerde de kadınlar daima tanrıça olarak betimlenmişlerdir. Ölülerin toprağa gömülüyor olması da verimlilik ve tarımla ilişkili olarak yorumlanmaktaydı. Toprağın her şeyden güçlü olduğu inancı, toprakla ilişkilendirilen kadının da güçlü ve saygın olduğunu ifade etmektedir. (Badinter 1992: 57-63).

Kadının saygı gördüğü dönemlerden, kadın-erkek arasındaki tahakküm ilişkisine geçişin temelini göçebe çoban topluluklarının tarım topluluklarını istila etmesiyle başladığı söylenir. Hayvanların çiftleşmelerini gözlemleyen çobanlar; bu gözlemleri neticesinde bugüne kadar bilinmediği söylenen kadının gebe kalma sürecini de keşfetmiş oldular. Böylelikle, hem hayvanları hem de kadınları

evcilleştirdiler ve baskı altına aldılar. Ayrıca, kadınların “üretkenliğinin” erkekler tarafından ele geçirilen ve kontrol edilen “doğurganlığa” indirildiği söylenir. Tüm bu tahakküm ilişkilerinin (erkeklerin kadınlar üzerinde kurduğu bu tahakkümün) babası olarak göçebe çobanlar gösterilir (Mies 2011: 134-5).

Ayrıca, kadınların üretkenliği genellikle doğa ile ilişkilendirilerek, biyolojik ve doğanın bir hikmeti olarak tanımlanır ve bu üretkenliğin toplumsal boyutu göz ardı edilir. Erkekler de ise; erkek kendi üretkenliğini kadın üretkenliği temelinde şekillendirir. Erkek, dış dünyayla kurduğu ilişkiler neticesinde, üretkendir. Erkeklerin üretkenliğinin en büyük göstergesi olarak, aletlerin bulunması gösterilir. Bu aletlerin kullanılması yine öncelikle kadın üretkenliğini gerektirmektedir. Yani erkek kendi üretkenliğini kadın üretkenliği olmadan gerçekleştiremez (Mies 2011: 103-126). Bu sebeple “saban”ın da bulunmasıyla, tohumlarla doğrudan ilişki kuran, tarımla uğraşan kişi erkekler olmaya başlamıştır (Badinter 1992: 67).

Böylelikle, “doğayı tarımla ezen” insanın cinsiyeti erkek olmaya başlamıştır. Bu erkek aynı zamanda kadını da ezmeye başlamıştır. Bu iki eşitsizlik bugüne kadar toprakla kadını bir görüp kutsallaştırırken, şimdi de bu benzerlikten dolayı ezmeye başlamıştır. Kadın, ana, doğa ve tarla olarak simgeleştirilirken, erkek de kültür, akıl, mantık ve düşünceyle simgeleştirilmiştir. (Atay 2004: 19). Erkeğin kullandığı bu kültürle beraber, erkekler, kadınları kendi tahakkümleri altına aldılar. Kadının üretkenliğini kullanarak ve bu emekten kendilerine pay çıkartarak, kendilerine sömürgeci bir dünya yaratmaya başladılar.

1.1. Ataerkil Düzenin Ortaya Çıkışı

Babanın biyolojik varlığının kanıtlanması ile birlikte, ataerkilliğin ortaya çıkışından bahsedilmeye başlandı. Ataerkilliğin, ilk aile ve toplum yapısını oluşturduğu ifade edilir. Çünkü insansılaştırmanın, erkekle çocuk arasındaki ilişkilerin sıklaşmasını gerektirdiği söylenir. Babanın kim olduğu konusunda uzun süre annenin erkek kardeşi ile kocası arasında kararsız kalınmasının hiç önemi yoktur; önemli olan babalığın anne ile çocuk arasındaki çekirdek ilişkiyi ona erkeği ve eril hiyerarşi ilkesini katarak genişletmesidir. İnsansılaştırmayı hazırlayanın babanın katli değil babanın doğumu olduğu söylenir (Badinter 1992: 42).

Ataerki yapı, denetim, meşruiyet ve düzeni sistemleştirir (Walby 2016: 18). Ayrıca “erkeklerin kadınlar üzerinde egemen olduğu, kadınları ezdiği ve sömürdüğü toplumsal yapılar sistemi” olarak tanımlanır (Walby 2016: 139). Ataerki kavramı cinsiyetler arasındaki hiyerarşik ilişkiyi tanımlamak için kullanılır. Bu yapı içinde erkeğe atfedilen görevler; toplumsal kuralları belirlemek, düzenin işlemesi için otoritesini göstermektir. Kadın ise bu kurallar çerçevesinde kendine bir yaşam alanı yaratmaktadır. Ataerki yapı, kadın erkek arasındaki hiyerarşik ilişkiyi ve erkeklerin kadınlar üzerinde kurduğu tahakkümü meşrulaştıran, normalleştiren; yüzyıllardır var olan ve bu sebeple de sorgulanmadan kabul edilen bir düzenin adı olarak tanımlanmaktadır.

İlerleyen teknolojik ve toplumsal olaylar neticesinde feodal toplum yapısında, tarımsal üretimde ve toplumsal hayatta süren ilerlemelerle birlikte kapitalist sistemin nüveleri de artmaya başlamıştı. Yeni kıtaların keşfi, uzun mesafe ticaretinin yaygınlaşması; bu yeni kıtalardan elde edilen hammaddelerin işlenmesi ve ticaretinin yapılması gibi birbiriyle ilişkili birçok teknolojik ve toplumsal gelişmeler kapitalizme giden yola öncülük etmişti.

Tüm bu tarihsel gelişmelere, değişen üretim biçimlerine rağmen ataerki sistem varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Erkeklerin, kadınların üretkenliğinin sebebini öğrendikleri andan itibaren, kadınları kendi çıkarları (esasinda kendi çıkarları derken kastedilen, toplumun ve oluşturdukları ataerki sistemin çıkarları) için kullanmaya başladılar. Çünkü kadın hem yeniden üretimi sağlayan hem de ev içinde ve toprakta üretim yapandır. Kadının üretkenliği demek toplumların üretkenliği demektir.

1.2. Ataerki ve Kapitalizm

Kapitalist sistem de tam olarak ataerki sistemin üzerinde şekillenen ve ataerki sistemin nüvelerini kendi çıkarları için kullanmayı başarmış bir üretim biçimi olarak neredeyse 16-17. yüzyıldan beri bizimledir.

Ataerki, “günümüzde her kuruma sirayet eden erkek egemenliğini anlatmak için kullanılan bir kavramdır” (Mies 2011: 94). Ataerki yapının uzun bir tarihsel süreci vardır. Ataerki ilişki yapısında kadın ve erkeğe atfedilen rollerin, doğal olarak

görülmesi ve bir kader olarak yorumlanması, ataerkinin bir sistem olarak uzun yüzyıllardır var olduğunu göstermektedir. Ataerki, öncelikle aile ilişkilerini şekillendirirken, tarih içinde ataerki, birçok kurumu da şekillendirmeye başlamıştır (Badinter 1992; Mies 2011). Kapitalizm ise ataerki sistemin tarihsel gücünden faydalanmaktadır. Ataerkinin kadın emeğini sömürdüğü gibi, kapitalizmde en önemli noktası insan emeğini sömürmeye odaklanması olduğu söylenebilir (Savran 2011: 219).

Kapitalist ataerki kavramını, kadınları sömüren ve baskı altında tutan sistemi anlatmak için kullanan Maria Mies, ataerki kavramının tarihselliğine değinir ve kapitalizmin ataerki olmadan bugünkü kadar büyük bir üretim biçimi olamayacağını dile getirir:

“Ataerki kavramı, kadınların sömürülmesi ve ezilmesinin tarihsel derinliğini gösterirken, kapitalizm kavramı, bu sistemin çağdaş tezahürünü ya da en son gelişmiş halini anlatır. Ataerki, gözle görünür kapitalist sistemin çoğu kez göze görünmeyen yeraltı dünyasını oluşturur. Kadınların sömürülmesi ve ezilmesi tek başına kapitalizmin işleyişiyle, en azından çoğunlukla anlaşıldığı gibi, kapitalizmle açıklanamaz. Benim ileri sürdüğüm teze göre, kapitalizm ataerki olmaksızın işleyemez ve bu sistemin hedefine, yani, kesintisiz sermaye birikim sürecine, ataerki kadın erkek ilişkileri korunmadan veya yeniden yaratılmadan ulaşamaz” (2011: 95).

Kapitalizmin ataerki denli çıkar sağlıyor oluşu ataerkinin toplumsal yapı içerisindeki önemini göstermektedir. Bu sebeple, kapitalizmin kadınlık ve erkeklik ilişki ve rollerini tekrar nasıl tanımladığına değinmek gerekmektedir. Kapitalizmin en önemli nüvelerinden olan ücretli emek ve kamusal-özel alan ayrımı çerçevesinde toplumsal cinsiyet ilişkilerinin nasıl yeniden tanımlandığını ve modern toplumun toplumsal cinsiyet ilişkilerini ne şekilde değiştirdiğini incelemek gerekmektedir.

1.2.1. Ücretli Emek

Kapitalizmin bizlere kazandırdığı ve toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki eşitsizliği artıran en önemli nokta; “ücretli emek” tir. Ücretli emek kapitalizmle ortaya çıkmamıştır fakat kapitalizmi tanımlayan önemli kavramlardan biri haline gelmiştir. Marx, emek ile ilgili şunları söylemektedir:

“Emek gücünün kullanımı, çalışmanın ta kendisidir. Emek gücünün alıcısı, onu, satıcısını çalıştırarak tüketir. Emek gücü satıcısı, çalışarak, fiilen emek gücü, yani işçi haline gelir; çalışmaya başlamadan önce o, sadece potansiyel emek gücüdür. Emeğinin metalarda belirlenebilmesi için, işçinin, her şeyden önce, emeğini kullanım değerlerine, yani herhangi bir ihtiyacı gidermeye yarayan şeylere harcaması gerekir” (2014:181)

Emek kavramı, genellikle, artı-değer üretmek amacıyla yapılan çalışma anlamına gelir ve erkeklerin kapitalist koşullarda üretken çalışmasına karşılık olarak kullanılır. “Kadınlar da artı-değer yaratan emek harcarlar, ama kapitalist düzende emek kavramı genellikle erkeğe özgü ya da ataerkil önyargılarla işe koşulur. Çünkü kapitalist düzende kadın, ev-kadını olarak tanımlanır ki bu, işçi olmadıkları anlamına gelir” (Mies 2011: 104). Bu nedendir ki kadınlar 20. yüzyılın başlarında erkeklerin tahakkümünden kurtulmanın çözümü olarak kapitalist sistemde bir işçi olmanın bu tahakkümden onları kurtaracağına inandılar. Oysa Mies kadınların ilk artı değeri yaratanlar olduğunu söyler.

Ayrıca, “kapitalizm koşullarında, bütün kadınların toplumsal açıdan ev kadını olarak (bütün erkekler de eve ekmek getiren kişi olarak) tanımlandığı” söylenir (Mies 2011: 117), “günümüzde kadınların ezilmesinin kapitalist(ya da sosyalist) ataerkil üretim ilişkilerinin ayrılmaz bir parçası, yani sürekli artan büyüme, sürekli artan üretici güçlere, doğanın sınırsız sömürsüne, sınırsız meta üretimine, pazarların sürekli genişlemesine ve ölü sermayenin hiç bitmeyen birikimine dayalı paradigmanın ayrılmaz bir parçası olduğunu kavramamız gerektiğine” (Mies 2011: 70) değinilir.

Kapitalizm, ataerkil yapı olmaksızın ayakta duramayabilirdi. Çünkü erkeğin ücretli emeğe katılması, kadının bu süreçte ya hiç bulunmaması ya da erkeğe oranla emeğinin daha ucuz olması, kadının emeğinin sadece özel alanda ve ücretsiz olarak kullanılmasına neden oldu. Çünkü ataerkil yapı bu yeni üretim biçimini de kontrol etmektedir. Engels ise kadın ve erkek arasındaki bu tahakküm ilişkisini bir sınıf ilişkisi olarak yorumlamaktadır: “ Tarihte görülen ilk sınıf çatışması kadın ve erkek arasındaki tek eşlilikteki çatışma ile örtüşmektedir. Ve ilk sınıf baskısı kadınların erkek tarafından baskı altına alınması ile rastlaşır (Tek eşli evlilik) bir grubun

gelişmesinin ve zenginliğinin diğer bir grubun sefilliği ve baskı altına alındığı görelî bir geri çekilmedir” (akt. Walters 2008: 385). İster kapitalist sistemin nüveleriyle açıklansın ister ataerki yapı ile açıklansın, erkekler her düzen içinde kadınları denetim altına almanın bir yolunu buldukları ve onların emeklerini kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları görülmektedir. Kadınlar, kapitalist anlamda ürettikleri emek karşılığında da erkeklerden düşük ücret alıyorlardı. Kadınların erkeklerden daha düşük ücret almalarının sebebi; kadınların daha az vasa sahip olmaları ve ev içi üretime daha fazla vakit ayırmaları olarak yorumlanır. Kadınların eve bağımlılıkları erkeklerle eşit olmalarını engelliyor. Özel- kamusal alan ayrımı ilk olarak ailenin işbölümünü etkiliyor ve ailenin çıkarlarını yansıttığı söyleniyor. Kadın ve erkeğin ücret farklılığı kadınların istihdam süreleriyle de doğru orantılı olduğu ve ücret düzeyi yükseldikçe kadınların ev işlerinin yerine kamusal alana daha fazla yöneldiği görülmektedir (Walby 2016: 53-4).

Kapitalizmi tanımlayan önemli bir kavram olduğu söylenen ücretli emek, söz konusu kadın olunca yerini, karşılıksız emek ya da sevgi karşılığı çalışma; ücretsiz ve doğal bir emek olarak tanımlanmaktadır. Feminizmin, bu konuya dikkat çektiğini ve feminist kadınların bu görünmeyen emeğin bir ücretli emek, iş olarak görülmesi için çaba harcadığı görülmektedir (Acar- Savran 2004: 16-9).

Kapitalist sistem içinde kadının ev içi üretimi, artı değer üreten bir emek olarak görülmemektedir. Kapitalist dönemde kadının rolü, piyasanın ihtiyaçlarına göre değişmekle birlikte genellikle kadından beklenen, iyi bir eş ve anne olması ve ev içi üretimi düzenli bir şekilde yerine getirmesidir.

1.2.2. Kamusal- Özel Alan Ayrımı

Kamusal alan ile özel alanın birbirinden ayrılması, toplumsal cinsiyet açısından da önemlidir. Bu alanların birbirinden ayrılmasıyla kastedilen temel şey; ev ve iş yerinin birbirinden ayrılmasıdır.

Modern yaşamın ev-iş yeri ayrımı, aslında cinsiyet ayrımlarıyla ilgilidir (Sancar 2016: 21). Bu ayrımla ilgili düşüncelerini ifade eden, Sylvia Walby, *Patriyarka Kuramı* kitabında, özel-kamusal alanın özelliklerini şu şekilde aktarır:

“Özel alandaki ataerki kadın ezilmişliğinin temel alanı olarak ev içi üretime dayanıyor. Kamusal alandaki ataerki esas olarak istihdam ve devlet gibi kamusal

alanları temel alıyor. Ev içi, kamusal biçim açısından ataerkil bir yapı olmaktan çıkmasa da ana alan olma özelliğinden uzaklaşıyor. Ataerkinin özel alanda gerçekleşen biçiminde kadınların emeğine tek tek egemen erkekler tarafından ev içinde el konulurken kamusal biçimde daha kolektif bir el koyma söz konusudur. Özel alandaki ataerkide en önemli ataerkil strateji dışlamadır; kamusal ataerki ise ayrımcı ve tahakkümcüdür. Özel alandaki ataerkiden kamusal ataerkiye doğru değişim hem yapılar arasındaki hem de yapıların kendi içindeki ilişkilerde değişimi kapsar. Özel alandaki ataerkide ev içi üretim egemendir, kamusal ataerkide ise bunun yerini istihdam ve devlet alır”(2016: 45)

Endüstrileşmenin ilk biçimlerinde kadın ve çocuk emeğinden yaygın olarak faydalanılması erkekleri rahatsız etti. Bir süre sonra kadın ve çocuklar kamusal alandan özel alana geçmek zorunda kaldılar ta ki hizmet kapitalizminin başlamasıyla kadınlar büro işlerinde çalışacak elemanlar olarak tekrar kendilerine bir yer bulana kadar. Elbette erkeklerle aynı statüde değillerdi, erkeklerden daha az kazanıyor, daha az önemli işler yapıyorlardı. Burada gördüğümüz şey kapitalizm ve ataerki arasındaki dengeye bağımlılıktır. “Kadınları dışlayan strateji: kadınların kamusal alandan özellikle ücretli emekten dışlanarak denetlendiği özel ataerki biçimini, ikincisi ise kadınların her alanda denetlendiği kamusal ataerki biçimini temel alıyordu” (Walby 2016: 289).

Kadınlar, kamusal alanda ne kadar hak elde etseler de, erkek tahakkümünü daha fazla hissettikleri alan kendi özel yaşam alanlarıydı (Hooks 2016: 98). Çeşitli çalışmalara göre; kadınların kamusal alanda istihdam edilmesi, kadınların özel alandaki rollerini değiştirmemektedir. Özel alanda erkeklerin rol ve davranışlarına bakıldığında ise, eğer kadın tam gün ve erkekle aynı statüde bir işe sahipse; ev işlerinde eşit paylaşımdan bahsedilebilmektedir (Acar-Savran 2004: 22-3).

Günümüzde artık yavaş yavaş özel alanın kadına ait olduğu inancı değişmekte ve kamusal alanın erkeğe, özel alanın kadına ait olduğu söylemlerde değişiklikler olmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, eşler arasındaki ev içi işbölümüne dair de gelişmeler olduğu söylenmektedir (Acar-Savran 2004; Özbay 2004; Walby 2016).

Kadın emeğinin ‘patriarkal kapitalizm’ (Acar-Savran 2004: 25) için ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Kadın hem kendine ait olarak atfedilen ev işlerini yapmakta hem de kamusal alanda kendi hayatını idame ettirebilmek için çalışmak

durumundadır. Ayrıca, özel alanda kadın ve erkeğin ev işlerini paylaşıyor olmaları, kamusal-özel alan ayrımının yok olduğu anlamına gelmemektedir. Ayrıca ataerkil sistem var oldukça kadın ve erkek arasındaki ilişkilerde bir eşitlik veya adaletten söz etmek ne kadar mümkündür?

1.3. Feminizmin Ortaya Çıkış Süreci

Tüm bu toplumsal gelişmeler; kapitalist ataerkil sistem; kadınlık ve erkekliğin değişen rol ve statüleri, belirginleşen eşitsiz ilişkiler, kadınlar arasında bir dayanışmayı doğurmuştur. Feminizm de 19. yüzyılda kadınlar arasında kapı arkalarında konuşulan konuların, yaşadıkları ortak sıkıntıların paylaşılması ve bu yaşanan durumların sadece kendilerine özel değil, tüm kadınları ilgilendiren bir problem olduğunu keşfetmeleriyle başladı.

Feminizmin ortaya çıktığı döneme kadar, sosyalizasyon sürecinde kadınlık ve erkekliğe dair öğrenilen her şey bugün cinsiyetçi ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini artıran rol ve davranışlar olarak yorumlanmaktaydı. Fakat feminist düşünce bu kalıp düşüncelerimizi değiştirmek istiyordu (Hooks 2016: 32). Feminizm birçok farklı bakış açısına sahiptir ve bu nedenle feminizmle ilgili farklı noktalara dikkat çeken birçok teori oluşturulmuştur. Feminizmin, her tarihsel süreç içinde ve her farklı teorik perspektifte savunduğu ya da karşı çıktığı şeyler değişebilmektedir.

Feminizm toplumda var olan ama o güne kadar konuşulmayan kadın ve erkek arasındaki eşitsiz ilişkilere dikkat çekmiştir. Bu eşitsizliğin altında yatan sebeplerin ne olduğunu bulmak için çalışmıştır. “Kadınlar cinsler arasında var olan eşitsiz ilişkilerin kökenleri hakkında soru sormaya başlar başlamaz, geçen yüzyıldan bu yana sosyal bilimciler tarafından ileri sürülmüş eski açıklamaların hiçbirinin tatmin edici olmadığını” keşfetmişlerdir (Mies 2011: 102).

“Kişisel olan politiktir” sloganı feminizm mücadelesini, kadın hakları hareketinin kişisel olanı siyasal olanla bağdaştıran ilk hareket olduğu söylenir. Kadın ve erkek arasındaki tahakküm ilişkisi politik bir sorundur (Firestone 1993: 50).

Genel olarak feminizmle ilgili bilinen yanlış yargı ise, erkek düşmanlığı veya karşıtlığı olarak yorumlanmasıdır. Aksine feminizm erkeklerle birlikte yol alarak, bu erkek düşmanlığı söylemlerini değiştirmek gerektiğini söyler. Bu sebeple erkeklerin

de feminizmi benimsemeleri fakat öncesinde feminizmi doğru yorumlamak için de bu konuda bilinçlenmeleri ve en önemlisi ataerkil sistemin onlara verdiği ya da sözde sahip olduklarını sandıkları tahakkümden vazgeçmeleri gerekmektedir (Hooks 2016: 29-32)

Kadınlar, 19. ve 20. yüzyıl boyunca oy hakkı, eğitim ve çalışma hakkı gibi birçok yasal hak için mücadele etmişlerdir. Uzun ve zorlu şartlar altında amaçlarına ulaşan kadınlar, bu hakları elde etmenin onları özgürleştirmediğini, erkeklerle eşit konuma gelmediklerini fark etmişlerdir. Tüm bu yaşanan toplumsal gelişmeler neticesinde sorunun daha derinlerde olduğunu, erkeklerle eşit haklara sahip olmanın toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamadığını anladılar (Firestone 1993: 28-33).

Mies ve Firestone, feminist söylemin toplum üzerinde ses getirdiğine, artık kişisel olarak görülen kadın sorunlarının aslında politik olduğunun feminist hareket sayesinde ortaya çıktığına değinirken; Butler, feminizm hakkında farklı bir yorumda bulunur ve farklı bir perspektiften feminizmin tekrar düşünülmesini sağlar:

“İktidarın siyasi mefhumları, görünüşe göre siyasi yaşamı tümüyle olumsuz açıdan düzenler- yani kısıtlamayla, yasakla, düzenlemeyle, denetimle ve hatta, bu siyasi yapıyla arasındaki ilişkiyi olumsal ve geri çekilebilir bir seçim edimiyle kurmuş olan bireylerin “korunması”yla. Oysa böyle yapılar tarafından düzenlenen özneler, tam da onlara tabi olmaları nedeniyle bu yapıların gereklerine uygun şekillerde biçimlendirilir, tanımlanır ve yeniden üretilirler. Bu analiz doğrusa eğer, kadınları feminizmin “öznesi” olarak temsil eden dil ve politikanın hukuku oluşumu, bizatihi belli bir temsiliyet politikasının söylemsel ürünü ve sonucudur. Dolayısıyla feminist özne, kurtuluşunu kolaylaştıracağı düşünülen siyasi sistemin ta kendisi tarafından söylemsel olarak kurulmuştur. Bu sistemin farklılığa dayalı bir tahakküm ekseninde toplumsal cinsiyetli özneler veya eril olduğu varsayılan özneler ürettiği kanıtlandığı takdirde, tüm bunlar siyasi bir sorun haline gelir. Durum buyken “kadınlar”ın kurtuluşu için eleştirmeksizin böyle bir sisteme başvurmak düpedüz kendi kendini baltalamak olacaktır” (2018: 44-45)

Bell Hooks’da, kadınların istediklerine ulaştıkları zaman bu feminist politikaları uygulamayı bıraktıklarına ve ayrıca feminist politikaların kadınlara vadettiklerini verememesinden dolayı ve beklenen sonuca ulaşamadığı için kadınlar tarafından terkedildiğini ifade eder (2016: 57). Ayrıca, Bell Hooks, ataerkil sistemin

sadece erkekleri etkisine almadığını kadınların da erkekler kadar cinsiyetçi olduğu ve ataerkil sisteme bağlı olduklarını söyler. Kadınlar, bu cinsiyetçi düşünceden uzaklaşmadıkça ve değişmedikçe ataerkil yapının devam edeceğini söyler (2016:9). Ayrıca erkeklerin de bu ataerkil yapı içinde her zaman ataerkil bir erkek olmadığından, çoğu erkeğin kadına uygulanan şiddetten rahatsız olduğundan ancak ataerkil yapının erkeklere sağladığı birtakım avantajlardan da vazgeçmek istemediklerine değinir (2016: 10).

Kısaca feminizmin ne olduğuna ve bugüne kadarki gelişme sürecine değinildiğinde; feminizmin ortaya çıkış hikâyesi, kadınların yaşadıkları eşitsizliklerin sadece kendilerine ait olmayıp, tüm kadınların ortak problemi olmasının anlaşılmasıyla birlikte 19. yüzyılda bir aktivist hareket olarak kendine yer edinmiştir. Sanayi kapitalizminin en etkili olduğu dönemlerde kadınlar, erkeklerle eşit olmanın koşulunu erkekler gibi işçi olmakla olacağına inanıyorlardı. Ayrıca vatandaşlık haklarına sahip olmayan kadınlar, bu haklar için de mücadele vermekteydiler. Ancak, tüm bunların kadın erkek eşitliğini sağlamaya yetmediğinin anlaşılmasıyla birlikte, birçok teori ve görüş ortaya atıldı. Ne var ki, bu teori ve görüşler arasında bile farklılıklar mevcuttu. Yine de, feminist hareket, bugün dünyadaki birçok kadın için hem bir yol gösterici olmuş hem de bazı gerçeklerin görülmesini sağlamıştır.

Feminizmin birçok katkısının yanı sıra, Bell Hooks'un da değindiği gibi, bazı kadınlar istediklerini elde edince feminizmin felsefesinden uzaklaştı; bazı kadınlar kapitalist ataerkil sistemin onlar üzerinde kurdukları hegemonyayı görmezden geldi. Judith Butler'ın belirttiği gibi, feminist teoriler bu toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini daha da belirgin hale getirdi. Mevcut iktidar düzeni, feminist politikalar ekseninde politikalar uygulayıp, kadınlar üzerinde bir yanılısama yaşanmasına neden oldu. Bu sebeple feminist teorilerin ne kadar gerekli olup olmadığı hâlâ tartışılmaktadır.

Aşağıda da feminist teoriler ekseninde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet kavramı ve bu kavramla cinsiyet kavramı arasındaki ayrıma değinen görüşlere yer verilecektir.

1.3.1. Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Ayrımı

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları uzun yıllardır farklı bakış açılarına göre farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Cinsiyet, biyolojik bir anlama gelirken, toplumsal cinsiyet, kültürel bir anlam taşımaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramının bir ihtiyaç üzerine, var olan anlam boşluğunu doldurmak için çıktığı söylenir. Buna rağmen, yapılan çalışmalar ve farklı bakış açıları, bu ayrıma gerek olmadığını da savunmaktadır. Bu iki kavram üzerinden yapılan birçok çalışma ve birbirinden farklı görüşler mevcuttur. Aşağıda da öncelikle cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının farklı bakış açılarına göre anlamları irdelenecektir. Ardından cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları arasındaki ayrıma ve bu iki kavramın karşılaştırılmasına değinilecektir.

Cinsiyet denildiği zaman aklımıza ilk gelen, biyolojik anlamdır. Cinsiyet denildiğinde, bireyin erkek ya da dişi olma özelliği vurgulanır. Dişi ve erkek olarak dünyaya gelmek insanlara toplumsal hayat içinde kadınlık ve erkeklik rolleri atfeder.

Cinsiyetin insana kazandırdığı biyolojik özelliklerin, hormonlara ve cinsel organlara dayalı olduğu vurgulanır (Mies 2011: 68). Ayrıca sosyobiologlar, insan ırkının evrimi sonucunda genler aracılığıyla insanlara büyük bir bilgi nakledildiğini söylerler (Wallece, Wolf 2013: 520). Yani cinsiyetin doğuştan gelen özelliklere göre şekillendiği, biyolojik özelliklerin kültürden kültüre değiştiği söylenir. Bu sebeple cinsiyetler arasındaki eşitsizliklerin temeli doğal etkenler olarak yorumlanır (Giddens 2012: 505).

Cinsiyetin doğuştan geldiği ve toplum içinde cinsiyet rollerinin genetik yollarla aktarıldığını ifade eden görüşler, kadın-erkek arasındaki eşitsizliği de normal olarak yorumlarlar. Bu sebeple de bu eşitsizliği ortadan kaldırmanın mümkün olmadığına değinirler. Cinsiyetin, doğuştan bireylere kazandırdığı özelliklere örnek vermek gerekirse, Parsons, erkeklerin saldırganlığını, kadınların boyun eğici oluşlarını doğal sebeplere bağlamaktadır (Walters 2008: 388). Evelyn Reed ise cinsiyet eşitsizliğinin sebebini erkeklerin dişilere göre daha iri ve kaslı olmasına bağlamıştır (1987: 38). Kovanlıkaya (2014: 13-15) da doğanın kadına atfettiği rollere değinir ve doğanın, kadın ve erkeğe eşit davranmadığını ve kadını zayıf yarattığını fakat doğanın kadın tasarımının oldukça hünerli ve zarafet içeren bir tasarım

olduğunu söyler. Çünkü kadın hem yeniden üretimi sağlayan hem de sosyal ilişkilerin şekillenmesinde ilk rolü oynayan olarak önemlidir. Kadının bu rolleri sayesinde erkeği idare ettiğini söyler. Bu cinsiyet temelli bakış açısı da biyolojik özellikler ekseninde kadının erkekler kadar önemli biyolojik özellikleri olduğunu vurgulamaktadır.

Sosyobiologların, “kadın ve erkekler, biyolojik bakımdan en uygun oldukları görevleri yerine getirirler” (Giddens 2012: 515) görüşüne benzer olarak; erkeklerin zorlu yaşam koşullarında kadınlara göre “beyin”lerine daha fazla ihtiyaç duyduğu söylenir. Buna sebep olarak da, erkeklerin, hem kadınları hem kendilerini koruyup besleyen, hem de hayatın devamlılığını sağlayabilmek adına tehlikelerle mücadele eden olarak kadınlardan daha aktif olmaları gösterilir. Kadının ise pasif rol oynayan, eş ve anne olmaktan başka bir rolünün olmadığı vurgulanır (Gould 1996 akt. Kılınç 2007: 35)

Yukarıdaki söylemlerden de anlaşıldığı üzere, cinsiyetin biyolojik olarak yorumlanması ve bunun sonucu olarak da dişi ve erkekten beklenen davranışların sosyalizasyon sürecinde değil, biyolojinin, hormonların bir getirisi olarak yorumlayan görüşlerin mevcut olduğu görülmektedir. Bu görüşlerin temel söylemi; cinsiyetin bir kader olduğu ve dünyaya gelirken getirilen biyolojik özelliklerin cinsiyet rollerini belirlediği üzerinedir.

Anlam karışıklığını önlemek ve cinsiyetin bir kader olmadığını vurgulamak adına toplumsal cinsiyet kavramı ilk olarak, Anne Oakley tarafından kullanılmıştır. Bu kavramın anlatmak istediği şey, kültürün cinsiyet rollerimizi şekillendirdiğidir. Biyolojinin kader olmadığını, rol ve davranışlarımızın kültürle şekillendiğini fark etmek için önemli bir kavram olarak kullanılmaktadır.

Toplumsal cinsiyete ait yorumlar ise temel olarak kültür çerçevesinde şekillenir: “Toplumsal cinsiyet (kendi-kavrayışı ve davranışa gönderme yapar) ve cinsiyet (anatomi ve fizyolojiye gönderme yapar) ayrımının ilk dönem feminist kullanımı, kuramsal ve politik olarak oldukça üretkendi” (Young 2019: 40).

“Toplumun cinsiyet kültürünün belirlediği toplumsal cinsiyet, bireyin cinsel (dişi-erkek) kimliği üzerine inşa edilen ve onun sosyal durumunu ifade eden sosyolojik bir kavram olup, kadın ve erkekler arasındaki ruhsal, toplumsal ve kültürel

farkları dikkate almaktadır”(Ayan 2014: 148). “Toplumsal cinsiyet, bireyin belli bir cinsten olduğuna ilişkin bilgi dâhilinde olmak üzere toplumsal düzlemde bireyden beklenenlere ve toplumda bireye biçilen konuma işaret eder” (Vatandaş 2007: 29). “Toplumsal cinsiyet kavramı, geniş açılımları olan, oldukça kapsamlı bir kavramdır. Bu kavram, kadınlık ve erkekliğin toplumsal olarak kurulan, öğrenilen kalıplar olduğunu anlatır” (Özaydınlık 2014: 94).

Yukarıda da bahsedilen görüşler doğrultusunda özetlenecek olursa; toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğe atfedilen toplumsal rolleri açıklamak için kavramsallaştırılmıştır. Bu kavrama ihtiyaç duyulmasının sebebi, kadın ve erkeğin sosyalizasyon süreciyle şekillenen kimliklerinin yok sayılıp sadece biyolojik olarak kazanılmış bir kimlikle dünyaya gelmiş olduğunu savunan cinsiyetçi açıklamaların yanlış ve eksikliğini ifade etmektir. Ayrıca doğal ve değişmez olarak yorumlanan cinsiyet özelliklerimizin toplumsal bir inşa olduğunu ifade edip karamsar bakış açısından kurtulmamıza yardımcı olmaktadır.

Maria Mies, *Ataerki ve Birikim* adlı kitabında cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımına değinir. Mies, kadın ve erkek davranışlarının sosyalizasyon süreciyle şekillendiğini savunur. Biyolojinin, kadınlık ve erkeklik davranışlarında etkisi olduğunu kabul etmez:

“Fakat kendimizi aldatmayalım. İnsan cinsiyeti (sex) ve cinselliği (sexuality), hiçbir zaman tamamıyla ham biyolojik meseleler olmadı. Ne de kadın ya da erkek bedeni sırf biyolojik bir mesele oldu. “İnsan doğası” her zaman toplumsal ve tarihsel oldu. Tarih boyunca insan psikolojisini etkileyen ve şekillendiren şey, diğer insanlarla ve dış dünyayla olan karşılıklı etkileşimdi. O yüzden cinsiyet, en az toplumsal cinsiyet kadar kültürel ve tarihseldir” (2011: 69) (...) “Erkeklik ve kadınlık; biyoloji vergisi değildir, daha ziyade, tarihsel sürecin sonucunda oluşur. Her tarihsel çağda erkeklik ve kadınlık farklı tanımlanmıştır. Bu tanım her çağın temel üretim ilişkisine göre değişir. Bu demektir ki kadınlarla erkekler arasındaki ihtiyaçların karşılanması amacıyla ele geçirilmesinin egemen biçimine göre farklı şekilde yorumlanır ve değer biçilir. O nedenle, tarih boyunca erkeklerle kadınların kendi öz bedenleriyle kurdukları ilişkiler, niteliksel açıdan farklılık göstermektedir” (2011: 116-7)

Ayrıca Mies, doğurganlığı sadece biyolojik ve fizyolojik bir etkinlik olarak algılamının, insanlarla hayvanlar arasında farkları ortadan kaldıracığına değinir. Kadın doğurganlığı fizyolojik olmaktan çok kültürel bir etkinliktir. Kadınların da

kendi bedenleriyle ilgili bilgilerinin biyolojik değil toplumsal bir pratik olduğundan bahseder (2011: 119). Mies, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet diye bir ayrım yapıyor olmasını da eleştirir:

“Cinsiyet ile toplumsal cinsiyet ikici (düalistik) bir tarzda birbirinden ayırmakla ve birisini biyolojik, diğerini ise kültürel açıdan ele almakla, insanlar arasındaki cinsi farklılıkları anatomimizin bir sorunu ya da (başlı başına) bir “sorun” olarak ele almak isteyenlere bir kez daha açık kapı bırakmış oluruz” (2011: 69).

R. W. Connell da *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* adlı kitabında cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ayrıma değinir. Connell da Mies gibi biyolojik indirgemeciliğe karşıdır ve cinsiyetin biyolojik değil, toplumsal olduğunu savunur:

“Biyolojik veya "doğal" olanın her nasılsa toplumsal olandan daha gerçek olduğunu öne süren bir varsayım, toplumsal cinsiyet hakkındaki argümanların başına bela kesilmiştir. Sözelimi cinsiyet rollerinin (medya, okul vb. tarafından) toplumsal olarak yaratılmaları nedeniyle "yapay" oldukları 1970'lerin başlarında sık sık öne sürülüyordu. Eğer bunları eşelerseniz içlerinin boş olduğunu göreceğiniz yönünde genel bir kanı vardı. Bu roller o zamandan beri bir hayli kurcalandı ama içlerinin boş olmadığı görüldü (...) toplumsal süreç kendi sınırlama gücüne, çözülmeye karşı kendi direncine sahip. Ama yine de tümüyle insani. Öyleyse, kadınlara ve eşcinsellere baskı uygulanması, doğanın değil insan eylemliliğinin bir sonucu” (2017: 11).

Connell’a göre beden toplumsal inşanın bir sonucudur. Tabii ki biyolojik olan yok sayılamaz ancak Mies’in kadın bedeni ve doğurganlığına kültürel anlam atfetmesi gibi Connell’de bedene toplumsal bir anlam atfeder:

“Beden, hiç kuşkusuz, toplumsal cinsiyeti barındıran süreçlerin bir parçasıdır; ama öyleyse beden her tür toplumsal pratiğin de parçasıdır. Toplumsal olan, köklü biçimde “doğal dışı”dır. (...) Ama bu doğal dışılık, doğayla tamamen bağlantısız olma ya da doğadan kökten biçimde ayrılma anlamına gelmez. Tersine, toplumun doğal dışılığı doğayla kurulan belirli tipte bir bağlantıyla (pratik aracılığıyla kurulan bir bağlantıyla) sağlanır” (2017: 125). (...) “Erkek bedenim, bana erkekliği vermez; toplumsal tanımı olarak erkekliği (ya da onun bazı parçalarını) alır. Aynı şekilde cinselliğim de doğal olanın işgali altında değildir; o da toplumsal bir sürecin parçasıdır. Beden, beden olmayı kesmeksizin, denetim altına alınır ve toplumsal pratikte dönüştürülür”(2017:132).

“Bir insanın cinsiyeti genellikle biyolojik olarak yorumlanır. İnsanların toplum tarafından verilmiş rollerin cinsiyet üzerinde etkisi olduğu genellikle gözden kaçmaktadır. Oysaki insan, toplumsal pratikleri yerine getiren, cinsiyet rollerini toplumsal süreç içerisinde öğrenmiş bir sosyal varlıktır” (Rizter, Stepnisky 2013: 129-130). “Toplumsal cinsiyet farklılıkları biyolojik olarak belirlenmez, kültürel olarak üretilir. Bu görüşe göre, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin nedeni, erkeklerin ve kadınların farklı rollere göre toplumsallaştırılmasıdır” (Giddens 2012: 506).

Giddens cinsiyetin biyolojik temellerinin yok sayılmayacağını belirtir ve insan soyunun devam etmesinin temelindeki biyolojik üremeye dikkat çeker fakat insan ile hayvanı ayıran önemli ayrımın insanın toplumsallığı olduğunu da vurgular. İnsan cinselliğinin ve üremesinin biyolojik bir boyutu olmakla birlikte bunu anlamlı hale getiren toplumsal inşadır. Cinsiyet rollerinin temelini biyolojik değil, toplumsal olduğuna dikkat çeken Giddens, erilliğin ve dişiliğin de içinde kültürel toplumsal süreçleri barındırdığını, kadın ve erkek arasındaki çoğu farkın biyolojik olmaktan öte toplumsal olduğuna değinir (2012: 483-505). Giddens, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarını bu şekilde irdeler. Cinsiyetin biyolojik niteliğine değinirken, toplumsal cinsiyetin toplumsal rol ve davranışlar çerçevesinde incelenmesi gereken karmaşık bir konu olduğunu ifade eder.

Judith Butler ise *Cinsiyet Belası* adlı kitabında ; “cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayrım ilk başlarda "biyoloji kaderdir" ifadesine itiraz getirmek için kullanıldığına” değinir. Cinsiyeti tanımlarken de aslında toplumsal cinsiyet tanımını yapıldığına değinir ve “böyle bir durumda, yani cinsiyetin kendisi toplumsal cinsiyetli bir kategoriye eğer, toplumsal cinsiyeti, cinsiyetin kültürel yorumu olarak tanımlamanın anlamsız olduğunu” (2018: 50-2) söyler.

Simone de Beauvoir’un *İkinci Cins* kitabında "Kişi kadın doğmaz, kadın olur" (Butler 2018: 54) sözüne eşdeğer olarak, Sylviane Agacinski *Cinsiyetler Siyaseti* kitabında, “Kız ya da oğlan doğulur, kadın ya da erkek olunur,” diyerek, cinsiyetin biyolojik getirisini yok saymamakla beraber cinsiyetin kültürel boyutuna atıf yapmaktadır (1988: 15).

Peki, neden cinsiyet ve toplumsal cinsiyet diye bir ayrım yapılması gerekiyor? Cinsiyet denildiğinde akla gelenlerle toplumsal cinsiyet denildiğinde akla

gelenler farklı mı? Farklıysa neden farklı? Cinsiyet rolleri nereye kadar cinsiyetin nereye kadar toplumsal cinsiyetin inşasıdır? (Giddens 2012: 505)

Delphy(2001)'nin dediği gibi “toplumsal cinsiyet terimi aslında cinsiyet terimiyle birlikte düşünölmeye devam edilmekte; toplumsal cinsiyet içerik, cinsiyet ise boş bir kap gibi düşünölmektedir. İçerik çeşitlenebilir ve değıştirilebilir, fakat kap değışmez o doğanın bir parçasıdır, çünkü doğa değışmez” (akt. Köse 2013: 43). “Çoğu insan için bu örüntüleri toplumsal olarak görmek bile korkutucu oluyor. Örüntülerin "doğal" olduğunu ve bu nedenle kişinin kadınlığının veya erkekliğinin her tür meydan okumaya karşı bir kanıt olduğunu düşünmek insanlara rahatlatıcı geliyor” (Connell 2017: 44).

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında meydana gelen bu ayırım ve karmaşıa uzun yıllardır devam etmektedir. Hâlâ da tek bir görüş veya baskın bir bakış açısı oluşmamıştır. Cinsiyeti temel alan görüşler kadar toplumsal cinsiyeti temel alan görüşler de aynı derecede kabul görmektedir. Ancak, daha önce de söylendiği gibi biyolojiyi temel alan görüşlerin indirgemeci (determinist) mantıkla hareket ettiği söylenebilir. Çünkü biyolojinin değışmez olarak tanımlanması, kadın ve erkek rollerinin de değışmeyeceği anlamına gelir ve herkesi kaderine razı bir şekilde kendilerinden beklenen rolleri yerlerine getirmesi gerektiğine inandırır.

1.3.2. Erkeklik ve Hegemonik Erkeklik

Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin tarihsel süreci incelendiğinde farkına varılan temel nokta kadınlık ve erkeklik ilişkilerinin her zaman birbirleriyle bağlantılı olduğudur. Bu ilişkilerin aynı zamanda ekonomik üretim biçimlerini, üretim ve toplumsal ilişkileri şekillendirdiğine de şahitlik edilmektedir.

1950’li yıllarda feminizmin yükselişiyile birlikte, kadının ezilmişliğine ve ikincilleştirilmesine daha fazla dikkat çekilmeye başlanmıştır. Feminizmin bu yükselişi 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren, erkekler arasında da destek bulmaya başladı. Kadınların ezilmişliği ve ikincilleştirilmesiyle yüzleşen erkekler, “kendi erkek kimlikleriyle ve erkeklikle yüzleşmeleri” bir dönüm noktası olmuştur. (Bozok 2019: 270). Bu dönemle birlikte başlayan erkeklik çalışmaları da ses getirmeye başlamıştır. Toplumsal cinsiyet kavramı genellikle kadınların ezilmişliğini ifade eden bir kavram olarak uzun yıllardır kullanılmaktadır. Toplumsal cinsiyet

kavramı, kadınlık ve erkeklik arasındaki eşitsizlikleri irdelerken, bazı durumlarda eksik ve yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple erkeklik çalışmalarının başlaması, bugüne kadar sorgulanmayan ve eşitsizliğin sağlayıcısı olarak görülen erkeklerin durumlarını sorgulatmaya başlamıştır. Genelleştirici kuramlar, bazı konuları anlamak ve toplumsal etkilerini fark etmek amacıyla önemliken bazen bu kavramlar bireysel ya da daha küçük grupları anlamaya ve anlatmaya çalışırken görülmesi gerekenleri görme konusunda yardımcı olmaz. Toplumsal cinsiyet kavramı gibi erkeklik ve hegemonik erkeklik kavramları ise bizlere daha öznel ve bireysel bir küçük grubun varlığını görmezden gelinemeyeceğini anlatır.(Young 2019: 48).

Erkeklik ve kadınlık kavramları, toplumsal cinsiyet kavramının temel nüveleri olarak konumlandırılabilir. Birbirleriyle ilişkili olan bu kavramları birbirinden bağımsız olarak yorumlamak mümkün değildir. Genel görüş, toplumsal cinsiyet kavramının kadınlığın dezavantajlı konumundan bahsettiğidir. Bu bakış açısıyla hareket edildiğinde, erkeklik kavramının da erkekliğin toplumdaki avantajlı konumuna dikkat çektiği ifade edilebilir. Ancak bu görüş, bazı bakış açılarına göre yanlış olabileceği gibi, aynı zamanda eksik bir bakış açısıdır.

“Aslında kadınların ezilmişliği nasıl yaşadığını anlamak kadar, erkeklerin eril iktidar konumlarını nasıl sürdürdüklerini ve tahakkümü nasıl inşa ettiklerini anlamak da önemli olmalıdır. Kadınların ezilmişliğe nasıl boyun eğdiğini anlamak kadar erkeklerin tahakkümü nasıl gerçekleştirdiklerini de yakından ve “mikro politik” düzeyde anlamak cinsiyetlendirilmiş iktidarın doğası hakkında daha bütüncül bilgiler elde etmeyi olanaklı kılar” (Sancar 2016: 15). Feminist kuramlarla birlikte, erkekliğin tıpkı kadınlıkta olduğu gibi sosyalizasyon süreciyle şekillenen toplumsal ilişkilerin bir ürünü olduğu, her an yeniden şekillenebilen nitelikte olduğu kabul görmeye başlamıştır. Erkeklerin günümüzde ya da geçmişte ortaya koydukları tavır ve davranışlar hiçbir zaman kendi öznel tavır ve davranışları olmamıştır. Erkekliği oluşturan; ataerkil yapı içinde sosyalizasyon süreciyle birlikte öğrendikleri davranış kalıplarıdır. Bu sebeple günümüz neoliberal dönem içinde, erkekliğin öznelliğinden söz etmek mümkün değildir. Eğer bir değişimden bahsedilecekse, sadece erkekliklerden değil, toplumsal yapı içinde meydana gelen değişimlere değinerek erkekliklerden bahsetmek daha doğru olacaktır.

Genel bir erkekligi tanımlamak pek mümkün değildir. Her bakış açısına göre farklı şekillerde erkeklik tanımı yapılabilmektedir. Erkeklikle ilgili yapılan çalışmalar da, tek ve tutarlı bir erkekligin olmadığını göstermektedir (Sancar 2016: 20-6). “Erkeklik, genelleyici bir bilime zemin hazırlayamayacak denli iç tutarlılıktan yoksun bir nesnedir. Yine de bu doğrultudaki girişimlerin gündeme getirdiği meseleler hakkında tutarlı bilgiler ortaya konulabilir. Eğer görüş açısı biraz daha geniş tutularak bakılırsa, erkekligin yalıtılmış, yekpare bir nesne olmadığı, daha büyük bir yapının bir vechesi olduğu görülebilir” (Connell 2019: 135).

Ayrıca, “erkeklik, en az tartışılan, en az görünür, hakkında gerek akademik dünyada gerek toplumsal hayatta belki hiç konuşulmayan, üzerinde kafa yorulmayan bir iktidar türü. Erkekligi ve onun ürettiği iktidarın erkek ve kadın bireylerin ilişkilerini düzenleyen yönetici mantığın cinsiyet sorunlarının temelinde yattığını öne süren gruplar, öncelikle müdahale edilmesi ve değişmesi gerekenin erkeklik ve bu yapının büyük çoğunlukla gönüllü taşıyıcısı olan erkekler olduğunu ileri sürüyorlar” (Özbay 2013: 189).

Erkekler homojen bir grup oluşturmamaktadır. Öncelikle, “sınıfsal, kültürel, cinsel tercih, din ve ırk” gibi birçok değişkene bağlıdırlar ve bu değişkenler bile erkekler arasında bir kategori oluşturmayabilir. Bu farklılaşmalarda da eşit değillerdir (Koyuncu, Onur 2004: 34). Ayrıca, erkeklik denildiğinde, erkeklerin toplumda kurdukları güç ilişkilerine de değinilmektedir. Bu güç ilişkisine değinirken bahsedilen “anlam yaratma konusundaki yeterlilik ve maddi güç”tür. Bu ilişkilere göre şekillenen erkeklikler birbirleriyle çatışma içine girebilmektedirler (Alemdaroğlu, Demirtaş 2004: 211). Erkeklik denildiğinde, sadece tek yönlü ve her türlü erkekligin gücü elinde barındırdığını düşünmek her zaman doğru olmayabilir. Erkekligi sadece kadınlık temeli üzerinde değerlendirmek de her zaman doğru değildir. Toplumdaki erkeklerin çoğu da, iktidar erkek grupları tarafından ezilmektedir. Aynı zamanda, toplumda erkekligin davranış ve tutumlarını belirleyen bir iktidar pratiği oluşmaktadır. (Atay 2004: 13-4).

Sedgwick (1995)’e göre; “Erkeklik ile kast edilen en basit haliyle, temelde erkeklerin içine sokulduğu bir toplumsal cinsiyet kalıbı, “ideal bir erkek kimliği”dir; ancak bununla kalmaz, daha karmaşık yönleri de içerir. Bir kere, sadece erkeklere

özgü değildir, kadınlar da erkekler kadar erkekliği üretir, tüketir ve birer toplumsal rol olarak oynarlar” (akt. Maral 2004: 128).

Özetlemek gerekirse; erkeklik denildiğinde tek bir erkeklikten söz edilemez. Toplumda kültürden kültüre, coğrafyadan coğrafyaya hatta ekonomik sınıflar arasında da değişen bir erkeklik olgusu söz konusudur. “Günümüz sosyal bilimi erkekliğin aslında ne kadar toplumsal, kültürel, sembolik, güçle ve iktidarla doğrudan bağlantılı ve değişken olduğunu belgeleyerek erkekliğin çeşitliliğinin ve mutlaklıktan uzaklığının anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır”(Baliç, Özbay 2004: 92).

Erkeklik kavramının yorumlarından da anlaşıldığı üzere, tek bir erkeklik biçiminden bahsetmek mümkün değildir. Her coğrafyada, kültürde, sınıfta çeşitli erkeklik biçimleri olduğu görülmektedir. R. W. Connell’da bu duruma dikkat çekmek için erkekliği birkaç kategoride değerlendirir. “Hegemonik erkeklik” bu kavramlardan bir tanesidir. Connell, Gramsci’nin hegemonya kavramından esinlenerek bu kavramı oluşturmuştur.

Hegemonya kavramıyla ilgili çeşitli tanımlamalar mevcuttur. Bu tanımlamalar aşağı yukarı aynı noktaları açıklamaya çalışmaktadır. Ancak her bir açıklamanın farklı noktalara değindiği de görülmektedir. Bu sebeple öncelikle hegemonya kavramıyla ilgili yapılan tanımlamalar üzerinden genel bir hegemonya tanımı yapılmaya çalışılacaktır.

Hegemonya kavramı, bir devletin başka bir devlet üzerinde kurduğu siyasal üstünlük ve baskı (TDK 2011: 623), olarak yorumlandığı gibi, bir devletin başka bir devlet üzerinde kurduğu ekonomik egemenliği ifade ettiğine (Hançerlioğlu 1993: 77) dair bir yorum da mevcuttur. Bu kavram, Yunanca ‘hegemonia’ sözcüğünden gelmektedir. Hegemonya bir sistem içerisinde bir elemanın diğerlerinden baskın ve üstün olduğunu belirtmektedir (Çoban 2012: 1). İlk iki tanım, siyasal ve ekonomik baskı ve üstünlüğe vurgu yaparken, bu son tanımlama, baskı ve üstünlük şeklinin nasıl olduğundan ziyade var olan baskı ve üstünlüğün kendisini vurgulamaktadır. Gramsci ise hegemonya kavramında; egemen sınıfın karşıt gruplar üzerinde kurduğu zorlamaya değinir ve karşı tarafın işbirliğine razı olmasının sebebini de, egemen sınıfın fikir ve kültür alanındaki üstünlüğünden kaynaklandığını söyler (2014: 33).

Diyalektik olarak hegemonya tahakkümle bir zıtlık içerisinde bulunsa bile esasta zor ve rıza, tahakküm ve hegemonya yan yanadır. Hegemonya, bir yandan zorlamayı geri plana iterken aynı zamanda onun gizlenmesini sağlar. Böylelikle, baskı aygıtları gizlenebilir bir konum kazanmış olur. Ayrıca, var olan hegemonik sistemin karşı grubun yararına değiştirilmesinin, hegemonyasının kurulmasının temel şartı, diğer grubun da ortak çıkarlarını yansımasıyla ve bu görüşlere razı gösterilmesiyle mümkündür. Ancak, önemli olan siyasal egemenlikten önce kültürel olarak bir hegemonya kurulmasıdır. Bu durumda anlaşılması gereken bir önemli nokta da hegemonya kavramının ne denli farklı düzlemlerde aranması gerektiğidir (Dural 2012: 309-14). Ekonomik, siyasal ve kültürel düzlemler hegemonya kavramı için farklı niteliklere sahiptir ve bu düzlemlerin her biri önemlidir. Gramsci'ye göre “bir sosyal sınıfın ekonomik olarak egemen olması, onun aynı zamanda hegemonik olduğu anlamına gelmez. Ekonomik güç hegemonya için yeterli değildir. Hegemonya, ekonomik gücün yanı sıra belirli bir siyasal sermayenin de var olmasını gerektirir ve bu siyasal sermaye ekonomik gücü elinde bulunduran her burjuvazinin harcı değildir. Burjuvazinin belirli bir kapitalist toplumda hegemonik konuma gelebilmesi için kendi sınıf kültürünü, kendi fikirlerini ve dünya görüşünü toplumun diğer sınıflarına ve katmanlarına kabul ettirmesi lazım gelmektedir. Başka bir deyişle, söz konusu burjuvazinin kültür alanında varlık göstermesi ve özgün bir kültür politikasına sahip olması gereklidir” (Vergin 2013: 87).

R. W. Connell'da, hegemonya kavramının egemen grubun, toplum üstünde kurduğu ekonomik, siyasal ama en etkin olarak kültürel gücü üzerinde durarak “hegemonik erkeklik” kavramını oluşturmuştur. Erkekliğin, toplum üzerinde kurduğu güce atfen bu kavramı kullanır. Connell, *Erkeklikler* kitabında, bu durumu şu şekilde aktarır:

“Antonia Gramsci'nin sınıf ilişkileri analizinden devşirilen “hegemonya” kavramı, bir grubun toplumda yönetici konum üzerinde hak iddia etmesini ve bu konumunu sürdürmesini sağlayan kültürel dinamiği ifade eder. Daima bir erkeklik biçimi kültürel olarak diğerlerinden daha öne çıkar. Hegemonik erkeklik, ataerkinin meşruluğu sorununa hali hazırda verilmiş, kabul gören yanıtı somutlaştıran toplumsal cinsiyet pratiği tertibatıdır” (2019: 150).

Hegemonik erkeklik kavramı, erkeklik kavramının eleştirisinden ortaya çıkmıştır. Erkekliğin heteroseksüellik, homofobi ve kadınlar üzerindeki iktidar olarak tanımlanmasına dayanmaktadır (Alemdaroğlu, Demirtaş 2004: 211). Bu hegemonik erkeklik ilk olarak, ataerkil yapı içinde kurumlaşmasına ve kadınların denetlenmesine olanak sağlar (Kandiyoti 2015: 201). Ancak hegemonik erkekler, kadınlar üzerinde kurdukları bu üstünlüğü diğer hegemonik olmayan erkekler üzerinde de kurmak istemektedirler (Connell 2017: 135).

Her ne kadar hegemonik erkeklik, erkekliğin ideal biçimi olarak görülse de, toplumda sadece birkaç erkek bu şartları yerine getirebilmektedir. Buna rağmen, çok sayıda erkek, hegemonik erkekliğin ataerkil yapı içindeki konumundan faydalanmaktadır (Gidens 2012: 211). Ayrıca, hegemonik erkeklik kavramında hegemonya “acımasız iktidar çekişmelerinin ötesine geçerek özel yaşamın ve kültürel süreçlerin örgütlenmesine sızan bir toplumsal güçler oyununda kazanılan toplumsal üstünlük” olarak da görülmelidir (Connell 2017: 268-9). Hegemonik erkeklik, erkeklik halleri içinde kültürel olarak yüceltilmiş olandır (Baliç, Özbay 2004: 93). Bu kültürel ortamda yaratılan; özenilen, altı çizilen, alkışlanan, örnek gösterilen, mitleştirilen ve hegemonikleşen bir erkeklik etme şekli mevcuttur (Özbay 2011: 182).

Toplum içinde hegemonik erkeklik vasıflarını yerine getiremeyen erkekler, çoğu zaman farkında dahi olmadan toplum içinde erkeklere bir model olarak sunulan hegemonik erkeklik biçimine öykünmektedirler. Hegemonik erkeklik kimliğini bir şekilde oluşturabilen erkekler de toplum içinde tam ya da gerçek erkek olmanın keyfini çıkarırken, bu özenilen erkeklik biçimini kendilerinde oluşturamayan erkekler ya bu erkekliği idealize ederler ya da meydan okuyarak karşı çıkarlar (Özbay 2011: 182-3).

Hegemonik erkeklik kavramının ne olduğuna kısaca değinilirse; toplumsal cinsiyet ilişkileri içinde meydana gelen kadınlık ve erkeklik biçimleri, yaşanan döneme göre değişime uğramaktadır. Hegemonik erkeklik biçimi de bu erkeklik etme biçimleri içinde geline en son aşamadır. Yani, toplum içinde ekonomik ve kültürel olarak kendini kanıtlayan erkeklikler bu kategoride değerlendirilebilir. Bu kavram ile tek bir erkeklik biçiminin olmadığını farkına varılmaktadır.

Neoliberalizm ve hegemonik erkeklik başlığı altında irdelenecek nokta ise; her döneme göre değişen bu hegemonik erkekliğin neoliberalizmin etkisiyle ne gibi bir dönüşüme uğradığı ve idealize edilen bu erkeklik biçiminin erkeklikler üzerinde ne gibi değişimler yarattığıdır.

2. BÖLÜM

2. LIBERALİZM VE TARİHSEL SÜRECİ

Neoliberalizm, adından da anlaşıldığı üzere, liberalizmin yeni halidir. Değişen toplumsal olaylar doğrultusunda liberalizm de dönemin şartlarına uygun olarak yeni bir şekil almıştır.

Neoliberalizmin liberalizme göndermede bulunmasının sebebi 19. yüzyıl İngiltere iktisadının felsefi temelleriyle bağlantılı olmasından kaynaklanmaktadır (Palley 2014: 42). Bu sebeple, neoliberalizmin ne olduğuna değinmeden önce bu doktrinin temelini oluşturan liberalizm kavramının tanımına ve tarihsel süreçteki gelişimine bakmak gerekmektedir.

Liberalizm, TDK sözlüğünde serbestlik olarak tanımlanmıştır (2011:889). Ekonomi sözlüğünde kapsamlı olarak değinilen liberalizm; her alanda bireylerin özgürlüğünü savunan ve bireylerin davranışlarının serbest olması gerektiğini söyleyen bir akımdır. Liberalizmin ünlü sözü “bırakınız yapsınlar” Fransız düşünürler tarafından ortaya atılmıştır. Liberalizme bilimsel ve politik bir nitelik kazandıran ise Adam Smith’tir. Smith, ekonomik kurumlarda doğal bir düzenin olduğuna değinir. Liberal düşünürler bu düzene ‘görünmeyen el’ adını veriyorlardı. Bu sebeple de devletin bu ‘gizli el’in işine karışmaması gerektiğini, herhangi bir müdahale ile bu düzenin bozulmaması gerektiğine inanıyorlardı (Hançerlioğlu 1993: 259).

Liberalizmin ne olduğuna dair diğer bir görüş ise; liberalizmin siyasi temelli bir kavram olarak 19. yüzyıl ortalarında daha sık adı geçen “laissez- faire laissez passer” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) ifadesinin yerine kullanılmaya başlandığıdır. Bireysel özgürlüğe ve serbest ticarete vurgu yapmak için kullanılmıştır (Yayla 2015: 27). Felsefi tanımını yapan İşler (2016: 21) ise; “Öncelikle Latin kökenli liberty kelimesinin "özgürlük" , bu kavramdan türetilen liberal sıfatının "özgürlükçü" ve liberalizm akımının "özgürlükçülük" olarak da Türkçeye çevrilebileceğini not ederek başlanabilir; bu doğrultuda ve genel hatlarıyla liberalizm, bireyin düşünce ve davranış özgürlüğüne öncelik tanıyan ve bu

özgürlüğün korunması ve sağlanması gerektiğini savunan bir "hayat felsefesi" olarak düşünülebilir", diye tanımlar. Gürtük (1974: 103) de, "kapitalizmi ideoloji olarak işleyen öğretiyi liberalizm" denildiğini söyler.

Liberalizm, 19. yüzyılda sanayi kapitalizmine paralel olarak ortaya çıkan bir öğreti olarak, birçok bilim insanı tarafından benimsenmiş ve liberal politikaların uygulanmaya konulması için çalışmalar başlatmışlardır.

2.1. Liberalizmin İlerleyişi

Yaşanan toplumsal gelişmelerle birlikte aslında kökenlerinin klasik ve orta çağlara kadar gittiği söylenen (Hayek 2013: 14) liberalizm, önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberalizmi kapitalist dönemde bu kadar önemli kılan ise, kapitalizmin özgürlüğe yaptığı atıflar olabilir. İşçinin emeğinde özgür olduğuna, istediği her yerde ve her alanda emeğini satabileceğine dair söylemler bu kavramın bir doktrin olarak modern toplumda tekrar önemli bir yer edinmesinin sebeplerinden sayılabilir.

Neoliberalizmin ortaya çıkış hikâyesi, uzun tarihsel bir sürece dayanmaktadır. Neoliberalizmi anlayabilmek için öncelikle geçmişteki gelişmelere kısaca değinmek gerekmektedir.

Kapitalizmin ortaya çıktığı, sanayileşmenin ve modern toplumun nüvelerinin ortaya çıkardığı yeni bir toplumsal düzenden bahsedilmektedir. Tüm bu toplumsal olaylar birbirleriyle bağlantılı ve ilişkilidir. Kapitalizmin ortaya çıkışı, feodal toplumların yıkılışı, burjuva kültürünün oluşmasıyla birlikte köy ve kasabalardan şehirlere doğru başlayan göç, evde fason üretimin yerini almaya başlayan fabrikalaşma süreci, sanayileşme, modernleşme gibi tüm toplumsal değişmelerin şu an yaşanan neoliberal toplumun şekillenmesine zemin hazırladığı görülmektedir.

Modern toplumun dört sacayağı olan sanayi kapitalizmi, özel-kamusal alan ayrımı, ulus-devlet ve rasyonalite, şu an yaşanan toplumu anlayabilmek için bizlere yol göstermektedir. Sanayi kapitalizmiyle birlikte fabrikalaşmanın yaygınlaşması insanların emeğinin dört duvar arasına sıkıştırılıp denetlenmesi ve bunun işçilerin artık özgür oldukları, emeklerini istedikleri yerde istedikleri şekilde satabileceğine dair söylemlerin artması özgürlük kavramının kapitalist manada, yaygınlık ve

popülerlik kazanmasına vesile olmuştur. Fabrikalaşmanın artması ile ev ve iş yeri olarak iki ayrı mekân tanımlanmaya başlamış ve böylelikle özel-kamusal alan ayrımı oluşmuş ve belki de kadınlık ve erkeklik arasındaki eşitsizlik de kapitalist manada başlamış oldu. Liberal toplum anlayışının ulus devletleşme süreciyle de yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Uluslararası ticaretin yaygınlaşması da bu sürece denk gelmektedir. Liberalizmin özgürlük söyleminin temelinde rasyonalitenin etkisinden söz edilebilir. Toplumda gerçekleşen rasyonaliteyi özgürlük olarak göstererek bir yanılısama yaratmak isteniyor olabilir (Mills 2007: 276-7).

1900'lere gelindiğinde sermaye dünyanın her yerine damgasını vurmuştu. Herhangi bir yerde hayatları sermaye etrafında dönüştürülmeyen hemen hemen hiçbir insan grubu yoktu. Büyük bir toplumsal dönüşme yaşanan dünyada değişen sadece ekonomik üretim tarzı değildi toplumların hayat tarzları da değişmekteydi. (Harman 370-1). Tüketim, boş zaman kavramı ve bu boş zamanı dolduracak etkinliklerin ortaya çıkması tüketim kültürünün de ortaya çıkmasının zeminini hazırlamıştı.

Kapitalist üretim tarzı, ilk başladığı zaman insanların uzun saatler boyunca çalışmaları onların doğalarına aykırı olmasına, zaman zaman işçi ayaklanmaları yaşanmasına rağmen bir süre sonra kapitalist düzen sosyalizasyon sürecinin bir parçası olarak insanların hayatlarında merkezi bir yer edinmeye başladı. 20. yüzyıla gelindiğinde de yerleşmiş bir sistem olan kapitalizm, bugün yaşanan neoliberal dönemin temellerini oluşturmaktaydı. Yeni kapitalist düzenin sanayileşme ile birlikte dünyadaki tüm sorunlara çözüm olacağına inanılıyordu. Burjuvazi ve orta sınıf için artık yaşam daha kolaydı. Bu sınıflarla beraber işçi sınıfının bir kısmı da eskisine göre daha refah içinde olduklarını ifade ediyorlardı (Harman 2013: 372-5).

Modern devletlerin doğuşuyla birlikte toplumsal, ekonomik ve birçok alanda değişimler de başladı. Ekonominin bilimsel olarak bir kimlik kazanmasıyla birlikte iktisatçılar birçok teori ürettiler. Özellikle 18. yüzyıl sonlarında kapitalizmin yaygınlaşması ve feodalist ekonominin yerini almasıyla birlikte bu dönemdeki iktisatçılar, piyasanın serbestliğini vurgulamışlar ve bireysel özgürlüğü benimseyerek, devletin yetkilerinin kısıtlı olması gerektiğini piyasanın dengesinin görünmez bir el tarafından sağlandığını söylemişlerdir. (Yereli 2003: 59-61).

Sanayi kapitalizminin yaygınlaştığı bir dönemde piyasanın serbestliğini savunan akımların ve düşüncelerin olması tesadüf değildir. O dönemin sosyolojik yapısına uygun olarak bu görüşler benimsenmiş ve böylelikle liberalizmden söz edilmeye başlanmıştır.

Liberalizm hakkında o dönemlerde de birçok görüş ortaya atılmıştı. Adam Smith’le birlikte, liberal iktisat ilk kez ciddi bir araştırma konusu olarak ortaya çıkmıştı. “Adam Smith, İngiltere’nin büyük zenginliğinden etkilenmiş; bunun manüfaktürün Sanayi Devrimi’nden hemen önceki kendiliğinden ve örgütsüz gelişiminin sonucu olduğunu kavramıştı. O, bu zenginliği sanayideki iş bölümünün, metaların kolayca alınıp satılmasının ve manüfaktürün bir ürünü olarak görmüştü. (...) Adam Smith, sonunda bu yeni aydınlanma çağında, ekonomik insanın etkinliklerini hiçbir kısıtlama olmaksızın özgürce sürdürebileceği doğal bir toplum düzenine doğru ilerlendiğini savundu. Bunun olası en iyi sonuçları doğurması kaçınılmazdı; çünkü iktisat yasalarına göre – suç işlenmemesi şartıyla- kişisel çıkarların peşinde koşulması, yalnızca herkesin maksimum doyuma ulaşması sonucunu doğurabilirdi. Yasal müdahaleye hiç gerek yoktu; gerçekten de bu müdahale hemen her zaman zarar veriyordu. Zaten insan, görünmez bir el tarafından kendi niyetinin dışında bir amaca doğru yönlendirilmiyor muydu ?” (Bernal 2009: 277).

Liberalizm, uzun yıllar boyunca hâkim ekonomik doktrin olarak önemini korudu. Liberal ekonominin etkisiyle sanayi kapitalizmi 19. yüzyılda önemli bir doyuma ulaştı. Ancak, Birinci Dünya Savaşı ve ardından gerçekleşen birçok toplumsal olay, liberalizmin etkisini zayıflatmaya başlamıştı.

2.2. Liberalizmin Gerileyişi

19. yüzyılda tüm dünyayı etkisi altına almaya başlayan sanayi kapitalizmi, toplumlarda birçok değişimi de beraberinde getirdi. Dünyada sermayelerini büyütme için yarışan ülkelerin hammadde arayışları, bir dünya savaşının yolunu açmıştı. Büyüyen uluslararası ticaret ilişkileri ve liberal ekonomik politikalar, Birinci Dünya Savaşıyla birlikte uzun bir süre tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte liberalizm ve serbest ticaret etkinlikleri gerilemeye başlamış ve 1929 Büyük Buhran ile birlikte de devletin ekonomiye dair

müdahaleleri giderek artırmıştır. Ekonomideki devlet müdahaleciliğinin tekrar başlaması, toplumda meydana gelen işsizlik, enflasyon gibi birçok ekonomik krizin çözümü için devlet politikalarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Keynes'in de katkılarıyla devletin ekonomiye müdahil olduğu politikalar yaygınlık kazanmıştı (Hayek 2013: 25).

1929 Büyük Buhran'ın gerçekleşmesi, devletin ekonomideki rolünün görmezden gelinen ya da en aza indirgenen liberal politikaların yeniden gözden geçirilmesini sağladı (Kaya, Özgür 2016: 45). Böylelikle yeni bir toplumsal değişimin adımı atılmış oldu. Bu gelişmelerle birlikte uzun bir süre, liberal devlet ve ekonomiden söz edilmedi.

2.3. Keynes Dönemi

J. M. Keynes, 20. yüzyılda meydana gelen ekonomik çöküntülere karşı önerdiği teorileri, o güne kadar liberal politikalarla kurulan düzenden farklıydı. Keynes ile birlikte farklı bir dönem başlamaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar gelişen liberal politika ve ekonomi, savaş sonrasında etkisini kaybetmeye başladı. Ekonomik güçsüzlükler, işsizlik gibi birçok ekonomik sebep liberal politikaların işlerliğini kaybetti (Hayek 2013: 24). Böylelikle devletin müdahaleciliğinin gerekliliğine dair görüşler oluştu. Özellikle J. M. Keynes etkili devletçi teorileriyle Büyük Buhran yıllarında daha da etkin olmaya başladı. İkinci Dünya Savaşı ve sonrası da liberalizmin en kötü yılları olarak tarihe geçti (Yayla 2015: 16).

Keynes'in başat düşünsel katkısı, Büyük Buhran dönemiyle doğrudan bağlantılıdır. Ekonomik dönüşüm, 1929 New York borsasının çöküşüyle başlamış ve 1930'lu yıllar boyunca pek çok gelişmiş ve az gelişmiş ülkeyi ciddi ekonomik ve toplumsal sıkıntılara sürüklemiştir (Kılınçoğlu, Özçelik 2016: 9). Keynes, Büyük Buhran'dan sonra düzenlenen karma bir ekonomi ve dünyanın dört bir yanındaki ona benzer dönüşümleri yaratan bir kamu politikası devrimi önermişti (Klein 2010: 26).

Keynes'in kamu politikalarının oluşturulmasıyla birlikte; sermayenin serbest hareketinin desteklenmesi, kamu harcamalarında ve sosyal devlet oluşumunda genişleme, devletin ekonomik kurumlara müdahale etmesi ile iktisadi dalgalanmalar

başarıyla kontrol edilmiştir. Devlet müdahaleleriyle birlikte sosyal ve ahlaki bir ekonomik sistem geliştirilmişti (Harvey 2015: 19-20). Birçok gelişmiş ve az gelişmiş ülke, gerek Büyük Buhrandan çıkabilmek için, gerekse savaş sonrası dönemde 1970'lere kadar ekonomilerini Keynesçi öğretiyeye büyük ölçüde bağlı kalarak yönetmişler ve uzun dönemler boyunca yüksek oranlarda büyüyerek, işsizlik oranlarını makul düzeylerde tutmayı başarmışlardır. Bu sebeple, yaklaşık olarak 1945-1975 yılları arasındaki dönem Keynesçi Altın Çağı olarak nitelendirilmiştir. Bu dönem, iktisadi eşitsizliklerin azaldığı bir dönem olmuştur (Kılınçoğlu ve Özçelik 2016: 13-5).

“Keynes'e göre serbest iktisadi girişim ve mülkiyet özgürlüğü, doğal ve evrensel bir durum değil, ancak belirli şartlar altında sosyal olarak yararlı sonuçlara varabilecek olası bir seçim ve uygulamadır” (İşler 2016: 30). “Ayrıca Keynes, gerçek dünyanın rekabetçi ve serbest piyasa koşullarına uymadığını ve kapitalist aktörlerin her zaman ve her yerde rasyonel tercihlerde bulunmadığını dile getiriyordu “(Kılınçoğlu, Özçelik 2016: 11-2).

Kimi görüşlere göre 1960'ların, kimi görüşlere göre de 1970'lerin sonuna doğru gerilemeye başlayan Keynesyen teorilerin etkisi hem uluslararası alanda hem ülke ekonomilerinde çözülmeye başlamıştı (Harvey 2015: 20).

“1970'lerin "stagflasyonist"¹ süreçlerini 1980'lerin "uluslararası borç krizi" izlemiş; İngiltere'de Margaret Thatcher'in ve ABD'de Ronald Reagan'ın liderliğinde "muhafazakâr" hükümetlerin iktidara gelmesiyle birlikte, devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olduğu görüşü giderek tüm dünyada etkinliğini yitirmiştir. Böylece dünya ekonomisi düzeyinde 1970'lerin sonundan itibaren, kimi iktisatçıların "neo-liberal" olarak niteledikleri, "rekabetçi ve serbest piyasa" yanlısı uzun bir dönem başlamıştır. Ülke içi eşitsizliklerin genellikle arttığı ve büyüme oranlarının bir önceki Keynesçi döneme göre genellikle azaldığı bu dönem boyunca, "neo-liberal" olarak nitelenen iktisatçılar ve politikacılar Adam Smith'in savunduğu piyasa ekonomisi sistemini tesis etmeye çalıştıklarını ileri sürmüşler ve anti- Keynesçi (ve elbette anti- Marksist) yeni küresel paradigmanın oluşmasını ve hüküm sürmesini sağlamışlardır.” (Kılınçoğlu, Özçelik 2016: 13-4)

---

¹ Stagflasyon: Ekonomideki durgunluğun ve enflasyonun birlikte görüldüğü durumlara verilen addır.

20. yüzyılın neredeyse 30 yılında etkili olan Keynesyen dönem, 1980’li yıllara gelindiğinde yerini yeni liberal teorilere bırakmıştı. 20. yüzyılın ilk yıllarında liberalizmin toplumlarda etkisinin yok oluşu, şimdi de Keynesyen politikaların başına gelmekteydi. Değişen küresel dünya, değişen toplumsal ihtiyaçları doğrultusunda yeni ekonomik politikalara ihtiyaç duymaktaydı. Uzun zamandır teorik olarak çalışmaların yürütüldüğü neoliberalizm ise bu dönemin yaralarına merhem olacaktı.

2.4. Liberalizmin Yeniden Canlanması: Neoliberalizm

Neoliberalizm, 1980’li yıllara gelindiğinde eski liberal doktrinler doğrultusunda bir yol çizmiştir. “Görünmeyen el” tekrar piyasalara hâkim olmaya başlamıştır.

Keynesçiliğin yıkılmasıyla birlikte, tam istihdam politikalarından vazgeçilmeye başlanmıştır. Kitlesele işsizlik yaratılması, geçici işlerin yaygınlaştırılması da bu sistemin bir unsuru olarak yorumlanmaktadır. Kamu kurumlarının özelleştirilmesiyle, devlet müdahaleci kimliğinden giderek uzaklaşmıştır (Lapavitsas 2014: 65).

Keynesyen dönemin sonlarına doğru görülmeye başlayan ekonomik krizleri fırsata çevirme bu doktrin temel prensibini oluşturmaktadır. Neoliberalizmin en büyük özelliği, krizleri fırsata çevirmeyi bilen doğası olabilir. İlk kriz Şili’de meydana gelen Şili Darbesi’dir. Düzenlenen bir darbe girişimiyle demokratik yollarla seçilen başkanın yerini neoliberal bir başkanın almasıyla birlikte neoliberal politikaların uygulanma şekli de belli olmuştur.

Liberalizmin ikinci aşaması olarak adlandırabilecek olan neoliberalizm, gelişmiş ülkelerde ikna ile gelişmekte olan ülkelerde ise baskı ile uygulamaya sokuldu. (Kazgan 2016: 14). Şili Darbesi de bu hegemonik sistemin ilk örneği olarak tarihe geçmiştir.

Neoliberalizm, 1980’lerle beraber etkisini göstermeye başlayan bir doktrindir ancak çok öncesinde neoliberalizm hakkında konuşan tartışan birçok ekol vardı. Bunlardan önemli sayabilen, adının sık geçtiği iki ekol olan Avusturya ve Chicago

Okulu söylenebilir. Friedrich von Hayek ve Milton Friedman, neoliberalizmi savunan ekollerin temsilcileri olarak adlandırılmaktadırlar.

1947 yılında Friedrich von Hayek, Mont Pelerin Cemiyetini kurdu. Ekonomi, tarih ve felsefe alanındaki akademisyenlerden oluşan bu grubu bir araya getiren görüş, neoliberalizm idi. Adam Smith'in "görünmez el" görüşünü benimsediler ve kendilerini "liberal" olarak tanımladılar. Devletin piyasalara müdahale etmesine karşı çıktılar (Harvey 2015: 27-8). Ancak o dönem, neoliberal politikaları uygulayabilecekleri uygun zemin henüz yoktu. Bu sebeple, Hayek, İkinci Dünya Savaşı bittiğinde, özgürlükleri güven altına alma yolunda bir yöntem geliştirme araştırmasına girmişti. Bu eğilimi başta ABD, basın-yayın organları, üniversiteler, meslek kuruluşları vd. yollarla yayılmıştı. Liberalizmi neoliberalizme dönüştürmek için daha köklü girişimler yapmak gerekiyordu (Harvey akt. Kazgan 2016: 19). Ayrıca, Hayek, neoliberalizmin benimsenmesinin en az bir nesil alacağını öngörmüştü. Mont Pelerin Cemiyeti'nin de desteğini alarak, devlet müdahalesine karşı çıkan zengin kişileri ve şirket sahiplerini de kendi yanına çekerek bir muhalefet örgütlemek istemekteydi (Harvey 2015: 29).

"Chicago Okulu'nun önemli isimlerinden Milton Friedman, Friedrich von Hayek'ten aldığı ilhamla, Chicago Ekonomi Bölümü'nü neoliberal anlayışın merkezi haline getirdi" (Ritzer 2011: 131). "Neoliberalizmin öncüleri F. A. Hayek ve Milton Friedman olarak ifade edilse de, temelde Chicago Okulu olarak adlandırılan ve Milton Friedman'ın oluşturduğu grup" (Akalın 2009: 17) neoliberal politikalar üzerinde daha etkili olmuştur. Chicago Okulu, belirli kurallar üzerinde oluşturduğu politikalarında "önerdiği çözüm şekli hep aynıdır: temel ilkelerin sıkı ve tam bir biçimde uygulanması" (Klein 2010: 68).

"Friedman serbest piyasaları yorulmaksızın her tartışma ortamında savundu. Adam Smith gibi, piyasaların ve fiyat sisteminin nasıl olup da bireylerin kendi koşullarını iyileştirmek amaçlı çabalarını genel refahı iyileştirecek şekilde yönlendirdiğini izah etti. Friedman, savaş sonrası dönem boyunca, başka herhangi birisinden daha fazla, entelektüel fikir birliğini, yükselen bir yaşam standardının merkezî planlamaya dayalı olduğu inancından serbest piyasalara dayalı olduğu inancına doğru yöneltti" (Hetzl 2012: 50). Goodman (2008), Milton Friedman'ın

neoliberal teorilerin geliştirilmesinde ve dünyanın dört bir tarafına yayılmasında çok etkili olduğunu ifade eder (akt. Ritzer 2011: 131).

Andrei Shliefer *Milton Friedman Çağı*, makalesinde, 1979 sonrası Milton Friedman Çağı olarak nitelendirmektedir. Sebebini de, Thatcher ve Reagan'ın neoliberal politikaları benimsemesi ve Milton Friedman'ın politikalarından ilham alarak kendi ülkelerinde neoliberalizmi uygulamaya koymaları olarak nitelendirir. Ayrıca, Shliefer, Milton Friedman'ın teorisinin devletler üzerinde bu denli etkili olmasının tesadüf olmadığını, tam olarak o çağa uygun olan ve o çağın ihtiyaç duyduğu politikaları, Milton Friedman ve Chicago Okulu'nun gerçekleştirdiğine değinmektedir. (2012: 66-9).

Shliefer'in bu sözlerinin aksine Naomi Klein, *Şok Doktrini* kitabında Chicago Okulu ve Milton Friedman'ın uyguladığı politikaları "felaket kapitalizmi" olarak nitelendirmektedir. Bu felaket kapitalizmin uygulama yöntemleri ise, "yeniden yapılandırma" olarak adlandırdıkları süreç içerisinde kamu alanlarında ve köklü topluluklardan geriye kalanların da silinmesi ve yerine kapitalistlerin yararına bir alan inşa edilmesi olduğuna değinir (2010:5-9) .

Avusturya ve Chicago Okulu ile temsilcileri, neoliberalizmin geliştirilmesi ve yayılması konusunda büyük işler başarmışlardır. Hegemonik bir sistem olarak gelişen neoliberalizm, her ülkede baskı aracılığıyla uygulanmadı. Gelişmekte olan ülkelerde bir kriz yaratmak ve bunu baskı yöntemiyle uygulamak kolayken, gelişmiş ülkelerde rıza yöntemi tercih edilmiştir. İngiltere ve ABD, kendi ülkeleri söz konusu olduğunda rıza yöntemleriyle neoliberalizme geçişin yollarını aramışlardır.

"Reagan ve Thatcher'in "kurallardan arınma" (deregulation) diye isimlendirdiği değişim hareketi sadece gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yani katılımcılara uygulanacak politikalara ilişkin bir program oldu. Bunlar gelişmekte olan ülkeler için, ödeyemedikleri dış borç karşılığı "yaptırımlar" niteliğindediydi; getirisi, "serbestleşme karşılığı" dış borç ödemelerine parasal yeni borç desteğiydi (...)ABD'nin bu serbestliklerin yerine getirilmesini nasıl sağladığına gelince: bunun (kısmen geçerli) en barışçıl yolu "propaganda" olmuştur" (Kazgan 2016:33-34).

"Margaret Thatcher, on yıldır ülkeyi kuşatan korkunç enflasyonist durgunluğa son verme ve işçi sendikalarının gücünü azaltma misyonuyla Mayıs

1979'da Britanya Başbakanı seçildi. 1980'de ABD Başkanı seçilen, Ronald Reagan, emeğin gücünü azaltmayı, sanayi, tarım ve kaynak çıkarmadaki denetimlerin kaldırılmasını ve finans güçlerini hem içerde hem dünya sahnesinde özgürleştirmeyi amaçlayan kendi özel politika harmanını da üstüne ekleyerek, ABD ekonomisini canlandırma rotasını belirledi” (Harvey 2015: 9).

ABD ve İngiltere, kendi ülkelerinde Şili’de olduğu gibi büyük çaplı krizler oluşturmadan rıza ile neoliberalleşme sürecini ilerletmek isteseler de bu süreç istedikleri gibi bir barış sürecinde gerçekleşmedi. Reagan ve Thatcher’in ülkelerinde uygulamak istedikleri politik değişimlere baktığımızda da vurguyu “kurallardan arınma” diye yapmaktadırlar. Kurallardan arınmadan kastedilen şey ise; özgürleşme, bireyselleşme ve serbest ekonomi ve bunların getirisi olarak birçok değişimi desteklemekteydiler.

Neoliberalizmin tarihsel süreç içindeki ilerleyişine dair bir giriş yapıldıktan sonra, neoliberalizmin ne olduğu ve hangi niteliklerle tanımlandığına dair görüşlere değinmek gerekir. Neoliberalizmin hayatların her noktasına bu denli işleyen yapısının ne olduğunu sorgulamak gerekir. Bu sebeple aşağıda neoliberalizm irdelenecek ve neoliberalizmin çalışma kapsamında diğer değişkenlerle ilişkileri tartışılacaktır.

2.4.1. Neoliberalizm ve Özellikleri

Neoliberalizmin temelleri “serbest piyasa” üzerine kurulmuştur. Kapitalizm ile birlikte değişmeye başlayan üretim biçimi ve ilişkileri vesilesiyle ekonomi kurumlarının işleyişi de değişip dönüşmeye başlamıştır. Liberalizm ve ardında neoliberalizm de kapitalist sistemin bir parçası ve etkin bir doktrin olarak ekonomi kurumunun işleyişini derinden etkilemiştir. “Serbest piyasa”nın etkisinin artmasıyla birlikte devletin varlığı ve amacı da yeniden sorgulanmaya başlanmış ve devlete yeni görevler atfedilmiştir.

Ancak neoliberalizm hayatlarımızı sadece “serbest piyasa” üzerinden etkilememektedir. Neoliberalizm bir yaşam biçimi olarak tüm hayatları ve tüm toplumsal kurumları dönüştürmüştür. 20. yüzyılın sonlarında başlayan neoliberalleşme süreci hâlâ günümüzde etkisini sürdürmektedir. Her dönem ve her ülkede farklı şekil, hız ve yöntemlerle kendisini göstermektedir.

Neoliberalizm, en eski kökeni Adam Smith'e dayanan ve Chicago Okulu'nun teorileriyle şekillenen bir ideolojidir (Dardot, Laval 2012: 3). Ayrıca, "içinde yaşadığımız neoliberal toplum, öncülere tarafından tamamen programlanmış olmayan bir tarihsel sürecin meyvesidir ve bileşenleri birbiriyle bütünleşerek, birbirlerini güçlendirerek yavaş yavaş bir araya gelmiştir" (Dardot, Laval 2016: 10).

"Neoliberalizm, sıklıkla devlet müdahalesinin zıttı bir şekilde piyasa ile özel kesimini çıkarlarının ideolojisi olarak tanımlanır. Kendine özgü bir ideoloji ve propaganda ifade ettiği doğru olsa da, neoliberalizm, gerileme döneminin ardından yönetici sınıfların üst kesimlerinin (en zenginlerin) güç ve gelirlerinin yeniden tesis edildiği, baştan sona yeni bir toplumsal düzendir" (Dumenil, Levy 2014 :26).

Neoliberalizm tarihsel bir süreç içerisinde meydana gelen, dönemin koşullarına uygun ve dönemin ihtiyaçlarına karşılık gelen bir doktrin olarak karşımıza çıkmıştır. Bu neoliberal çağ, dünyadaki milyarlarca insanın yaşamını her alanda etkileyen hegemonik bir sistem kurmuştur. Bu sebeple, neoliberalizmin insanlar üzerindeki etkisinin farkına varmak kolay olmamaktadır (Johnston, Saad-Filho 2014: 13).

Tüm bu etkilerin bağlamında, toplumlarda meydana gelen büyük dönüşümlerin üzeri yeni bir neoliberal özne yaratılarak kapatılmaya çalışılmaktadır. Cenk Özbay, *Neoliberalizm ve Erkekliğin Halleri* adlı makalesinde bu neoliberal özneyi; "Neoliberal normal, öznesini, kendini kurtarmaya bakan, 'işini bilen', ev alma hırsından dinin yeniden keşfine, ailenin elden gittiği yolundaki panikten, milliyetçilikten hem vazgeçip hem de vatanseverlik edebiyatıyla yeniden tutunmaya, tüm dünyayı dolaşan yeni-sağ modellere meraklı bir ideal üzerinden kuruyor" (2010: 108), şeklinde tanımlar. Tüm bu sıralanan nitelikler neoliberalizmin sosyalizasyon süreciyle birlikte nasıl iç içe girdiğini, kültürümüzün bir parçası olduğunu göstermektedir.

Neoliberalizm ile ilgili çeşitli bakış açıları ve tanımlamalar mevcuttur. Baktığınız açıya göre birçok tanım yapılabilmektedir. Bu yapılan tanımlar, farklı bakış açıları tarafından yanlış veya eksik bulunabilmektedir (Kurmuş 2010: 15). Bu sebeple, neoliberalizmin ne olduğunu daha ayrıntılı ele almak için birkaç başlığa

ayırarak neoliberalizm; ekonomi, devlet, kültür ve birey ekseninde ele alınıp incelenecektir.

2.4.2. Neoliberalizm ve Ekonomi

Neoliberalizm, toplumsal hayatın birçok alanını etkileyen bir doktrindir. Bu etki ilk olarak ekonomi kurumunda hissedilmiştir. Bu değişimler, zamanla toplumsal hayatın her kurumunu etkisi altına almıştır.

Neoliberalizm, 1980'li yıllar itibariyle kendisini tüm ülkelerde göstermeye başlamıştır. Küreselleşmenin de etkisiyle tüm dünyada etkin ekonomik doktrin olarak hegemonik bir hale gelmiştir. Neoliberalizmi bu denli hegemonik yapan tabii ki sadece ekonomik baskınlığı değildir ancak ekonomik temel üzerine kurulan neoliberalizmin ilk olarak ekonomik politikalarını incelemek gerekmektedir.

Ekonomik mekanizmalar ekseninde bireylerin toplumda yeniden tanımlanmasına dayalı bir politika olarak ortaya çıkmıştır neoliberalizm. Serbest piyasa, girişimci rekabet ve sosyal yardımların kesilmesi neoliberalizmin temel ekonomik ilkeleri olarak nitelendirilebilir (Rossi 2018: 128-9). Neoliberalizmin sahip olduğu güç; dünyada sadece küçük bir grubu oluşturan üst sınıfın yaşam standardını artırırken, işsizlik oranlarının artmasına, eksik istihdama ve ülkeler ve toplumlardaki ekonomik sınıflar arasındaki eşitsizliği artırmaktır (Johnston, Saad-Filho 2014: 21). Ayrıca neoliberalizm, pür piyasa mantığını engelleyen kolektif yapıları yok eden bir program (Bourdieu 2009: 23) olduğu için de sınıf eşitsizliğini artırdığı görülmektedir.

1944 yılında savaş sonrası düzeni yeniden kurmak amacıyla Bretton Woods Anlaşmasıyla birçok kurum kurulmuştu. Bu kurumlar, o zamanın ruhunu yansıtan Keynesyen politikalarla göreve başlamışlardı. Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, IMF gibi kurumlar, uluslararası ilişkileri düzenlemek ve yeni bir düzen kurabilmek adına görevlendirilen yeni kurumlardı (Hobsbawn 2011; Harvey 2015; Kılınçoğlu, Özçelik 2016).

1970'li yıllara gelindiğinde bu kurumlar, dönemin şartlarına uygun politikalar üretmedikleri için çökmüştü. Öncelikle kapatılması düşünülen bu kurumlar, neoliberalizmin politikalarına uygun olarak dönüştürülerek, çağın gerekliliklerini karşılayacak hale getirildiler. (Ritzer 2011: 207).

IMF ve Dünya Bankası, neoliberalizmi destekleyen politikalarıyla, gelişmekte olan ülkelere verdiği borçlarla bu ülkeleri zor duruma sokarak, bu kurumlara tabi olmak zorunda bırakmaktaydılar. Böylelikle neoliberalizm, tüm dünyada etkisini baskın politikalarıyla hissettirmekteydi (Kazgan 2016: 35-6). Neoliberal sistem, kendini yeniden üretmekle kalmayıp, özel ve kamusal aktörlere dayattığı sınırlandırmalarla kendisini güçlendirmekteydi (Dardot, Laval 2016: 9). Politik- ekonomik bir proje olarak neoliberalizmin gücü ve etkisi yer yer değişse de, neoliberal uygulamaların "altın kuralları" her yerde katı ve eşit bir şekilde uygulanmaktadır (Harvey 2015: 4). Belki de, bunun sebebi; “neoliberalizmin, krizlere, enflasyona, durgunluğa ve süre giden diğer tüm ekonomik sorunlara karşı önerilmiş “ideal” ve “kaçınılmaz” bir çözüm yolu gibi sunulmasıdır. Neoliberalizmin söylemsel üretimi ve vaaz edilmesi süreci Margaret Thatcher’ın meşum sözlerinde ifadesini bulur, “başka alternatif yoktu”(…) Belki daha da can alıcısı, neoliberal programlar marifetiyle, ekonomik alanın toplumsal, politik ve kültürel alanlardan hem üstün hem de onlardan bağımsız bir konuma getirilmesiydi. Bu çerçevede, sosyal ve politik motivasyonlar, izahatlar veya kaygılar ya ekonomiyi takip etmeli, ya da onun daha iyi, sorunsuz işlemesi için ona hizmet etmeliydiler” (Özbay 2010: 104-5).

“Kişisel toplum da refah devletinin insanların elinden aldığı iddia edilen özgürlük, haysiyet ve itibarı bireylere geri vermek için “kolektivist toplum”un eski prangaları nihayet ortadan kaldırılır. Sınırsız rekabete ve toplumun “temel birliği” olarak girişime dayanan bir toplum sayesinde, neoliberal ekonomi, toplumu aktif ve sorumlu ekonomik failer olmayı ya da kendi kendilerinin girişimcileri olmayı reddedenlerin masrafını ödemek zorunda bırakmaksızın, bireyleri geçerli meziyetleri, faydaları ve hataları ölçüsünde ödüllendirir ve cezalandırır”(Rossi 2018: 128).

Küresel ekonomi, eşitsiz bir dağılıma sebep olmaktadır. Ülkeler ve sınıflar arasındaki eşitsizliğin giderek daha da arttığı görülmektedir. Ancak, 20. yüzyılda tüm bu eşitsizliklere rağmen dünyada, refah seviyesinde bir artış görüldüğü de söylenmektedir. Bu yüzyılda insanların her şeye rağmen, daha sağlıklı, daha iyi koşullarda yaşadıkları; açlık ve kıtlık gibi problemlerin dünyanın büyük çoğunluğunda problem olmaktan çıktığı, artık insanların çağın tüketim kültürüne ayak uydurmak için çabaladığı dile getirilir. İnsanların atalarıyla kıyaslandığında

yoksulların bile iyi şartlar altında yaşadığı söylenir. Küresel ekonominin amacı yoksulların refah seviyesini artırmak olmasa da bu amaca da hizmet etmiş görünüyor. (Hobsbawn 2011: 99-100).

Tüm bunlara rağmen, neoliberalizm bir azınlığa fayda sağlarken, çoğunluğun zararına olmaktadır. Bu özellik neoliberalizmin sınıfsal temellerini açığa vurmaktadır. Ancak, daha zengin olduğuna inandırılan toplumsal gruplar, tam olarak kapitalist sistemin bir parçasını oluşturmaktadırlar (Dumenil, Levy 2014: 31-3).

Ayrıca, ucuz emek gücü, kamu şirketlerinin özelleştirilmesi, doğal kaynakların ucuza elde edilmesi, ekonominin daha üst sınıfların eline geçmesi gibi özellikler de göz önünde bulundurulduğunda neoliberalizmin yağmacı bir sistem olduğu görülmektedir. (Dumenil, Levy 2014: 40)

Neoliberalizmin ekonomik anlamda sınıf eşitsizliklerini artırdığını görmekteyiz. Ancak toplumda hedeflenen temel politika, her toplumsal sınıfın refahını artırmak olmadığı ve artırmadığı halde toplumlarda genel refah seviyesinde artış olduğuna dair bir görüş mevcuttur. Bu görüşün gelişen tüketim kültürüyle bağlantılı olduğu söylenebilir. Gelişen tüketim kültürü, tüm hayatlarımızı tüketmek üzerine kurgulamaktadır. Bu konuya ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

Neoliberalizmin, temel söylemi olan “serbest piyasa” kavramı, devletin ekonomi üzerindeki etkisinin gereksiz olduğu yönündedir. Hatta devletin hiçbir zaman piyasanın işleyişine karışmaması gerektiği, dışarıdan müdahalenin sistemin işleyişini bozacağı iddia edilir. Bu sebeple neoliberalizmin önemli bir niteliği de devlet müdahalesine karşı duran tavrıdır.

2.4.3. Neoliberalizm ve Devlet

Neoliberal sistemin, devlet ve devlet kurumlarının işleyişini değiştirdiği görülmektedir. Toplumsal değişim, her dönem ve toplumda farklı şekillerde meydana gelmektedir. Neoliberal sistemin yarattığı toplumsal değişim de her toplumda farklı şekillerde gerçekleşti ama neoliberalizmin değişmeyen en önemli özelliklerinden biri, devletin özellikle ekonomik kurumlarla olan ilişkisini değiştirmek ve devletin ekonomi üzerindeki etkisini azaltmak olduğu söylenebilir. Bunun ilk örneğini, Şili’de yapılan darbe ve sonrasında meydana gelen değişimlere bakarak da çok net bir şekilde görülmektedir

20. yüzyıla kadar ekonomi devletin tekelinde ve yönetiminde ilerlerken ve hiçbir sorun yokken ya da var olan sorunları yine devlet çözerken, ne oldu da devlet ekonomik politikalar ve düzenlemeler konusunda yetersiz kaldı? “Daha doğru ifadeyle, devlet gerçekten de sahneden çekildi mi? Gerçekten de hiç rol oynamadı mı?”(Dardot, Laval 2012: 5).

“Neoliberalizm, kapitalist toplum düzenine yönelik tehditlere karşı olası bir panzehir ve kapitalizmin felaketlerine bir çözüm olarak uzun zamandır kamu politikaları sahnesi ardında pusuda beklemekteydi” (Harvey 2015: 27). 20. yüzyılın ilk yıllarında neoliberal teoriler ortaya atılmaya başlamıştı fakat uygulanabilecek ortamın oluşması 1970’leri buldu. Bu süre zarfında, özellikle Keynes ve onun teorileri, dünyada birçok yerde uygulanıyor ve başarılı oluyordu. Sonrasında küresel dünyada meydana gelen değişimler, devlet müdahalesinin topluma zarar verdiği görüşü etrafında toplanmaya başladı. Bu sebeple, 19. yüzyıllarda olduğu gibi “serbest piyasa” mantığının tekrar yaygınlaşması için devlet müdahalesinin kısıtlanması gerekmektedir.

Ülkeden ülkeye, zamandan zamana, hatta aynı ülke içinde çeşitli zamanlarda farklılıklar gösteren neoliberal politikalar, en önemli temel taşı olan devlet müdahaleciliğinin ortadan kaldırılması konusunda bile zaman ve mekâna bağlı olarak değişik uygulama biçimlerine sahip olmuştur (Kurmuş 2010: 16). Fakat genel olarak neoliberaler tarafından devlete atfedilen roller; neoliberal sistemin işleyeceği huzurlu bir ortam sağlamak ve serbest piyasanın işleyişini kolaylaştırmaktır yani, devletin bu sistem içinde hiçbir şeye karışmaması veya pasif bir rol alması olarak yorumlanmamalıdır (Friedman 2011: 46-7). Devletin piyasalara müdahalesi en alt sınırdadır çünkü devlet, piyasaya müdahale edecek yeterli bilgiye sahip olamaz. Devlet sadece, neoliberal pratikler için kurumsal çerçeve yaratmalı ve o çerçeveyi korumalıdır (Harvey 2015: 10).

Neoliberalizm, kendi çıkarları için devleti belli kalıplara sokarak yönlendirmektedir. Bugüne kadar devlet üstün olarak kabul edilirken, neoliberalizm bizlere devletten daha üstün bir sistemden söz eder. Devleti de neoliberal düzene göre kurallar koyması için yönlendirir. Böylelikle neoliberalizm, çoğunluğun giderek daha fazla sömürüldüğü hegemonik bir sistem haline dönüşmüştür (Johnston, Saad-

Filho 2014: 20) ve artık neoliberal devlet bünyesinde topladığı hürriyetleri, özel mülk sahiplerinin, işletmelerin, çokuluslu şirketlerin ve finansal sermayenin çıkarları için kullanmaktadır (Harvey 2015: 15).

Başka bir ifadeyle; devletin kuralları, neoliberal düzende rekabetin işlerliği için önemlidir. Devletin neoliberalizmle birlikte piyasadan silinmesi değil, aksine piyasayı destekleyen politika ve kurallarla, şirketlerin hizmetine girmesi ve şirket tarzıyla bir yönetim anlayışı geliştirmiş olması desteklenmektedir (Dardot, Laval 2012: 7). Ayrıca devletin başka bir önemli görevi de; “özgürlüğümüzü hem kapılarımızın dışındaki düşmanlarımıza hem de kendi yurttaşlarımıza karşı korumak olmalıdır: yasa ve düzeni korumak, özel sözleşmeleri hayata geçirmek, rekabetçi piyasalara teşvik etmek”(Klein 2010: 4).

“Neoliberal düzenin sorunsuzca işlemesi, kendi yönetim zihniyeti ağını oluşturması ve eski yönetim-hükmetme biçimlerini tasfiye edebilmesi için, konu olan toplumda, devlet de dâhil sosyo-kültürel kurum ve süreçleri parçalı, esnek, geçişken ve sınırlandırılmış olarak yeniden tanımlanmalıdır. Bu da, en başta, toplumun ve toplumsal olanın belirli ayarlamalardan, düzenlemelerden geçirilmesi demek oluyor” (Özbay 2010: 107).

Neoliberal sistem, tüm kurumları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmektedir. Devlet de neoliberal sistemin işlemesindeki en temel engellerdendir. Bu sebeple, devletin görevlerini yeniden tanımlamak önemlidir. Devlet, ekonomilerdeki müdahaleciliğin en aza indirilmesine ve piyasa ekonomisinin güvenilir bir şekilde işlemesine yardımcı olmalıdır. Bu devletin neoliberal sistemde önemsiz olduğu anlamına gelmemelidir, aksine piyasanın serbest ve güvenilir bir şekilde hareket etmesi için devletin varlığı ve devletin oluşturduğu güven ve huzur ortamı neoliberalizm için çok önemlidir. Yukarıdaki paragrafta da değinildiği üzere, devletin ve toplumsal kurumlarda meydana gelen bu değişimler toplumun ve bireylerinde değişmesine sebep olmaktadır. Neoliberalizmin, 20. Ve 21. yüzyılda toplumlarda meydana getirdiği kültürel değişimlere aşağıda değinilecektir.

2.4.4. Neoliberal Toplum Anlayışı

Neoliberalizmin sadece ekonomi kurumunda etkili olmadığı daha önce de ifade edilmişti. Neoliberalizm, bir kültür ve yaşam tarzı olarak da hayatlarımızı etkisi altına almış bir doktrindir.

Bugüne kadar tarihsel ve toplumsal temelleri olmayan neoliberalizmin bu kadar etkili olmasının sebebinin güçlü bir söyleme sahip olmasından kaynaklandığı ifade edilir (Bourdieu 2009: 24). Küresel ekonomi, “yeni bir dünyayı yaratan, tarif eden, gerisinde kalanı reddeden, sürekli farklı kamusal alanları ve kitleleri kendisine katılmaya, uyum sağlamaya, tâbi olmaya, boyun eğmeye çağıran, güçlü” (Özbay 2010: 102) söylemin düşünme şekilleri üzerindeki etkisinin (Harvey 2015: 11) ne kadar hızlı yayıldığı görülmektedir.

“Neoliberalizm toplum hayatının her cephesinde, uluslararası ilişkilerde, insan düşüncesinde ve günlük hayatımızdaki egemenliği altında geçmiştir. Bu öyle bir egemenliktir ki, konuştuğumuz dilden okuduğumuz kitaplara, ailemizden diğer insanlarla olan ilişkilerimize, çalışma hayatımızdan düşünme biçimimize, davranışlarımıza, yeni alışkanlıklar edinmemize kadar hayatımızın tüm yönlerini etkilemiş ve değişik derecelerde biçimlendirmiştir” (Kurmuş 2010: 15). Neoliberalizm, bu kadar etkili bir doktrin olarak bizlere bugüne kadar gerçekleştirilemeyen bir yönetim anlayışı da kazandırmıştır.

Neoliberalizm bir yönetimsellik biçimi olarak yeni politik özne ve toplumsal alanı düzenleyen bir yönetim rasyonelitesi olarak da ele alınır. Neoliberalizmin sadece sermayenin düzenlemesini sınırlandıran, şirket karlarını artıran ve refah devletini ortadan kaldıran ekonomik politikaya indirgemek mümkün değildir. Toplumsal hayatı tümüyle etkisi altına alarak neoliberal bir düzen oluşturmaktadır. (Oksala 2016: 50-1).

Bu yeni neoliberal düzenin toplumsal hayatın her alanında etkin olduğuna değinilmişti. Bu etkinliğin sınırları incelendiğinde, Thatcher’ın verdiği bir röportajda, "İktisat yöntemdir, ama amaç, ruhu değiştirmektir," diyordu (Harvey 2015: 3). Bu değişimin sınırlarını kestirmek mümkün olmadığı gibi, neoliberal devrimin, bireyin ruhsal değişimine kadar etkili olmayı hedeflediği görülmektedir. Neoliberal politikaların başta gelen görevlerinden biri; “erkekleri ve kadınları, var olan bir

toplumsal ve ahlaki düzenin içinde yaşamaları ve ona uyum sağlamaları için eğitmektir” (Rossi 2018: 128-9). Neoliberal politikalar ekseninde yapılan değişimler, sadece kurumsal değişimler olmamıştır. Bireylerin toplumsal hayatında büyük değişimler yaşanmıştır. Neoliberalizm sosyalizasyon sürecini etkileyerek, toplumun her köşesinde değişimler yaratmıştır.

Neoliberalizm geleneksel kapitalist formlardan farklı olarak bireyin sadece kol gücünden değil zihin gücünden de faydalanmayı talep eder. Bu sebeple bireyin, “proaktif ve kişisel” olarak da kendini geliştirmesini bekler. Neoliberal koşullar altında bireyin değişimi de neoliberal ihtiyaçlara cevap verecek şekilde değişmektedir. Bu değişim ise genel olarak ekonomik ilke ve amaçlara göre kendini gerçekleştirebilen “ideolojik ve kurumsal bir aygıt” dönüşmektedir. Dolayısıyla neoliberalizm, biyolojik emek gücünden ziyade “yaratıcı, hayal gücüne dayalı, ilişkisel, duygulanımsal niteliklerini hedef alan” bir birey yaratmak peşindedir. Neoliberalizm, “tek kelimeyle insan olma tarzında çığır açan bir dönüşüm” olarak karşımıza çıkmaktadır (Rossi 2018: 122-6). Yeni neoliberal özneler yaratmak isteyen bu doktrin, yüzeysel bir amacı olmadığını göstermektedir.

Neoliberalizm, birey üzerinde kurduğu değişim baskısının sloganları olarak; “yaratıcılık, vizyoner düşünme, oyun oynar gibi çalışmak, bekleme halindeki keşfedilmemiş yenilikler, sürekli geliştirilen beceriler” gibi ifadeler kullanılır. Tüm bu özellikler eskiden ekonomiyle kişisel bir bağlantılarının olmadığı varsayılan çalışanlar için gereksiz vasıflarken, neoliberalleşme ile birlikte en temel olmazsa olmaz vasıflar olarak nitelendirilmeye başlanmıştır (Rossi 2018: 132-4). Tüm bu özellikler ise insanları bireyselleştirmeye yönlendirmiştir. Çünkü birey kendini geliştirdiği, neoliberal bir özne yarattığı sürece bu sistemde ayakta kalabilmektedir.

“Hükümetler öznelerin “kendi kendilerinin girişimcileri “ olmalarını, yani entelektüel, iletişimsel ve ilişkisel yetileri açısından potansiyellerini; uyum sağlama, esneklik ve risk yönetimi kapasitelerini; sosyalleşme ve takım çalışması becerilerini tanıma ve en verimli hale getirme kapasiteleri olan özerk failer haline gelmelerini teşvik edecek kurumsal koşulların oluşmasını sağlamakla yetinmelidir. Dahası, insan sermayesi teorisyenlerinin gözünde bu sadece öznelerin ve ulusların ekonomik başarısı için değil, aynı zamanda, önemli ölçüde, özgürlükleri için de bir araçtır

çünkü insanlar kendilerine yatırım yaparak, onlara sunulan seçenekler yelpazesini genişletebilir ve kendilerini çeşitli şekillerde geliştirebilirler” (Rossi 2018: 136). Bu yetiştirme şekilleri de, yaşam tarzlarının çeşitlenmesine ve farklılaşmasına neden oluyor ve bu durum neticesinde bireyselleşmenin temelleri de atılmış oluyor (Beck 2011: 133).

Bireyselleşme ile birlikte geleneksel bağlar çözülmeye başlamıştır. Sosyalizasyon sürecini yaratan bizzat bireyin kendisi olmuştur. Bireyler ekonomik bakımdan hayatta kalabilmek için kendi yeteneklerine güvenmekten, kendilerini merkeze koymaktan başka seçenekleri kalmamıştır. Rekabet, neoliberalizm için önemli bir niteliktir. Bu rekabet, bireyler arasındaki eşitsizliği ve başarının önemini göstermek zorunda bırakır. Bireyler, başarı ve başarısızlıklarından da kendileri sorumludur. Bireyin geleneksel destek ağlarından soyutlanmasıyla birlikte, “ek gelir kaybı, hayatın her alanında ücret ve tüketim bağımlılığının artmasına” sebep olmaktadır (Beck 2011: 136-44).

Bireyselleşme süreciyle birlikte yukarıda da değinildiği gibi bireyler tüketim bağımlılığını artıracak yeni alışkanlıklar edinmeye başlamışlardır. Tüketim kültürü de artık bireyselliğe atıf yaparak bireyleri her alanda etkilemektedir. Tüketim kültürünün biz bireylere yüklediği anlam, tüketmeden var olunamayacağı üzerine kurulmuştur. Tüketmek, özellikle de belirli markaları tüketmek, belirli mekanlara gitmek, bireylere bir statü atfetmeye başlamıştır. Bu sebeple kendilerini kanıtlamak isteyen bireyler, kendi ihtiyaçları doğrultusunda değil, tüketim kültürünün ihtiyaçları doğrultusunda bir tüketim alışkanlığı kazanmışlardır. Bireyselleşme ile birlikte tek başına bir neoliberal özne yaratmak isteyen neoliberalizmin en etkin silahı olarak tüketim kültürü gösterilebilir. Tüketmeden var olamayan bireyin neoliberal toplumda kendisinden bir neoliberal özne yaratabilmesi için bu doktrinin gerektirdikleri neticesinde tüketmesi gerekmektedir.

Liberalizmin özgürlük anlamına geldiğine daha önce de değinilmişti. Özgürlükten anlaşılan şey neoliberal manada bireyselleşmedir. Her bireyin kendi çıkarlarını ön planda tutarak, kendini var etmeye çalıştığı bu yeni düzenin adı neoliberal toplumdur.

Neoliberalizmin özgürlük söyleminin altında rasyonalite yatıyor olabilir. Bu rasyonalleşmeyi özgürlük olarak göstererek bir yanılsama yaratılmak isteniyor olabilir. (Mills 2007: 276-7). Neoliberalizm kimseye özgürlük getirmemiştir. Neoliberalizmin vaat ettiği özgürlük rasyonelitenin yaygınlaşmasıyla birlikte artık mevcudiyetini kaybetmiştir. Ki bu özgürlüğe cinsiyet açısından bakıldığında, toplumsal cinsiyetin hiçbir zaman eşit olmadığı ve modern dünyanın da bu eşitliğe hiçbir zaman fırsat vermediği görülmektedir. Oluşturulan neoliberal yanılsama ile hissettirilen şey özgür olduğumuzdur, oysaki gerçek giderek bireyselleştirdiğimiz, bencilleştirdiğimiz şeklinde yorumlanabilir. Erkeklik, her zaman kadınlık üzerinden kendisine bir statü ve sınıf oluşturmuştur. Nasıl Marx kapitalist sistem için alt yapının üst yapıyı belirlediğini söylüyorsa, kadınlık da erkekliği belirliyor. Kadın bedeni, kadın emeği üzerinden işleyen ve yüzyıllardır varlığını sürdüren ataerki veya toplumsal cinsiyet kültürü devam etmektedir. Özgürlük ise sadece ütopya olarak geleceğe dair ümitlerin yeşertildiği kurgularda mevcuttur.

“Toplumun artan rasyonalizasyonu, bu rasyonalizasyon ile insan aklı arasındaki çelişki, akıl ve özgürlük arasında olacağı sanılan uyumun gerçekleşmeyişi; sonunda, rasyonelliği olan fakat kişisel akıl ve düşünce yeteneği olmayan, gitgide daha çok kendi kendini rasyonalize eden, fakat aynı anda gitgide daha çok huzursuzlaşan bir insan yaratmıştır.” (Mills 2007: 277-8)

Birey, neoliberal düzen içinde değişmektedir. Belki de tarih boyunca hiç olmadığı kadar etkin bir aktör olarak hayatını sürdürmektedir. Birey olmanın, bireyselleşmenin neoliberal dönemde ortaya çıkması, bu sistem için bu denli önemli bir durum olması elbette diğer toplumsal değişimlerin tesadüf olmadığı gibi bu durum da tesadüf değildir. Neoliberalizmin bir sonucu olarak artan bireyselleşme birçok toplumsal kurumun çözülmesinde de etkili olmaktadır. Özellikle aile kurumu bu bireyselleşmeden etkilenen kurumların başında gelmektedir.

3. BÖLÜM

3.NEOLİBERALİZM VE AİLE

Aile kurumu da her toplumsal döneme göre değişik anlamlara sahip olmuştur. İkel dönem aile yapısıyla tarım dönemindeki aile yapısında değişiklikler olduğu gibi; feodal dönem aile yapısıyla kapitalist dönem aile yapısı da farklıdır. Ekonomik üretim biçimi, birçok kurumu etkilediği gibi aile kurumunu da etkilemektedir.

Ailenin toplumun en küçük yapı taşı olarak yorumlanması, aileye birçok önemli görev atfetmektedir. Sosyalizasyon ailede başlar. Ailenin işlevi her dönem değişmekle beraber önemi genellikle korunmaya çalışılır (Adak 2011: 30).

Yaşadığımız dönemi nitelendiren neoliberalizmin aileyle kurduğu ilişkiye değinmeden önce, bugüne kadar ailenin toplum üzerindeki etkisine ve toplumsal değişmelerin aile üzerindeki etkilerine kısaca değinmek gerekmektedir.

İkel topluluklarda bugün anladığımız geleneksel ve modern aile yapılarının olmadığı söylenmekle birlikte bu aile kurumunun örgütlenme biçimiyle ilgili kafa karışıklıkları vardır. Ailelerin ataerkil mi yoksa anaerkil aileler mi olduğu merak edilen bir soru olarak uzun yıllardır tartışılmaktadır. Biyolojik babalığın ortaya çıkmasıyla birlikte, ataerkil aile kavramından söz edilmeye başlandığı söylenir. Babalığın bilinmediği dönemlerde ise anaerkilliğin olup olmadığına dair yapılan araştırmalar böyle bir iktidar yapısının olmadığını söyler. Anasoylu ailelerin varlığına daha önce de değinilmişti. Bugün bilinen, anaerkil bir aile yapısının olmadığıyla ilgilidir. Dolayısıyla ilk toplumlarda hem anaerkil hem de ataerkil bir düzen olmadığı söylenebilir (Badinter 1992: 40-4).

“Aile, akrabalığı örgütleyerek ve cinselliği düzenleyerek -ki her ikisi de dıştan evlenme, yani egzogami yasasıyla toplumun kendine ve başka müttefik toplumlara doğru yeni bir açılım yapmasında da etkilidir- topluma eklemlenir” (Badinter 1992: 43).

Değişen toplumsal koşullar, ailelerin yapısını da değiştirmektedir. Geniş aileler, çok çocuklu aileler yerine gelişen kapitalist dönemle birlikte, doğum kontrol yöntemlerinin gelişmesi ve çocuk sayısını azaltma isteğiyle birlikte, aileler,

çocuklarına daha iyi imkânlar sunmak için çocuk sayılarını azaltmayı istemekteydiler (Hobsbawn 2013: 214). Kapitalizm ile birlikte geleneksel geniş ailenin yerine modern çekirdek aileler geçmeye başlamasıyla beraber çocuk sayılarında zamanla bir azalma olmuştur. Ancak 18. ve 19. yüzyılda evlilik ve modern aile kurumu sadece burjuvazinin mülkiyet sahibi sınıflarında geçerli bir yapı olduğunu da belirtmek gerekir. İşçi ve köylülerin aile kurmalarına 19. yüzyılın ortalarına kadar izin verilmiyordu (Mies 2011: 201).

Sanayi kapitalizmi, ilk ortaya çıktığı zaman, kadın-erkek ve çocuklar hep birlikte çalışıyorlardı. Kadınlar ve çocuklar, ucuz ve kolay işgücünü oluşturuyorlardı. İşverenler ise çocukların sağlıklarını yok ettiği gibi, ailelerin varlığını da tehlikeye atıyorlardı ancak, önemli olan sermaye birikimiydi (Harman 2013: 372).

İlerleyen dönemlerde, çocukların fiziksel gelişimindeki bozukluklarına, kadınların hamileliklerinde zor şartlarda çalıştırılıyor oluşlarına karşı gelen tepkiler neticesinde yeni modern çekirdek aile ideali oluşturulmaya başlandı (Harman 2013: 373). Devlet ve polis kuvveti yardımıyla ilk önce mülkiyet sahibi sınıf arasında, daha sonra işçi sınıfı arasında öncelikle aile ve beraberinde toplumsal bir kategori olarak ev kadınları yaratıldı (Mies 2011: 201). Bununla birlikte ev endüstrileri, daha genel olarak kadın ve erkek işleri arasındaki geleneksel farklılıkların belli ölçülerde aşınmasına sebep olmuş, her şeyden önce de aile yapısında ve stratejisinde bir dönüşüm sağlamıştır (Hobsbawn 2013: 215).

Endüstrileşme kadınların konumlarını güçlü bir şekilde etkiledi ve dönüştürdü. Hanenin iş yerinden ayrılması, kadınların ekonomiden dışlanmasına sebep oldu. Köylü ve çiftçilerin karıları olmadan çalışmaları zordu, kadın ve erkek arasında bir işbölümü vardı. Ancak, kapitalist manada meydana gelen bu ayırım kadın ve erkek arasındaki işbölümüne ihtiyaç bırakmadı. Evli kadınların eşlerine bağımlılığı bu şekilde artmaya başladı. İyi bir yaşam isteyen kadınlar için en iyi kariyer evlilikti. Zaten evli kadınların kendilerine uygun bir iş bulmaları da mümkün değildi. Kadının kazandığı gelir ancak tamamlayıcı olarak görülmekteydi. (Hobsbawn 2013: 215-18).

Neoliberal dönem ile değişen evlilikler ve aile yapısını incelendiğinde; günümüzde aile yapısının aşınmaya başladığına ve boşanmaların arttığına dair birçok

istatistik yayınlanmaktadır. 2019 yılında açıklanan TÜİK verilerine göre evlenme oranı %2,9 azalırken, boşanma oranları %10,9 arttığı görülmektedir. Özellikle bu boşanmaların büyük oranı, ilk beş yıllık süreç içerisinde gerçekleşmektedir (<https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/index.zul>). Bu bilgiler ekseninde boşanma oranlarındaki yükselişin bir sebebi olarak neoliberalizmin “bireysellik” ve “özgürlük” söylemlerinin etkisi olduğu da söylenebilir.

Günümüz modern toplumunda cinsiyetler arası yaşanan çatışmaların temelinde kapitalist yaşam biçiminin aileye olan etkisi görülmektedir. Narsistlik, bireysellik gibi modern topluma ait özellikler, evlilikleri, aileleri de etkilemektedir. Üretim alanındaki zorunlu hale gelen bireysellik ve rekabet, ailenin temel prensipleri olan fedakarlık ve birliktelikle ters düşmektedir. Aile içinde ve genel olarak kadın ile erkek arasında yepyeni konumlar oluşturuluyor. Ebeveynlik kurumunun parçalanması annelik ve babalık arasında bir çatışma yaratıyor. Çocuklarda bu durumda bağlayıcı olarak rol alıyor. “Genel bir mücadele, iş ile hayatı, ev işi ile ücretli emeği yeniden birleştirme biçimi deneyleri ortaya çıkıyor” (Beck 2011: 160-4). Ancak, neoliberal dönüşümlerle birlikte kadınların kendilerine atfedilen geleneksel rollerden bir ölçüde kurtuldukları görülmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte ev işlerini kolaylaştıran çeşitli alet ve makinelerin ev işi yükünü hafifletmeye başlaması, kadınları kamusal alanda kendilerini tatmin eden işler bulmaya sevk etmiştir (Beck 2011: 166-7). Kadınlık ve erkekliği temsil eden öncelikli görülen evlilik kurumunun yerine artık, kendi ayakları üzerinde duran kadın algısı ile hayatını yaşamayı seçen, sorumluluk almak istemeyen erkek algısı, aile kurumunun temelini sarsmaktadır. Ancak bu durumu dışarıdan görüp analiz etmek her zaman mümkün değildir. Bunun en önemli göstergesi ise bireysellik üzerine kurulan yeni neoliberal kültür olduğu söylenebilir.

Neoliberalizm ile birlikte başlayan bireyselleşme süreci, kadın ve erkeğe atfedilen çoğu geleneksel rolden onları kurtardığına değinilse de, yine neoliberalizmin getirisi olan kitlesel işsizlik sorunu, kadınları tekrar ev kadını olmaya itmektedir. Kadınlar, kamusal alanda iş bulamadıkları için, tekrar aile ve anneliğe geleneksel bağlarla bağlanmak durumunda kalmaktadırlar. Ancak, aile kurumunda meydana gelen değişimler neticesinde erkeğin rolü de değişmektedir. Erkeklerin

artık “eve ekmek parası getiren” olma rolüne eskisi gibi önemli anlamlar yüklediği de gözlemlenmektedir (Beck 2011: 168-70).

Bireyselleşmenin sonucu olarak aile kurumu da bundan etkileniyor. Artık birey olarak kendilerini gerçekleştirmeye çalışan kadın ve erkek, kendi bireyselliklerini ön planda tutarak ailenin kutsallığını sarsmaya başlıyor. (Beck 2011: 158).

Aile kurumu üzerindeki çelişkili yapısı neoliberalizme dikotomik bir anlam atfettiği söylenebilir. Hem bireysellik ve özgürlük vurgusu yapan neoliberalizm, aynı zamanda kitlesel işsizlik sorunu ile bireylerin toplumda özgür olmalarını engelliyor. Özellikle, kadınlar üzerinde kurduğu bu çelişki, kadınların durumunu iyileştirmek yerine daha fazla belirsizlik yaratarak kadınları zor durumda bırakıyor. Hatta kadınlar arasındaki sınıfsal ayrımı daha da pekiştiriyor.

3.1. Neoliberalizm ve Kadınlık

Kadınların konumu, her dönemde küçük değişimlere uğramaktadır. Kadınların ilkel dönemlerdeki statüsüyle tarım-çoban toplumlarındaki statüsünün farklı olduğuna değinilmişti. Değişen toplumsal olaylar ve gelişen teknoloji ile birlikte, kadınların toplumsal hareketlerdeki konumu da değişmiştir. Bugün içinde yaşadığımız neoliberal dönem, kadınlara birçok avantaj sağlıyormuş gibi görünmektedir. Ancak, neoliberalizmin oluşturduğu politikalarla toplumda var olan gerçeklikler anlaşılammaktadır.

Kadınlar, doğurganlıklarından dolayı kimi zaman tanrıça olarak, kimi zaman da cadı olarak görülmüştür. Cadı olarak adlandırılmalarının ardında ekonomik çıkarların olduğu söylenmektedir. Bu çıkarlar ekseninde kadınlar her daim bir toplumsal olayın nesnesi konumuna itilmiş. Ve dönemin şartlarına uygun olarak bir politika uygulanmıştır. 12. Ve 17. yüzyıl aralığında cadı avına başlanması ve yaklaşık beş yüzyıl devam etmesinin ardında yatan sebep değişen toplumsal olaylardır (Mies 2011: 166-76). Bunlar, modern toplumun nüvelerinde aranan gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Burjuvazinin gelişmesi ve genişlemesi, feodal üretim tarzının yerini ücretli emeğin almaya başlaması gibi büyük dönüşümler, kadınlık ve erkekliğin rollerini de dönüştürmeye başlamıştır.

Tarım dönemiyle birlikte kadınlara karşı yapılan baskı ve şiddetin yönü değişmişti. Çobanlığın başlaması ise, kadınların üretkenliğinin salt kadın bedenine özgü bir üretim olmadığını gösterdiği için önemliydi. Kadın üzerinde kurulan tahakküm, kadının artık sömürülen bir nesne haline dönüşmesini hızlandırmış oldu. İlerleyen teknoloji ise, kadınlık ve erkeklik için eşitliğe değil daha derin ayrılıklara sebep oldu. Kadın üzerinden kurulan iktidar, teknolojik ilerleme ve burjuvalaşma ile daha da belirgin hale gelmeye başladı. Modern dünyayı oluşturan bilimsel gelişmeler, kadınlığı modern bilim ve toplumu oluşturmak için denek olarak kullanmaya başlamıştı. Kadınların bu denli önemli olmasının temelinde, yeniden üretim sağlamaları ve geçimlik ekonomideki etkinlikleri yatmaktadır.

Her dönem kadına atfedilen önem ve kadının emeğinin her dönem kullanılabilir olması, kadının değersizliğinin aksine doğadaki ve toplumdaki önemine de bir atıf olduğu düşünülebilir. Kadın her zaman doğa ile birlikte anılan, her zaman doğaya benzetilen, toprakla bütünleştirilen bir öznedir.

Ortaçağda kadınlara verilen birçok hak ve imtiyaz, modern toplumun nüvelerinin belirginleşmesiyle birlikte yok olmaya başladı. Köylerden kentlere göç, çitleme ve ölçek tarımı gibi gelişmeler, feodalizmin ve ortaçağın sonunu hazırlayan toplumsal olaylardır. Bunun neticesinde topraktaki kazancından koparılan serfler kendilerini kentlere göç ederken ya da tamamiyle arazinin dışına atılan kişiler olarak buldular. Var olmaya başlayan kapitalizm, kadının varlığını ortaya koymak yerine, kadın bedeni ve kimliği üzerinden kazanç elde etmenin çeşitli yöntemlerini buldu. Bu gelişmeler modern toplum ve onun bir parçası olan sanayi kapitalizmiyle ve kapitalizmin de önemli bir parçası olan sermaye birikimi ile doğrudan bağlantılı olarak tarihsel süreç içerisinde birbirinden asla bağımsız olarak değil, diyalektik bir ilişki içerisinde gelişmiştir.

Kapitalizmin ilerlemesi ve üretimin konsantrasyonu adı ile anılan fabrikalaşma süreci ve yine Viktoryen dönemiyle bağlantılı olarak kadınların ev kadınlştırılması süreci de kadınları sanki toplumda imtiyaz sahibi yapıyormuşçasına değişimler yaratmaktaydı. Kadınlar arasında oluşturulan uçurum kadınların özel-kamusal alan ayrımlarıyla pekişti. Yoksul kadınlar çalışmaya mahkûm edildi ve bu işler güvencesiz merdiven altı sayılan işlerdi. Varlıklı kadınlar ise, çalışmanın

aşağılandığı ortamlarda ev kadını ve kocalarına eşlik eden nesnelere olarak hayatlarına devam etmekteydiler.

19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında tüketimin bir aracı olarak yaratılan ev işi ve ev kadınlaştırma pratiği önemli bir ideolojidir. Ev kadınlaştırma süreci, kadın emeğinin hava ve su gibi bedava, doğal kaynaklar olarak görülmesine sebep olmuştur. 20. yüzyıl başlarında ortaya atılan “zayıf kadın” imajı da kadınların ücretlerini düşürme ve geçici bir işgücü yaratmaya yardımcı olan bir ideoloji olarak ortaya atılmıştır (Mies 2011: 182-211). Ayrıca, kapitalizmin kadınları ev kadınına dönüştürmeyi planladığı dönemlerde kadınlara özel devlet hizmetleri sundular. Kadınlara ilk kez sağlanan dul aylıkları ve annelik yardımları, vergi iadeleri vb. yenilikler kadınların yardım hizmetlerinin tüketicileri olmasını sağlamış ve böylelikle ev kadını olmalarının yolunu açmış ve hızlandırmıştır (Connell 2017: 197). Ancak, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra piyasalardaki değişim dalgası oluşmaya ve bireysellikten tekrar söz edilmeye başlamıştır. Uzun zamandır refah devletinin sağladığı sosyal yardımlarla ev kadınlaştırılan kadınlar bir anda bu yardımların kesilmesiyle fakirleştiler. Bu da kadınların tekrar serbest piyasada iş aramalarına, geçici ve güvencesiz işlerde çalışmalarına neden olmuştur. Neoliberalizmin ilk olarak kadınları vurduğu söylenebilir (Connell 2019: 426).

Kapitalist düzen, bugüne kadar hiç olmadığı kadar eşitsiz ve adaletsiz bir dönemin yaşanmasına sebep olmuştur. Kadınlar tarih boyunca üretkenlikleri sebebiyle çeşitli tutum ve davranışlara maruz kalmışlardır. Fakat kapitalizm, kadınları en çok özgürlüklerinden mahrum etmiş, kadınların yaşantılarını birçok alanda kısıtlamıştır. Örneğin, kamusal-özel alan ayrımı bunun en etkili örneğidir. Anneliğin her zaman kutsanması, evli kadın olmanın toplumdaki önemi, iyi bir eş olmak veya fedakâr bir anne olmak her zaman alkışlanmıştır.

Feminizm, bazı konularda kadınların bugüne kadar konuşmadığı, ev içinde kalan özel olarak adlandırılan birçok konunun kamusal ve politik olduğunu göstermiştir. Kadınların yalnız olmadığını bilmeleri, birçok haktan faydalanmamaları, vatandaş yerine konulmamaları, çok eski bir tarihe dayanmamaktadır. Tüm bunların temelinde yatan ataerkil yapıya kapitalizmin eklenmesi ve ataerkinin kurallarından faydalanmasının etkisi görülmektedir.

Yirminci yüzyıl boyunca cinsiyet ilişkilerinde birçok değişiklik yaşanmaya başlamıştır. Özel ataerkiden kamusal ataerkiye doğru bir yönelim oluştu. Ayrıca bu yüzyılda kadına yönelik baskı türlerinde azalmaların olduğu söylenmektedir (Walby 2014: 286). Dünyanın hemen her noktasında neoliberalleşme ile birlikte bir hayli büyük değişimler yaşanmaya başlandı. Cinsiyet ve cinsellik de, değişen öznelerin ve kimliklerin etkisiyle dönüşmekteydiler (Özbay 2010: 109).

Kadınlar da bu neoliberalleşme sürecinin bir öznesi olarak bu süreçte birçok değişim geçirdi. En azından öyle görünmektedir. Bu değişimlerin içeriğine bakıldığında, kimi görüşler, kadınların toplumdaki eşitsizliğinin daha da derinleştiğini söylerken, kimi görüşler feminizmin neoliberalizm sayesinde bir zafer kazandığını söylüyor.

Neoliberalizmin feminizm üzerindeki etkisine değinen kimi görüşler, neoliberalizmin feminizmin analizlerini ve kullandığı kavramları işgal ettiğini (Mies 2011: 106) söyler. Neoliberalizm, son on yıldır cinsiyet eşitliğini savunan politikalar ürettiğini iddia etmektedir. Ancak üretim ve yeniden üretim süreçlerinde emeği değersizleştiren politikalar ürettiği görülmektedir. Bu değersizleştirmenin öznesi olan kadınlar bunun bedelini ücretli/ücretsiz emekleriyle ödemektedirler (Özügürlü 2012: 127). Neoliberalizmin feminist bir üslupla sadece söylemsel olarak cinsiyet eşitliğine dair politikalar ürettiği söylenebilir.

Yoksulluk temel bir kadın problemi olarak yorumlanmaktadır. Ancak kadınların da kendi aralarında bir sınıf ilişkisi olduğuna dikkat etmek gerekir. Kadınlar arasında da bir tahakküm ilişkisi söz konusudur (Hooks 2016: 68). Öncelikle, Gelişmiş ülkeleri ve Üçüncü Dünya ülkeleri kadınlarını karşılaştıracak olursak; ulus ötesi ve uluslararası şirketlerin, fabrikalarını Üçüncü Dünya ülkelerine taşınması tesadüf değildi. Bu fabrikaların en önemli üreticilerini kadınlar oluşturmaktaydı. Ev kadınlaştırma yöntemiyle eve kapatılan kadınlar, esasında birçok alanda piyasaya artı-değer kazandırmaya devam etmekteydiler. Fabrikalar, parça başı üretim, tarım ve seks endüstrisi, modern neoliberal dönem kadınlarını ama özellikle Üçüncü Dünya kadınlarını kapsamaktaydı. Bu kadınlar Gelişmiş ülke kadınlarına, tüketim kültürünü üretmeleri için meta üretmekteydiler. Kadınların ev kadını olarak nitelendirilmesinin temelinde, uluslararası işbölümü olarak

adlandırdıkları sistemin kusursuz işlemesi vardı (Mies 2011: 213-225). “Dünya pazarları için, sömürülen ve aşırı sömürülen emeğin büyük bir kısmını görünmez kılar; düşük ücretleri haklı gösterir; kadınları örgütlemekten alıkoyar; onları atomize halde tutar; kadınların çoğunluğu tarafından fark edilmediği gibi kadın kurtuluşu açısından da ölümcül olan cinsiyetçi ve ataerkil kadın imajına, yani bir erkeğin baktığı “gerçek” ev kadını imajına dikkatleri yönlendirir” (Mies 2011:226).

Ayrıca neoliberalizmin yoksul kadınlar için başka politikaları da mevcuttur. Yoksulluğu azaltma ve kadınların emeğini piyasa da aktif olarak kullanabilmek adına geliştirilen önemli politikalardan birisi de mikro kredilerdir: “Neoliberal politikaların kadınları ‘çağırın’ yeni evresi, kapitalizmin küresel yeniden yapılanması ile ataerkillik arasında her iki açıklama biçimine de kolayca sığınamayacağımız kadar karmaşık bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yoksulluğu azaltma stratejilerinin bir parçası olan mikrokredi programları, söz konusu ‘karmaşık’ ilişkinin tipik örnekleri arasında sayılabilir. Esası yoksulları mali sermayenin küresel pazarı haline getirmeye ve kadınlar aracılığıyla bu pazarı disipline etmeye dayanan mikrokredi programları, temel ihtiyaçlara erişimi birer kredi talebine dönüştürecek kadar güçlü bir piyasa fetişizmini temsil etmektedir. Piyasa fetişizminin üzerinde yükseldiği biricik dayanak ise, yoktan var eden, çalışkan, borcuna sadık, çocukları için kendisini feda etmeye hazır ve erkeklerin aksine kazandığı her kuruşu ailesine harcayan ‘ideal’ kadın imgesidir. Bu imge, açıkça, kadınların ancak bir aile/hane içinde ve tamamen onlar adına var olduklarını vaaz etmektedir”(Özügurlu 2012: 128-130).

“Kadınları “işçiliğin” dışına itmek ve sözde enformel sektördeki sözde “küçük girişimcilere” ve “evkadınlarına” dönüştürmek, bu kadınların sınırsız ve aşırı sömürülmesini olanaklı kılar” (Mies 2011: 231).

Kadınların yoksulluğu üzerinden onlara sağlanan mikro kredilerle kendi işinin sahibi olması destekleniyormuş gibi görünmesine rağmen piyasaya meta üretilmesi ilk amaçtır. Kalkınma programları da yine aynı şekilde kadınları piyasaya katılıp artı-değer yaratmasını teşvik etmek içindir (Mies: 2011: 220-247). Kalkınma programları sayesinde piyasaya girişimci olarak girmeleri teşvik edilen kadınlardan beklenen ise, çalışmayı, başarmayı içselleştiren kadın imajı oluşturması ve bunun sonucunda da toplumsal sorunları içselleştirerek neoliberalizmin şartlarını yerine

getirmesidir. Ayrıca, neoliberal bireyciliğin feminizme de sirayet etmesi, başarının ve esenliğin kıstası olarak kadının öne çıkarılmasıyla birlikte aile bakım yükünü, ataerkil koşulları üretecek şekilde yeniden kadına yüklemektedir (Köse, Maltaş 2016: 26).

Yoksul ve Üçüncü Dünya kadınları için durum anlatıldığı gibidir. Ancak, varlıklı ve gelişmiş ülke kadınları için neoliberal dönemde durum nasıl diye bakıldığı zaman, sömürülmenin bu kadınlar için de geçerli olduğu görülmektedir. Bu kadınlar da tüketici olarak tanımlanarak, sürekli tüketmeleri üzerine bir hayat kurgulanmaktadır. Üçüncü Dünya kadınlarının ürettiklerini, Gelişmiş ülke kadınları tüketmektedir ve aralarında sıkı bir diyalektik ilişki söz konusudur (Mies 2011: 213-225). “Yani bir grup kadının köleleştirilmesi ve sömürülmesi, başka bir grup kadının nitelik olarak farklı türde köleleştirilmesinin temelini oluşturur. Biri diğerinin hem koşulu hem de sonucudur” (Mies 2011: 228).

İster Gelişmiş- Üçüncü Dünya ülkeleri olsun ister üst-alt sınıf ayrımı olsun kadınlar arasında da bir ezen-ezilen ilişkisi mevcuttur. Kadınlar arasında da bir sınıf ilişkisinden söz edilir. Ancak bu ilişkilerin temeli bireysel bir bilinçten ziyade kapitalizmle ilişkili toplumsal bir inşaa olduğu söylenebilir (Çakır 2008: 186). Buna örnek olarak ise; meslek sahibi kadınların ev işlerindeki rollerini yerine getirememeleri, karı-koca olarak bu işlerin paylaşılmaması ve bu işlerden uzak durarak burada “tampon” bir bölge oluşturup, başka kadınların yardımı ve sömürüsüne başvuruluyor (Kandiyoti 2015: 52) olması da bu sömürü ilişkisini anlatmaktadır. Gündelikçi ve çocuk bakıcısı olarak çalıştırılan kadınlarda sosyal güvencelerden yoksun olarak düşük bir ücret karşılığında çalıştırılmaktadır. Böylelikle kadınlar arasındaki eşitsizlik daha da belirginleşirken, kadınların en azından çalışıyor olduklarını savunan kişilerin aksine kadınların emeklerinin daha fazla sömürüldüğüne şahitlik edilmektedir.

Neoliberal politikalar yoksul kadınlar üzerinden kendine ait bir alan oluşturur (Hooks 2016: 61). “Özellikle 90’ların başından itibaren, neoliberalizm de yoksul-bireyini, alışık olageldiğimiz tersine, nelerden yoksun olduğuyla değil nelere sahip olduğuyla ya da ‘kapasitesi’ ve ‘yapabilirliğiyle’ ele almış ve onu ücretli-ücretsiz emeği, tapulu-tapusuz gecekondusu, dantel-oya işleme beceresi, komşuluk

ilişkileriyle birlikte “karmaşık varlıklar portföyünün yöneticisi” olarak kabul etmiştir”(Özügurlu 2012: 139).

Neoliberalizmin kadınları etkilediği diğer bir konu ise beden algısıdır. Tarih boyunca her dönem kadınların güzellik ve beden algısı değişmiştir. Ancak moderniteyle birlikte temelleri atılan ve özellikleri kadınları hedef aldığı söylenen (Hobsbawn 2013: 222) tüketim kültürünün gelişmesiyle birlikte kadının beden algısı da dönüşmeye başlamıştır.

Kadın bedeni üzerinden gerçekleştirilen moda ve güzellik sektörü de kadına karşı bir şiddet olarak yorumlanmaktadır. Çünkü kadını sürekli bir kalıba sokma çabası kadının kendi bedenine yabancılaşmasını, bedenini bir meta olarak görmesine sebep olmaktadır. "Kadının 'fiziksel gösterişi', bedeninin 'fetişleştirilmesi' ... arzulanabilir bir 'obje' olabilmesi için gereklidir. Kozmetik malzemeler, kadınların büründükleri her tür kılık, kandırma, verilebileceğinden daha fazla değer vaat etme niyetiyle kullanılır" (Irigaray 1985 akt. Postl 2019: 148). Tüketim kültürünün etkisiyle, kadın bedeni üzerindeki tahakküm farklı bir görünüm kazanmıştır. Kadın bedeni üzerinde uygulanan eski şiddet türleri yok olmamakla birlikte bu yeni kültürün etkisiyle moda ve güzellik algısı her kadını etkisi altına almaktadır.

Bununla birlikte, feminist hareket kadın bedeninin erkeklere ait olduğu düşüncesine meydan okumak ve onu altüst etmeye devam etmek için uzun yıllardır emek harcamaktadır (Hooks 2016: 101).

Tarih boyunca kadınlık algısında meydana gelen değişimler incelendiğinde kadınlığa atfedilen kutsal anlamın yıkılıp kadının metalaşması arasında geçen süreçte, en önemli etken ilk olarak tarıma geçiş ve ardından kapitalizmin gelişmesi olduğu görülmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında; üretim biçimlerinin insan ilişkilerini şekillendirdiğini söylemek mümkün olabilir. 19. yüzyıldan beri devam eden kadın hareketinin, kadınlığa kazandırdığı birçok önemli konu vardır. Toplumsal cinsiyet kavramının ortaya çıkması ve bu çerçevede yapılan çalışmalar, toplumsal cinsiyetler arasındaki eşitsizliği yok etmek için birçok çözüm bulmuşlardır. Ancak günümüzde devam eden bu eşitsizliklerin neoliberalizm ile birlikte daha da derinleştiği ifade edilir. Oysaki neoliberalizmin eşitlikçi, özgürlükçü söylemleri, kadınların iş hayatında kazandıkları önemli konular kadınların toplumdaki varlıklarının en

önemli göstergesi olarak gösterilmeye çalışılsa da gerçeklerin bambaşka olduğu söylenmektedir.

Özellikle hane ile iş yerinin ayrılması mantıksal olarak, cinsel ekonomik bir bölünme örüntüsünü gerektirdi (Hobsbawn 2013: 217). Kadınların ev kadınlaştırılması süreci, eşlerine bağımlı hale gelmeleri kadınların zamanla yoksullaşmasına sebep oldu. Sonrasında neoliberalizm özellikle bireysellik ve girişimcilik söylemleriyle, kadınlara verdiği mikro kredilerle kadınları tekrar piyasaya çekip, kendi işlerinin sahibi olma fırsatı verdiğini ifade etti. Böylelikle kadınların erkeklerle eşit olduğu, piyasada birlikte rekabet ettikleri söylemleri bizleri ikna etti. Ancak, Gelişmiş ülkelerin kadınlarının ve Üçüncü Dünya ülkesi kadınlarının arasındaki derin eşitsizliği ve alt ve üst sınıfa ait kadınlar arasında giderek artan eşitsizlik görmezden gelinirse, bu söylemlere inanılabilir.

3.2. Neoliberalizm ve Hegemonik Erkeklik

Neoliberalizm daha önce de değinildiği üzere, serbest piyasa mantığı üzerine inşa edilmiştir. Liberalizmin kelime anlamındaki serbestleşme ve özgürleşme, neoliberal toplumla ilgili genel hatları bizlere vermektedir.

Öncelikle bu serbestleşmenin ekonomi ve devlet ile başladığı sonrasında da topluma ve bireye kadar etki ettiği görülmektedir. 21. yüzyılın en önemli söylemlerinden birinin “özgür olmak” olduğu söylenebilir. Bu özgürlük çerçevesinde değişen dönüşen toplumsal hayatlar, toplumun en küçük yapı taşı denen aileleri bile etkilemektedir. Bu özgürleşmeden neoliberal manada ne anlaşıldığı önemlidir.

Neoliberalizm, öncelikle “birey” ve “bireyselleşme” söylemleriyle bu özgürlük algısını yaratmaktadır. Neoliberal düzen, “yalnızca kadınların ve erkeklerin inançlarını ve ahlaklarını değiştirmekle kalmamış, bir bakıma, onların insan olma biçimlerinin kendisini de değiştirmiştir” (Rossi 2018: 126). Bireyin kendisi, kendi dünyasında toplumsalı üretme birimi haline gelmiştir (Beck 2011: 136).

Neoliberal birey; “biyolojik emek gücünden ziyade yaratıcı, hayal gücüne dayalı, ilişkisel, duygulanımsal niteliklerini hedef alan, ekonomik değerlenmenin aracı olarak bu “tinsel yenilenme” programını bilinçli olarak izler” (Rossi 2018:

122). Neoliberal özne olmak, “insan olma tarzında çığır açan bir dönüşümdür” (Rossi 2018: 123)

Bireyler, artık ekonomik bakımdan hayatta kalmak için, kendi planlarının ve davranışlarının merkezine kendilerini koydular. Bireyselleşme ilk olarak emek piyasasında kendini göstermektedir. Piyasanın önemli bir özelliği olan rekabet, çalışanların vasıflarına dayanır. Bu sebeple, bireylerin başarılarını, başarısızlıklarını, yaptıkları işlerin eşitsizliğini göstermek zorunda bırakır. Rekabet baskısının artması da eşitler arasında bireyselleşmeyi getirir (Beck 2011: 140-4).

Birey, neoliberal düzen içinde değişmektedir. Belki de tarih boyunca hiç olmadığı kadar etkin bir aktör olarak hayatını sürdürmektedir. Birey olmanın, bireyselleşmenin neoliberal dönemde ortaya çıkması, bu sistem için bu denli önemli bir durum olması tesadüf değildir.

Erkeklerin günümüzde ya da geçmişte ortaya koydukları tavır ve davranışlar hiçbir zaman kendi öznel tavır ve davranışları olmamıştır. Ataerkil yapı içindeki sosyalizasyon sürecinde öğrendikleri davranış kalıplarıdır. Bu sebeple günümüz neoliberal dönem içinde de erkekliğin öznelliğinden söz etmemiz mümkün değildir. Eğer bir değişimden bahsedilecekse bunda erkeklerin değişmesinin değil, toplumsal yapıda meydana gelen sosyal değişmelerin etkisi olduğu söylenebilir. Bu bakış açısıyla ilerlendiğinde erkeklik ve erkeklik ilişkilerinin bugünkü toplumsal, ekonomik ve kültürel niteliklerle tanımlamak önemlidir. Şimdiye kadar değinilen neoliberalizmin erkeklik ve hegemonik erkeklik üzerinde kurduğu bir hegemonyadan bahsedilebilir. Bu hegemonyanın kültür yoluyla daha kolay kurulduğuna değinilmişti.

Neoliberal kültür, bizleri öncelikle ekonomik olarak bireyselleştirmektedir. Bugün sözü edilen neoliberal erkekliğin özellikleri; girişimci, kendi işinin patronu, çok yoğun iş temposuna sahip olmak olarak sıralanabilir. Neoliberalizmin oldukça farklı bir yaklaşımla, emeğin kendisini bir görevden, kendini feda etmeden ve itaatten daha fazlası saydığına dikkat etmek elzemdir (Rossi 2019: 132). Bu sebeptir ki, kendini geliştirmek neoliberal dönemin önemli söylemleri arasında yer almaktadır. Birey, kendine yaptığı yatırımı dolaylı ya da dolaysız olarak kendi işine

yapmaktadır. Çünkü bireyler artık kendilerini yaptıkları işlerle tanımlar, yaptıkları işler onlara bir kimlik kazandırır.

1980’li yıllarda tanımlanan hegemonik erkeklik özellikleri; beyaz, orta sınıf, heteroseksüel, orta yaşta, tam gün iş sahibi, olarak tanımlanıyordu (Sancar 2016: 27). Ancak günümüzde bu özellikler “modası geçmiş” olarak yorumlanmaktadır. Dindarlık, katı namus anlayışı ve evlilikteki sadakat, günümüz hegemonik erkekliği için eskimiş nitelikler olarak görülmektedir. Günümüzde girişimci, yönetici ve kapitalistlerde aranan özellikler, “toplumsal cinsiyet düzeninde erkeksi olarak kodlanan; kıran kırana rekabet yeteneği, acımasızlık, sonuç odaklılık” gibi özellikler olduğu görülüyor (Connell 2019: 427).

Neoliberal politikaların işaret ettiği ve R. W. Connell tarafından şu an hegemonik ya da neoliberal erkeklik olarak da adlandırılan girişimci erkekler, özgür olarak adlandırılmayacak kadar yoğun iş hayatı içinde sıkışıp kalmış fakat bunun kendi istekleri ve amaçları olduğunu söyleyecek kadar irrasyonelleşmiş durumdadırlar. R. W. Connell girişimci erkekleri, tam gün çalışan, sürekli kendini iş alanında geliştiren, mesai saati kavramı olmayan bireyler olarak nitelendirmesi esasında artık özel-kamusal alan ayrımının da yok olmaya başladığını ve tüm yaşamın kamusal alan içinde yaşanmaya başladığını göstermektedir. Bazı büyük şirketlerin bu uygulamaları kulağa çok güzel geliyor olsa da sanki bizlere mesai saatlerinin azalmasıyla özgürlüğümüzü bireyselliğimizi yaşayabileceğimiz alanlar tanınıyor gibi görünse de esasında bizim tüm yaşantımızı kamusal alana bağladığını da düşünmek gerekebilir. Ancak, bu dönemin özgürlük algısı göz önünde bulundurulduğunda bu bireylerin kendilerini özgür olarak gördükleri söylenir. “Neoliberalizmin özgürlük ilkesinin, bu ekonomik düzenin meşrulaştırılmasında hayati bir rol aldığını ve neoliberalizmin rüya benzeri özellikleri sağladığı ifade edilir” (Rossi 2019: 132).

Connell’a göre; hegemonik erkekler daima en nüfuzlu insanlar değillerdir. “Sinema oyuncularını, hatta hayali karakterler ile film karakterleri bile hegemonik erkekliğin temsilcisi olabilmektedir Ayrıca kurumsal iktidarı ya da büyük servetleri ellerinde bulunduran bireyler özel hayatlarında hegemonik erkeklik kalıbından çok uzakta olabilirler. İş dünyasının, ordunun ve devletin en üst kademeleri bugün bile

feminist kadınlar veya muhalif erkekler tarafından fazla sarsılmamış, oldukça ikna edici bir tüzel erkeklik sergilerler” (2019: 151). Bu demek oluyor ki, bu erkekler her zaman üst kademelerde bulunmaktadır. Erkekliğin başka hallerinden kolay kolay etkilenmemektedirler.

Yaşanılan dönem göz önüne alındığında artık hegemonik erkeklik yelpazesinin genişlediği de söylenebilir. Esasında işsizliğin ve sınıflar arası eşitsizliklerin artmış olması gibi olumsuzluklar bu dönemin önemli niteliklerindedir. Fakat bunların üstünü kapatan ve yaşanılan hayatı her şeye rağmen iyi şartlar altında yaşıyor gibi göstermek de bu dönemin niteliklerindedir. Ayrıca “yoksul sınıflar her zaman vardı ve var olmaya devam edecek” olması gerçeğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Öncelikle, hegemonik erkekliğin en önemli değişmez özelliği olarak nitelendirilen heteroseksüel erkek olmak (Sancar 2016: 34), günümüzde etkisini yavaş yavaş kaybetmektedir. Birçok ülkede homoseksüel bireylere haklar verilmesi, evliliklerine izin verilmesi ve kendilerini gizlemek zorunda kalmamalarıyla birlikte bu kesin kuralın yıkıldığı düşünülebilir. Bu homoseksüel bireylerin hegemonik erkekliği temsil ettikleri anlamına gelmemekle birlikte, homoseksüel erkeklerin de toplumda belli konumlara geldiği görülebilir. Özellikle sosyal medya mecralarında denk gelinen bu erkeklerin çok fazla kişi tarafından takip edildiği, izlendiği ve taklit edildiği göz önünde bulundurulduğunda artık bu grubun yok sayılamayacağı düşünülebilir.

Açıklamalara sosyal medya üzerinden devam edilecek olunursa, sosyal medya fenomenliği de, hegemonik erkeklik grubuna girebilir. Sosyal medyanın yaygınlaşması ve etkin bir hale gelmesiyle, sosyal medyada popüler olan birçok birey olduğu gözlemlenmektedir. Sosyal medya üzerinden kendilerini var eden bireylerin, konuşma şekilleri, giyim tarzları, kullandıkları markalar birçok anlam ifade etmektedir. Günümüzde yaygın olarak gözlemlenen tüketim kültürü, bu sosyal medya mecralarında daha büyük bir kitleye yansımaktadır. Yani söylenmek istenen, hegemonik erkekliği günümüzde sosyal medya fenomenleri üzerinden de okunabilecek olduğudur. Bu hegemonik erkekliği takip eden gruplar genellikle gençlerdir. Fakat bu demek değildir ki hegemonik erkeklik sadece gençler üzerinde

etkilidir. Geri kalan kesim için, orta ve yaşlı bireyler için de genellikle siyasiler ve özellikle son on yıldır Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan, hegemonik erkeği temsil ederek toplum içinde “Reis” olarak da adlandırılmaktadır. R.T. Erdoğan, hegemonikliğin kendisine kazandırdığı ünvanla bütünleşmekte ve kendisine özenen ve öykünen, onun gibi giyinen, konuşan, yaşamaya çalışan erkekleri de yönlendirmektedir. Cumhurbaşkanı, hem yönettiği hem de hükmettiği bir iktidar yapısıyla hem baskı hem rıza ile birçok farklı kesimi hegemonyası altına almaktadır. R. T. Erdoğan’a karşı olan kesimin bile onun hegemonikliğini inkâr edemeyeceği düşünülmektedir.

Modernitenin erkeklik krizine neden olduğuna dair görüşler mevcuttur. Geleneklerin yok olmaya başlamasıyla değişen toplumsal roller, kadınlık ve erkeklik ilişkilerini de değiştirmeye başlamıştır. Kadının iş hayatına girip yükselişi, erkeğin eve ekmek getiren, ekmek parası kazanan rolünü kırmaktadır. Teknolojik gelişmelerle meydana gelen teknik buluşların da erkeğin gücünü kırdığına dair bir görüş mevcuttur. Bu teknolojik gelişmelerle erkeğin kendi gücünü teknolojik makinelere devrettiği ifade edilir. Bu modernleşme sürecinde erkekliğin modernleşmesi kaçınılmaz bir gerçekliktir. Ancak bu geleneklerinden kopan ve modernleşen erkekliğin, değişen birçok rol ve davranışa rağmen, gücünden bir şey kaybettiğini söylemek mümkün değildir. Bunun sebebi, erkeklikler arasında devam eden sosyal beraberlik ve ilişkiler olduğu söylenir. Erkeklik de sosyalizasyon sürecinin bir parçası olarak oluşturulur. Bu sosyalizasyon süreciyle yerleşen erkeklik rol ve davranışları doğal, sorgulanmaz gerçeklik olarak kabul ediliyor (Koyuncu, Onur 2004: 36-41).

Son olarak hegemonik erkeklerin diğer erkeklik ve kadınlarla olan ilişkisine değinmek gerekmektedir. Boşanma oranlarındaki artış ile evlenme oranlarındaki düşüşe daha önce değinilmişti. Bu noktadan yola çıkıldığında, evlilik kurumunda eski dönemlere göre bir değişim olduğunu söylenebilir.

Yapılan çalışmalar İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra erkeklerin evlerinde eş ve çocuklarıyla daha fazla vakit geçirmeye başladıklarını göstermiştir. Ancak bu durum erkeklerin ev işleri ve çocuk bakımında sorumluluk almaya başladığı anlamına gelmemektedir. Hatta çalışmayan erkeklerin çalışan erkeklere göre ev işlerine daha

az yardım ettikleri görülmüştür. 1970'li yıllarda yapılan araştırmalarda ise, kadın ve erkeğin işlerindeki gelir ve statüleri aynı ise ev işleri ve çocuk bakımında daha büyük sorumluluk alındığı fark edilmiştir. Ancak, bütün araştırmalarda kadın ve erkek arasındaki gelir farkı ne kadar büyükse, erkekler ev işleriyle o kadar az ilgilendikleri tespit edilmiştir. Gerçekten de erkeklerin çocuk bakımı ve ev işleriyle ilişkilerinde değişen ve değişmeyen şeyleri değerlendirirken bir ikilemle karşılaşılır. Bu ikilem çağdaş aile hayatındaki çeşitliliği yansıtır: Ortada bir değişim vardır, ama yine de birçok kadın ve erkeğin hayatları çoğunlukla aynı biçimde devam ediyor gibi görünmektedir. Değişim için birlikte çalışmayı başarabilen kadınların ve erkeklerin başarılarını göz ardı etmek aptallık olur (Segal 1992: 63-6).

Ailenin kurtuluşunun çözümünü kadınların emek piyasasından çıkmalarında görenlerin, gözden kaçırdıkları şey; kadın ve erkeklerin bu iş ortamında birlikte yaşamak durumunda oldukları ve bunu istedikleridir. Ayrıca, kadınların iş hayatında karşılaştığı zorluklarla, bunlarla nasıl başa çıkacaklarıyla ve kocaya bağımlı olma konusunda yaşadıkları belirsizlikler gibi, erkeklerin de eve ekmek getiren eş olma rolüne dönme konusunda ne kadar istekli oldukları da belirsizdir. Bireyselleşme, evlilik ve kadın erkek ilişkilerindeki kontrolü giderek artırmaktadır (Beck 2011: 182-185).

Hegemonik erkeklik farklı sınıfsal bağlamlarda ve farklı aile modelleri içinde farklı farklı işleyebilir. Yönetici sınıfa mensup ailelerde yaşam, erkeğin kariyer başarısına odaklıdır ve bunu devamlı kılacak şekilde, erkeğin özgüveninin yüksek tutulması ile meşguldür. İşçi sınıfı erkeğinin ise motive edilecek bir kariyeri elbette yoktur. Bu nedenle, taslayabileceği üstünlük olmadığı için eril üstünlüğünü ve ayrıcalıklı konumunu ailenin geçimini sağlama becerisine bağlamak durumundadır (Sancar 2016: 33). Ayrıca, bir sınıf ilişkisindeki erkeklik konumlarına bakıldığında; alt sınıf erkekleri kendilerini kaba kuvvet üzerinden tanımlarken, üst sınıf erkekleri; iş, güç, kariyer, para, araba vs. üzerinden tanımlarlar. Hegemonik erkeklik her kültür ve coğrafyada değişiklik gösterdiği gibi sınıflar arasında da değişiklik göstermektedir.(Cengiz vd. 2004: 56).

Hegemonik erkekliğin, diğer erkekliklerle kurduğu ilişkilere bakıldığında; iktidarı elinde tutan erkeklerin sayısının az olduğu görülmektedir. Ancak bu erkek

kesimi geniş bir erkek kesimi tarafından onaylanan hegemonik bir oluşum olarak nitelendirilir. Bu hegemonik oluşum, zorla boyun eğdirmekten ziyade, ikna ve rıza yoluyla sağlanmaktadır. Diğer erkekliklerin hegemonik erkeklik tarafından onaylanıyor oluşu, bu erkeklere toplum içinde çeşitli kazançlar sağlamaktadır (Sancar 2016: 32-3).

Günümüzde artık, eski kapitalist üretim süreçlerinin revaçta olmadığı görülmektedir. Bunun yerine “imgeler, reklam, süs ve tüketim kültürünün egemen olduğu bir erkek dünyasından” söz edilir. Neoliberalizmle birlikte diğer erkekliklerin istediği tam gün bir işten ziyade “şiddet, seks ve futboldan oluşan yeni bir erkeklik dünyası” olduğu söylenir (Sancar 2016: 39).

Daha önce yukarıda da değinildiği gibi, özellikle sosyal medya ve internetin yaygınlaştığı bir dönemde erkeklerin düzenli bir işte çalışmaktansa “kendi işinin patronu” olma, kimseye hesap vermeyip “özgür olma” istekleri doğrultusunda genellikle internetten para kazanma çabaları artmıştır. Buna sahip olamayan ve toplum içinde de saygın bir mesleğe sahip olmayan erkeklerin ise, düzenli bir işlerinin olmadığı, bir işte dikiş tutturamadıkları görülmektedir.

Tüm bu düşünceler neticesinde R.W. Connell tarafından kavramsallaştırılan “hegemonik erkeklik” her dönemde, toplumda, kültürde ve sınıf içerisinde farklı erkeklik kalıplarının oluştuğuna dikkat çeker. Ayrıca, Connell, “erkekliği bir nesne (doğal bir kişilik tipi, ortalama bir davranış biçimi, bir norm) olarak tanımlamaya çalışmak yerine, erkekler ile kadınların toplumsal cinsiyetli yaşamlar sürmelerini sağlayan süreçlere ve ilişkilere odaklanmamız gerektiğini” (2019: 141) belirtir. Nitekim “hegemonik erkeklik” her zaman ve her yerde aynı olan, değişmez bir kişilik tipi değildir. Hegemonik erkeklik daha ziyade belirli bir toplumsal cinsiyet ilişkileri kalıbı dâhilinde egemen konumu işgal eden erkekliktir. Bu konumsa her zaman tartışmaya ve itiraza açıktır” (Connell 2019: 150).

İçinde yaşadığımız dönemi anlatan neoliberalizm ve günümüzde neoliberal erkekliği ifade eden hegemonik erkeklik kavramlarına dair yaklaşımlar yukarıdaki gibidir. Hegemonik erkeklikte, 21. yüzyılın ilk yıllarında, girişimci, kendi işinin sahibi olmanın önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca evliliklerde meydana gelen bir kırılma da söz konusudur. Artık, erkeklerin eve ekmek getiren erkek konumunu

eskisi kadar kutsal görmedikleri söylenir. Bireyselleşmenin, bencilleşmeye dönüştüğü, artık ailenin, bir grubun ya da toplumun çıkarları yerine, kişinin kendi çıkarlarının öncelikli duruma geldiği görülmektedir.

SONUÇ

Tarih boyunca insanlığın doğayı kendi çıkarları doğrultusunda kullandığına şahitlik edilmektedir. Kadınlık ve erkeklik ilişkileri de bu tarihsel sürecin bir parçası olarak, hem birbirleriyle işbirliği içinde, hem de karşı karşıya gelerek toplumsal bir tarih oluşturmuşlardır.

Ezen-ezilen ilişkisinin temelleri doğanın sömürülmesiyle başlamıştır. Kadınlığın sömürülmesiyle devam etmiştir. Avcı-toplayıcı olarak uzun yüzyıllar geçimlerini sağlayan topluluklar, tarım toplumuna geçiş ve hayvanların evcilleştirilmesiyle birlikte, uzun yüzyıllar boyunca kutsal ve metafizik bir güç atfedilen kadın doğurganlığının, sadece kadınlığa dair bir şey olmadığını keşfetmişlerdir. Böylelikle, kadınlar üzerinde kurulan tahakküm ilişkisinin temelleri de atılmıştır.

Kadının hem ilk üretici hem de sosyalizasyon sürecinin ilk basamağı olarak önemi her toplumsal dönemde aynıdır. Ancak, biyolojik babanın ortaya çıkması ve baba-çocuk ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte meydana gelen ataerkil aile yapısı birçok değişimi ve ilerlemeyi beraberinde getirmiştir.

Ataerkil yapı, erkek egemenliğine dayanan, kadınları kendi egemenlik çıkarları için kullanan toplumsal ilişkilerin önemli bir parçasıdır. Bu ataerkil yapı üzerinde ortaya çıkan yeni üretim biçimi kapitalizm, ataerkil öğretilerden fazlasıyla faydalanmış ve ilerlemiştir. Özellikle, kapitalizmi tanımlayan önemli kavramlardan ücretli emek ve kamusal-özel alan ayrımı, kadın-erkek rol ve ilişkilerini bir hayli değiştirmiştir.

Kapitalizm ile birlikte kadın, erkek ve çocukların fabrikalarda çalışmaya başlaması ile birlikte aile yapısında da bazı aşınmalar oluşmaya başlamıştır. Ancak, kapitalizmin ilk dönemlerinde önemli olan sermaye birikimi olduğu için ne kadar çok işçi o kadar çok artı değer demektir. İlerleyen zamanlarda çocukların iskelet yapısındaki bozulmalar, kadınların hamilelik süreçlerindeki sıkıntılar yeni modern aile yapısının sadece burjuva sınıfında değil, tüm toplum içinde yaygınlaşması gereken bir kurum olmasına vesile oldu. Böylelikle, kamusal-özel alan ayrımı belirgin hale geldi. Eve kapatılan kadınların evde ürettikleri emek kapitalist bir

Üretim olarak sayılmıyordu. Kadının emeği doğal ve sevgi ile ilişkilendiriliyor, erkeğin de eve ekmek parası getiren olarak aile içindeki konumu daha önemli hale getiriliyordu.

Feminizm, böyle bir tarihsel süreç içerisinde, kadınların kapalı kapılar ardında konuştuğu, kişisel olarak adlandırdığı konuların tüm kadınları ilgilendiren politik bir konu olduğunun farkına varmamıza vesile olmuştur. “Kişisel olan politiktir” sözü, kadın hareketlerinde de etkili bir slogan olmuştur.

Toplumsal cinsiyet kavramı da bu dönemde ortaya çıkan önemli bir kavram olarak yerini almıştır. Toplumsal cinsiyet, cinsiyetin biyolojik, doğal ve değişmez olarak nitelendirilen yapısının, aslında kültürel bir inşa olduğunu anlatmak açısından önemlidir.

Feminizm, normal görünen toplumsal cinsiyet ilişkilerinin, sosyalizasyon süreciyle öğrenilen rol ve davranışlar olduğunu söyleyen çalışmalarıyla ses getirmiştir. Böylelikle, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin sorgulanmasına vesile olmuştur. Feminist hareket sayesinde kadınlar vatandaşlık ve çalışma haklarını kazanmışlardır. Ancak, toplumsal cinsiyet eşişsizlikleri, bu hakların kazanılmasıyla ortadan kalkacak kadar yüzeysel bir durum değildir. Ataerkil yapı, toplumsal ve kültürel hayatlarımızı şekillendiren bir sistem olarak toplumsal hayatın tüm alanlarına sirayet etmiştir. Feminizmin ilk başlarda kazandığı başarı ivmesinin devamını getirememesinin bir sebebi olarak ataerkinin toplumdaki konumunun önemi gösterilebilir. Ayrıca feminizmin kendi içinde bölünmeleri, savundukları öğretilerin farklılaşması da bütünlüğünü bozmuştur. şu an yaşadığımız neoliberal dönemde de kadınlık ve erkeklik rollerinde büyük çapta bir değişimin yaşanmadığını, hâlâ ataerkil yapının işlediğini görmekteyiz. Birçok görüş, ataerkil yapının zayıfladığını söylemektedir (Badinter 1992; Mies 2011; Kandiyoti 2015). Fakat bu görüşün temelinde yatan sebep, modern toplumla birlikte, ataerki kavramının; genel, kapsayıcı, teki erkek egemenliği yorumuna dayanan, aşırı basitleştirici bir kavram olmasından kaynaklanır (Savran 2016: 26). Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar* kitabında, “ataerkillik kavramından vazgeçip kadınların toplumsal uyum ve direniş stratejileri üzerinde odaklanan bir bakış açısı geliştirsek nasıl olurdu?” diye sorar. Ataerkillik kavramı yerine kullanmayı önerdiği “ataerkil pazarlık”

kavramının daha uygun olduğunu düşünür (2015: 15). Ataerkil yapı, erkeklik temelinde şekillense de birçok kadınlık bu ataerkil yapının oluş şekline faydalanmaktadır. Bu sebeple bu yapının tüm kadınlara zarar verdiği söylene de arada bazı ortak çıkarların olduğu görmezden gelinemez. Bu sebeple ataerkil pazarlık kavramı bu çerçeveden incelendiğinde yerinde bir kavram olduğu söylenebilir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri birçok alanda devam etmektedir. Ancak feminizmin öğretilerinden faydalanan neoliberal politikaların bu eşitsizliğin görünürlüğünü azalttığını, gizlediğini söyleyebiliriz.

Neoliberalizm, 1980’li yıllarda, 19. yüzyıl liberalizminin yeni hali olarak, tüm dünyayı etkisi altına almayı başarmış bir doktrindir. Ekonomik kurumları etkisi altına alarak başladığı değişim dalgasına, devletin ekonomideki müdahalesini, karma ekonomi anlayışını değiştirerek devam etmiştir. Neoliberal politikalarda devletin rolü; serbest piyasanın işleyeceği özgürlükçü ortamı yaratmaktır. Bu sebeple devletin kenara çekilmesi değil, neoliberal politikalar doğrultusunda değişmesi, kendini yenilemesi gerekiyordu. Bu değişim, serbest piyasa ekonomisi, özgürleşme, bireyselleşme, girişimcilik söylemleri ile tüm toplumsal hayatı etkileyen bir ortam yaratmıştı. Özellikle özgürlüğe atıf yapan neoliberalizm, kültürel olarak tüm dünyada etkin olmaya başlamıştı.

Neoliberal manada özgürlük, daha çok bireyselleşmeye vurgu yapmaktadır. Rekabet, esnek çalışma, girişimcilik, bireysel başarı, proaktif olmak, kendini geliştirmek gibi söylemler neoliberalizmin önemli söylemlerindendir. Artık başarılarımız da başarısızlıklarımız da bireyselleşmektedir. Böyle bir toplum içinde aile kurmak, kadın olmak erkek olmak toplumsal yapı içinde dönüşüm geçirmektedir.

Neoliberalizm, geleneksel aile yapısını sarsmaktadır. Aile kurumundaki bireylerin fedakarlık, birbirlerine maddi manevi destek olması gibi önemli özellikler neoliberalizmin özgürlük ve bireysellik söylemleriyle beraber aşınmaya başlamıştır. Bireyler kendi başarıları, ekonomik kurumlarda rekabet içinde olmaları; ailenin önemli konumunu zaman zaman değiştirmektedir. Bireysel ekonomik başarılar odaklanmak, çoğu zaman aile kurumunu ikinci plana atmaktadır.

Sanayi kapitalizmiyle başlayan özel-kamusal alan ayrımı, neoliberalizm ile farklı bir boyut kazanmıştır. Ailenin ev içi işlerinde sorumlu olarak atadığı kadının neoliberal düzen içinde kendine bir iş bulmasıyla özel alanda geçirdiği vaktin büyük bir çoğunluğunu kamusal alana aktarmış oldu. Böylelikle ev kadını ve anne olma rolünü ikinci plana aktardılar. Ancak yine neoliberalizmin bir başka özelliği olan kitlesel işsizlik sorunu yine aynı kadınları kamusal alandan özel alana geçmeye mecbur bırakmaktadır. Bu çelişkili hayat içinde kendine bir yer edinmeye çalışan kadın, özel alanda kalıp ev kadını ve anne olmayı tercih etmektedir ya da tercih etmeye mecbur kalmaktadır. Erkeğin ise uzun yıllardır evin reisi olma konusundaki istikrarının kalmadığına şahit olmaktadır. Rekabetin yoğun olarak yaşandığı kamusal alanda, erkek kendi başarısına ve kendi dünyasına kendini o kadar kaptırmaktadır ki, ev kurmak, eve ekmek parası getiren olmaktan vazgeçmektedir. Aile kurumunda meydana gelen değişimleri istatistik sonuçlarında da görmekteyiz. Evlenme oranının azalması, boşanma oranının artması da bizlere aile kurumundaki aşınmaları, geleneksel bağların zayıfladığını göstermektedir. Erkeklik ve kadınlık rol ve ilişkilerinin neoliberal değişimlerine de değinmek gerekmektedir.

Feminizm uzun yıllar kadın erkek eşitliği için birçok söylem ve politika üretti. Feminizm kadının ezilmişliğini göstermek ve bu ezilmişliği ortadan kaldırmak için emek harcadı. Neoliberalizmle birlikte barışçıl ve eşitlikçi ortam kadınları da etkiledi. Neoliberalizm, feminist politikalar doğrultusunda oluşturduğu politikalarıyla kadınlara serbest piyasada erkeklerle eşitlikçi (!) bir ortamda çalışma fırsatı verdi. Kadınlara kendi işlerine sahip olabilmeleri, girişimci olabilmeleri için birçok mikro kredi imkânı sundu. Tüm bunlar kadınların eşit haklara sahip olabilmelerini desteklemek için değil, neoliberal politikaların serbest bir şekilde ilerlemesini sağlamak için ortaya atılan politikalarıdır. Özgürlük, bireysellik, kişisel başarılar, kendini geliştirmek, aynı anda birçok iş yapmak, çok yoğun iş temposunda çalışmak gibi söylemler arttıkça, kadınlar hem anne hem ev kadını hem de iş kadını olarak neoliberal toplumun neoliberal öznesi konumuna geldi.

Evliliklerin azaldığı ifade edilmişti. Kadınların artık çok fazla çocuk sahibi olmaya vakitleri yok. Doğum kontrol yöntemleri ile doğurganlıkları hakkında söz sahibi olan kadınlar, bu konuda bir özgürlük elde etmiş görünüyor. Zaman zaman çıkan kürtaj yasaklarına rağmen, kadın kendi bedeninde söz sahibi olabilmektedir.

Böylelikle, kadın evlenmemeyi de anne olmamayı da tercih edebilir. Ancak, hayatlarımızı etkisi altına alan internet ve sosyal medya aracılığıyla ortaya çıkan “blogger anne”lik ile kadınların sosyal medya hesaplarından yaptıkları “ideal anne” rollerini keyifle sürdürdüklerine şahitlik edilmektedir. Bu kadınların çoğu, çocuklarına bakmak için işlerini ve kariyerlerini terk ederek ev kadını olmayı “kendileri” tercih ettiğini ifade etse de oluşturulan bu yeni “blogger annelik” sektörü, kamusal alandan uzaklaşmak zorunda kalan birçok kadına yol göstermiş ve kadınları evlerine, eşlerine ve çocuklarına tekrar bağlamanın bir yolu olmuştur.

Yine sosyal medya aracılığıyla ortaya çıkan “instagram kızı” olma modası da birçok genç kadını etkisi altına almaya ve büyük bir tüketim alışkanlığının oluşmasına hizmet etmektedir. Son yıllarda artan kozmetik ürünler, butik mağazalar ve bunların sosyal medya üzerinden sergileniyor oluşu, tüm kadınları etkisi altına almaktadır. Kadınların son yıllarda eskiye oranla daha çok metalaştığına şahitlik edilmektedir. Son olarak moda olan “estetik” de tüm kadınları etkisi altına almıştır. Küçük şehirlerde bile mantar gibi çoğalan estetik ve güzellik merkezleri, kadınların yaşadıkları neoliberal kültürün ne kadar etkisinde olduğunu bizlere göstermektedir.

Tüm bu bahsedilenler sadece kadınları değil erkekleri de etkisi altına almaktadır. Bu dönemde erkeklerden istenen, kendi işinin patronu olmak, kimseye boyun eğmemek, girişimci olmak ve zengin olmak gibi niteliklerdir. Erkekler de bu şekilde para kazanan erkeklerin sayısının çok olduğunu görmektedir ve böylelikle girişimci olmanın yolunu aramaktadır. Eskiden önemli olan düzenli bir iş, düzenli bir maaş ve ideal bir evliliğe sahip olmak artık modası geçmiş, eskimiş bir gelenek gibi gözükmemektedir. Günümüzde 7-24 işinle meşgul olmak, sürekli kendini geliştirmek, niteliklerini artırmak için çalışmak, kendini bu toplumda var etmenin önemli niteliklerindedir. Bu nitelikleri kazanamayan bireylere söylenen ise “kendi başarısızlığı” olduğudur. Esasında, bu dönemin en önemli unsuru “kitlesele işsizliklerin artması” iken bireylere girişimci olup kendi işlerini kurmalarına teşvik etmek ile eğer işsiz ve yaptığın girişimlerde de başarısız isen bu kişinin kendi başarıya da başarısızlığı olduğunu söylemek, aynı zamanda bireyleri bu toplumda özgürleştirmekten ziyade yalnızlaştırmaktadır.

Neoliberal toplumda hegemonik erkeklerin durumu da yukarıda bahsedildiği şekildedir. Girişimci, neoliberal ya da kendi işinin patronu olan hegemonik erkekler, toplum içindeki saygınlıklarını, lüks yaşam ile pekiştirmektedirler. Tüketim kültürünün de etkisiyle birlikte günümüzde, erkekler, gösterişli mekânlara gitmek, lüks tatillere çıkmak, yurtdışı seyahatleri yapmak, pahalı teknolojik ürünler kullanmak, marka kıyafetler giymek, lüks araçlara binmek gibi tüketim kültürünün onlara dayattığı zorunluluklar çerçevesinde hayatlarını sürdürmektedirler. Bu hayatların sosyal medya üzerinden sergileniyor oluşu da bu bireylerde bir tatmine sebep olduğu için yaşadıkları hayatları yeniden üretmek için daha fazla çalışmaktadırlar. Bu hayatı süren hegemonik erkekliklerin evliliğe vakit ayırmak ve bir sorumluluk alma konusunda aceleleri olmadığı söylenebilir.

Son olarak, neoliberal dönemde meydana gelen değişimler çerçevesinde, kurumsal ve bireysel hayatlar etkilenmektedir. Kadınların ve erkeklerin durumuna bakıldığında görülen ise çelişkili yaşamlar ve ilişkiler olduğu söylenebilir. Hem geleneksel alışkanlıkların varlığı hem de modern neoliberal toplumun yeni kazandırdığı alışkanlıklar, birbirleriyle uyum içinde yaşanıyor gibi görünse de temelinde birçok çelişki ve karmaşa barındırmaktadır. Kamusal hayatta kendilerine erkekler kadar yer bulan kadınların özgür veya erkeklerle eşit olduğu söylenmektedir. Ancak durum bu kadar iç açıcı değildir. Aynı zamanda erkeklerin durumuna bakıldığında erkeklerin her zamanki gibi toplumdaki avantajlı gruplar olduğu düşünülse de erkekler de bu neoliberal toplumun çelişkileri içerisinde sıkışmışlardır. Ancak, internetin ve tüketim kültürünün hayatlarımızı ele geçirmiş olması sebebiyle yaşanan hayatları sorgulamak yerine daha çok çalışmakta ve daha çok tüketmekte bu sayede de mutlu ve özgür hayatlar sürüldüğü düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar-Savran. Gülnur (2004). *Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanat Kitap.
- Adak Nurşen (2011). “Toplumun Temel Yapı Taşı: Aile”. (Ed. Sevinç Güçlü). *Kurumlara Sosyolojik Bakış*. İstanbul: Kitabevi. S. 27-62.
- Agacinski Sylviane (1998). *Cinsiyetler Siyaseti*. (Çev. İsmail Yerguz). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Akalın Uğur Selçuk (2009). “Neoliberal İktisadın Gelişimi Üzerine Kısa Bir Not” (Ed. Gülsüm Akalın. Uğur Selçuk Akalın). *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* İstanbul: Kalkedon Yayınları. S. 9-22.
- Alemdaroğlu Ayça ve Demirtaş Neslihan (2004). “ Biz Türkleri Böyle Bilmezdik!: Mynet’te Erkeklik Halleri” *Toplum ve Bilim*. 101: 206: 224.
- Atay Tayfun (2004). “Erkelik En Çok Erkeği Ezer”. *Toplum ve Bilim* 101: 11-30.
- Ayan Sezer (2014). “Cinsiyetçilik: Çelişik Duygulu Cinsiyet”. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*. 36: 147-156.
- Badinter Elisabeth(1992). *Biri Ötekidir: Kadınla Erkek Arasındaki Yeni İlişkiler ya da Androjin Devrim*. (Çev. Şirin Tekeli). İstanbul: Afa Yayınları.
- Baliç İlkay ve Özbay Cenk (2004). “ Erkekliğin Ev halleri”. *Toplum ve Bilim* 101: 89-103.
- Beck Ulrich (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. (Çev. Kazım Özdoğan- Bülent Doğan). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bernal J.D. (2009). *Tarihte Bilim-2*. (Çev. Tonguç Ok). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Bourdieu Pierre(2009). “ Sınırsız Sömürü Ütopyası: Neoliberalizmin Özü” . (Ed. Gülsüm Akalın. Uğur Selçuk Akalın). *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları. s.23-32.

- Bozok Mehmet (2019). “ Feminizmin Erkekler Cephesindeki Yankısı: Erkekler ve Erkeklikler Üzerine İncelemeler” *Cogito Düşünce Dergisi*. 58: 269-284
- Butler Judith (2018). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. (Çev. Başak Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.
- Cengiz Kurtuluş, Tol Uğraş Ulaş ve Küçükural Önder (2004). “Hegemonik Erkekliğin Peşinden”. *Toplum ve Bilim*. 101: 50-70.
- Connell R. W. (2019). *Erkeklikler*. (Çev. Nagihan Konukcu). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Connell R. W. (2017). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum Kişi ve Cinsel Politika*. (Çev. Cem Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çakır Serpil (2008). “Kapitalizm ve Patriyarkaya Karşı: Sosyalist Feminizm”. *Toplum ve Demokrasi*. 2/1: 185-196.
- Çoban Savaş (2012). “Gramsci, Hegemonya ve Kapitalizm” Bursa Uludag University 1st International Interdisciplinary Social Inquiry Conference. S. 1-10.
- Dardot Pierre ve Laval Christian (2016). “ Neoliberal Sistem ve Kapitalizm”. *Felsefelogos*. 63: 7-20.
- Dardot Pierre ve Laval Christian (2012). *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. (Çev: Işık Ergüden). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dumenil Gerard ve Levy Dominique (2014). “ Neoliberal (Karşı) Devrim”. (Ed. Saad- Filho Alfredo ve Johnston Deborah). *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. (Çev: Şeyda Başlı. Tuncel Öncel). İstanbul: Yordam Kitap. S. 25-41.
- Dural Baran (2012). “Antonio Gramsci ve Hegemonya”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 11/39: 309-321.
- Firestone Shulamith (1993). *Cinselliğin Diyalektiği*. (Çev: Yurdanur Salman). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Friedman Milton (2011). *Kapitalizm ve Özgürlük*. (Çev: Doğan Erberk. Nilgün Himmetoğlu). İstanbul: Plato Film Yayınları.

- Giddens Anthony (2012). *Sosyoloji*. (Çev: Cemal Güzel). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Giddens Anthony (2013). *Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gramsci Antonio (2014). *Hapishane Defterleri*. (Çev: Adnan Cemgil). İstanbul: Belge Yayınları.
- Gürtük Sami (1974). *Sosyoloji Özeti*. Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık.
- Hançerlioğlu Orhan (1993). *Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harman Chris (2013). *Halkların dünya Tarihi*. (Çev: Uğur Karabaşoğlu). İstanbul: Yordam Kitap.
- Harvey David (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (Çev: Aylin Onocak). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hayek Friedrich August (2013). “ Liberalizm” (Ed. Cennet Uslu). *Liberalizm El Kitabı*. Ankara: Kadim Yayınları. s: 11-50.
- Hetzl Robert L (2012. “ Milton Friedman’ın İktisat Bilimine Katkıları”. *Liberal Düşünce*. 17/65 :29-56.
- Hobsbawn Eric (2011). *Yeni Yüzyılın Eşiğinde*. (Çev: İbrahim Yıldız). İstanbul: Yordam Kitap.
- Hobsbawn Eric (2013). *İmparatorluk Çağı*. (Çev: Vedat Aslan). Ankara: Dost Kitabevi
- Hooks Bell (2016). *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika*. İstanbul: Bgst Yayınları.
- İşler Ozan (2016). “J.M. Keynes’in Liberal Düşünce Geleneği İçindeki Konumu” ” (Ed. Deniz T. Kılınçoğlu, Emre Özçelik). *John Maynard Keynes: Yine Yeniden*. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 19-44.
- Kandiyoti Deniz (2015). *Cariyeler. Bacılar. Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Kaya Alp Yüce ve Özgür M. Erdem (2016). “ İki “Neoliberalizm” Hikayesi: Büyük Savaş Sonrası “Gündem” Tartışmaları” (Ed. Deniz T. Kılınçoğlu, Emre Özçelik). *John Maynard Keynes: Yine. Yeniden.* İstanbul: İletişim Yayınları. s. 45-78.
- Kazgan Gülten (2016). *Liberalizmden Neoliberalizme: Neoliberalizmin Getiri ve Götürüsü.* İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kılınç Berna (2014) “Aklın Cinsiyeti Var Mı?”. (Der: Zeynep Direk). Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimlerde Feminist Bakışlar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kılınçoğlu Deniz T. ve Özçelik Emre (2016). *John Maynard Keynes: Yine. Yeniden.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Klein Naomi (2010). *Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi.* (Çev: Selim Özgül). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kovanlıkaya Aliye (2014). “Kant’ta Cinsiyet Farklılığı”. (Der. Zeynep Direk). Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimlerde Feminist Bakışlar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Koyuncu Berrin ve Onur Hilal (2004). “Hegemonik Erkekliğin Görünmeyen Yüzü: Sosyalizasyon Sürecinde Erkeklik Oluşumları ve Krizleri Üzerine Düşünceler”. *Toplum ve Bilim* 101: 31-49.
- Köse Elifhan (2013). “Cinsiyet/ Toplumsal Cinsiyet İkciliği Üzerine Eleştirel Yaklaşımlar ya da Doğa “Doğal” Mıdır?”. *Doğu Batı.* 64 :37-52.
- Köse Elifhan ve Maltaş Arzu (2016) “Neo-liberal Zamanlarda Feminist Teori: Özneye Yeni Yaklaşımlar”. *Kadın/Woman 2000 Dergisi.* 17/1: 19-30.
- Kurmuş Orhan (2010) “ Türkiye’de Neoliberalizm” *Mülkiye Dergisi.* 34/268: 9-41.
- Lapavitsas Costas (2014). “ Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı”. (Ed. Saad- Filho Alfredo ve Johnston Deborah). *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki.* (Çev: Şeyda Başlı. Tuncel Öncel). İstanbul: Yordam Kitap. S. 59-75.
- Maral Erol (2004). “İktidar. Erkeklik ve Teknoloji”. *Toplum ve Bilim* 101: 127-143.

- Marx Karl (2014). *Kapital 1*. (Çev. Mehmet Selik. Nail Satlıgan). İstanbul: Yordam Kitap Basım ve Yayın.
- Mies Maria (2011). *Ataerki ve Birikim: Uluslararası İşbölümünde Kadınlar*. (Çev. Yıldız Temurtürkan). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Mills C. W.(2007). *Toplumbilimsel Düşün*. (Çev. Ünsal Oskay). İstanbul: Der Yayınları.
- Oksala Johanna (2016). “Feminizm ve Feminizm Yönetimsellik” *Felsefelogos* 63: 49-70.
- Özaydınlık Kevser (2014). “Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye’de Kadın ve Eğitim”. *Sosyal Politikalar Çalışması Dergisi*. 14/35: 93-112.
- Özbay Cenk (2010). “Neoliberalizm ve Erkekliğin Halleri”. (Ed. Armağan Öztürk). *Yeni Sol Yeni Sağ*. Ankara: Phoenix. s. 101-132.
- Özbay Cenk (2011). “Neoliberal Erkekliğin Sosyolojisine Doğru: Rent Boy’lar Örneği” (Ed. Cenk Özbay, Ayşecan Terzioğlu, Yeşim Yasin). *Neoliberalizm ve Mahremiyet: Türkiye’de Beden, Sağlık ve Cinsellik*. İstanbul: Metis Yayınları. s. 179-208.
- Özbay Cenk (2013). “Türkiye’de Hegemonik Erkekliği Aramak”. *Doğu Batı* 63: 185-204.
- Özbudun Sibel (2007). “Yeni Dünya Düzeninde Yeni Ataerki” (Ed. Sibel Özbudun, Cahide Sarı, Temel Demirer). *Küreselleşme, Kadın ve ‘Yeni’- Ataerki*. Ankara: Ütopya Yayınevi. S. 29-46.
- Özüğürlü Aynur (2012). “Neoliberalizm ve Feminist Politikada “Sınıfsal Tutum” Arayışlar”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 67/1: 125-146.
- Palley Thomas I. (2014). “Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması”. (Ed. Saad- Filho Alfredo ve Johnston Deborah). *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. (Çev. Şeyda Başlı. Tuncel Öncel). İstanbul: Yordam Kitap. S. 42-58.
- Postl Gertrude (2019). “Tekrar Etme, Alıntılama, Altüst Etme Irigaray’ın Taklit Kavramının Politikası”. *Cogito Düşünce Dergisi* 58: 146.158.

- Reed Evelyn (1987). *Bilimde Cins Ayrımı*. (Çev. Şemsa Yeğın). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Resimli Okul Sözlüğü (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Ritzer George (2011). *Küresel Dünya*. (Çev. Melik Pekdemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer George, Stepnisky Jeffrey (2013). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*. (Çev. İrmak Ertuna Howison). Ankara: De Kİ Basım Yayım.
- Rossi Andrea (2018). “Neoliberal Ruhlar”. *Cogito Düşünce Dergisi* 91: 121-153.
- Saad- Filho Alfredo ve Johnston Deborah (2014). *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. (Çev: Şeyda Başlı. Tuncel Öncel). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sancar Serpil (2016). *Erkeklik: İmkansız İktidar: Ailede. Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Savran Gülnur (2011). “ Sosyalist Feminizm”. *İstanbul- Amargi Feminist Tartışmaları*. 215-232.
- Segal Lynne (1992). *Ağır Çekim: Değişen Erkeklikler, Değişen Erkekler*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Shleifer Andrei (2012). “ Milton Friedman Çağı”. *Liberal Düşünce*. 17/65: 65-81.
- Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri 2019. Türkiye İstatistik Kurumu Nüfus ve Demografi Yayınları. Erişim Adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/index.zul>. Erişim Tarihi: 27.10. 2019.
- Vatandaş Celalettin (2007). “Toplumsal Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyetin Algılanışı”. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*. 35: 29-54.
- Vergin Nur (2013). *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Yayla Atilla (2015). *Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yereli Ahmet Burçın (2003). *Ekonomik Özgürlükler ve Türkiye’de Devlet-Birey İlişkisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Young Iris Marion (2019). “ Yaşanan Bedene Karşı Toplumsal Cinsiyet: Toplumsal Yapı ve Öznellik Üzerine Düşünceler”. *Cogito Düşünce Dergisi*. 58: 39-56.
- Walby Slyvia (2014). *Patriyarka Kuramı*. (Çev. Hülya Osmanoğlu). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Wallece Ruth A. ve Wolf Alison (2013). *Çağdaş Sosyoloji Kuramı: Klasik Geleneğin Genişletilmesi*. (Çev. Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Walters Malcolm (2008). *Modern Sosyoloji Kuramları*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Nursu Duha Çubukçu

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 10.02.1993/ Sivas

e-posta: nursuduha@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Hacettepe Üniversitesi	2015
Yüksek Lisans		

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
-------	-------	-------

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS () ÜDS () TOEFL() EILTS ()